

נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות

מאת

ליאורה בילסקי*

- א. סיפורים משפטיים על פרשת כרמלה בוחבט
1. בית-המשפט המחוזי
 2. בית-המשפט העליון
 - (א) הסיפור הליברלי
 - (1) השופט בדך
 - (2) השופט קדמי
 - (ב) הסיפור הרדיקלי: השופטת דורנר
- ב. ביקורת פמיניסטית ופיתוח סיפורים פמיניסטיים אלטרנטיביים על אלימות נגד נשים
1. פמיניזם רדיקלי – סיפור היעדר האופציות וחלוקה של מבני כוח חברתיים על-פי גינדר
 2. פמיניזם תרבותי – סיפור על דאגה לקשר ולהמשכיות של מערכת היחסים
 3. המחלוקת בין הפמיניזם הרדיקלי לפמיניזם התרבותי: מבט שני
- ג. בעיית חרב הפיפיות
1. הצגת הבעיה
 2. ראשית הפתרון: השתחררות מן הדיכטומיה קורבן-סוכן אוטונומי
- ד. ציבוריות ככלי לפיתוח אוטונומיה אישית
1. ביקורת פמיניסטית על הדיכטומיה פרטי-ציבורי
 2. לקראת פיתוח תיאוריה חדשה על עצמיות
 3. השלכות המחקר החדש על בעיית הנשים המוכות
 4. תרומתו של המחקר החדש במישור המשפט הפלילי
- ה. במקום מסקנה – תרומתן של תיאוריות נרטיביות

א. סיפורים משפטיים על פרשת כרמלה בוחבט

"לפנינו נגולו טרגדיה אנושית וסיפור קשה של חיי הנאשמת כאישה כנועה ומוכה.

* ד"ר, מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב. ברצוני להודות למיכל אלברשטיין, ז'וזה ברונר, דפנה ברק-ארוז, חנוך דגן, אלון הראל ומני מאוטנר על הערותיהם והארותיהם, וכן לארנה רבינוביץ על עזרתה בכל השלבים של הכנת המאמר ועל הערותיה.

עם זאת, אין להתעלם מכך שהנאשמת יכלה, או לפחות יכלה לנסות, לשים קץ לסבלותיה, אילו היתה פועלת בדרכים נאותות ומקובלות, כמו דיווח למשטרת ישראל, או אפילו שיתוף רשויות משרד הרווחה וקבלת סיוע במקלט לנשים מוכות. בדרך זו אפשר וניתן היה למנוע את התעללות המנוח בנאשמת.¹

מדוע לא קמה ודיווחה? מדוע לא עזבה? אלה הן השאלות שבית־המשפט רוקם סביבן את סיפורה הטרגי של כרמלה בוחבוט, אם לארבעה, אשר במהלך עשרים וארבע שנות נישואיה חייתה במשטר של טרור ואלימות פיסית ומילולית מצד בעלה; עד שבאו מים עד נפש, ובאחת המריבות הקשות דרכה את הגלילון של אחד מילדיה, כיוונה אותו כלפי בעלה, יהודה בוחבוט, וירתה עד להתרוקנות המחסנית – שלושים ואחד כדורים.

1. בית־המשפט המחוזי

השאלות המרחפות בחלל בית־המשפט – מדוע לא דיווחה? כיצד לא עזבה? – מעצבות את הדיון כולו. מאחוריהן מסתתרת האידיאולוגיה הליברלית הרווחת בשיח המשפטי: אנו יצורים אוטונומיים, חופשיים לעזוב תמיד; לכן, מה שקורה לנו הוא בחלקו פרי בחירתנו. אם בכל זאת נשארנו לאורך תקופה של עשרים וארבע שנים, ולא דיווחנו לרשויות על מסכת סבלותינו גם כאשר נחקרנו על כך, הנחת החופש והאוטונומיה נסתרת. לא נותר אלא להסיק שלפנינו קורבן.

הנרטיב המשפטי שפורשת הערכאה הראשונה מציג את כרמלה בוחבוט כאב־טיפוס של קורבן, אשה המכונה בפסק־הדין "מוכת גורל". בית־המשפט מספר: "כבר מתחילת נישואיהם השליט המנוח טירור בבית ודרש מאשתו לציית לכל מאווי ובקשותיו. דרישות אלו היו מלוות, בדרך כלל, באלימות פיסית ומילולית, והנאשמת הפכה למעין 'שק איגרוף' של המנוח."² אומנם, מספר בית־המשפט, באחת הפעמים אורה כרמלה עוז "[נ] ברחת יחיפה מביתה, זבה דם, וזאת, לאחה שהמנוח איים להרגה".³ אולם הניסיון כשל, והיא חזרה לביתה לאחר שבעלה הבטיח לחרול מהתנהגותו "חסרת המעצורים" כלפיה.⁴ לאור פרשה זו, אין קוראי פסק־הדין מופתעים לשמוע שכרמלה בוחבוט סגרה במו ידיה את הצוטר הצר של העזרה וסירבה לדוות לרשויות או לענות בכנות על שאלותיהן. היא לא התלוננה במשטרה על מעשי בעלה, ובאחת הפעמים, כאשר התאשפזה במצב קשה עם סימני חבלה חמורים, סירבה לשתף־פעולה עם הרופאים והמשטרה שתחקרו אותה, והכחישה מכל וכל שבעלה היכה אותה. הרקע שבית־המשפט המחוזי

1 ת"פ (נצ') 29/94 מ"י נ' בוחבוט, פ"מ תשנ"ה (1) 272, 276 (להלן: עניין בוחבוט (מחוזי)).

2 שם, בע' 273.

3 שם, בע' 274.

4 שם, שם.

משרטט בפסק-הדין הינו של טרגדיה אישית המבוססת על מערכת יחסים קשה בין קורבן ומתעלל. רקע זה מכשיר את הקרקע לסוף המר, המהווה מעין "כרוניקה של מוות ידוע מראש". עם הברל אחד חשוב מן הסיפור הסטטיסטי:⁵ במקרה שלפנינו, האשה/הקורבן היא זו שקמה לבסוף על בעלה/מענה והורגת אותו.

סוף מפתיע זה מחייב את בית-המשפט למלא את החלל הלוגי שנפער ברצף הסיפור ולספק הסבר לפשר מעשיה של כרמלה בוחבוט ביום הגורלי. דמות הקורבן הפסיבית ששרטטו השופטים – האשה "מוכת הגורל" ומוכת הבעל – אינה מתיישבת היטב עם הדמות הפעילה שפורצת לפתע אל דפי פסק-הדין. כך, למשל, מעשיה של כרמלה בוחבוט באותו יום גורלי מתוארים בוז הלשון:

"[כרמלה בוחבוט] הבחינה ברובה צבאי... נטלה... את הרובה, לקחה את המחסנית שהיתה מהודקת בגומיה לגוף הרובה, ונעצה את המחסנית ברובה... פתחה את הניצרה ודרכה את הנשק."⁶

משפטים אלה, עתירי פעילות ופעלים (הבחינה, נטלה, לקחה, נעצה, פתחה, דרכה), יוצרים סתירה, מניה וביה, עם דמות הקורבן שהוצגה בפסק-הדין עד כה, עם אותה דמות שבחרה לשבת ולא לעשות, לברוח ולחזור, להישאל ולהכחיש. ריתמוס הקרשנדו שנוצר בתיאור המקדים את הלחיצה על הדק הרובה עומד בסתירה גמורה לעשרים וארבע השנים של כניעות שקטה. בית-המשפט מודע לקושי הלוגי שתיאורו יוצר, ולכן הוא בוחר להתעכב על האירועים שקדמו למהפך הדרמטי. אנו קוראים כי מעשי ההתעללות ביום הגורלי התחילו בצורה דומה לפעמים הקודמות. גם הפעם התעלל הבעל באשתו בצורה פיזית, היכה אותה ופגע בה בסכין. אך הפעם, בניגוד לאירועים הקודמים, נוסף לאלומות הפיסית יסוד השפלה חדש. כרמלה, שאזרה עוז לשאול את בעלה על האשה האחרת

5 עד שנת 1995 לא היה קידוד סטטיסטי הולם במשטרת ישראל, ולכן לא ניתן לקבל נתונים סטטיסטיים על תופעת האלימות במשפחה או נתונים מדויקים על מספר הנשים שנרצחו כתוצאה מאלימות בין בני-זוג לעומת מספר הגברים שנרצחו כך עד לאותה שנה. עלי-פי נתונים שנמסרו לי עלי-ידי רמ"ד פיקוח במח"ק, משטרת ישראל, עולה כי סך-כל התלונות על עבירות אלימות בין בני-זוג שנפתחו בגינן תיקים פליליים בשנת 1995 היה: 9,459 תיקים; ב-7,642 מהם מתלוננת אשה וב-1,817 מתלונן גבר. סך-כל התיקים על איומים: 8,857; תקיפות: 3,739; תקיפה מינית: 105. סך-כל תיקי תלונות של נשים על איומים: 3,305; תקיפות: 3,030; עבירות מין: 98. בארצות-הברית יש נתונים סטטיסטיים, אך הם אינם מדויקים בשל המספר המועט של נשים שפונות ומתלוננות בפועל. קיימים אומדנים הנעים בין 1.5 ל-4 מיליון נשים מוכות בשנת 1984, 477 מקרים מתוכם היו של הריגת בן-הזוג עלי-ידי האשה המוכה (ראו: Martha R. Mahoney "Legal Images of Battered Women: Redefining the Issue of Separation" 90 Mich. L. Rev. 1, 35 note 140 (1991)). יש לציין שברובן הגדול, אין נשים מוכות תוקפות או הורגות את בני-זוגן. נשים מוכות שהורגות ותוקפות הן החריג בקרב נשים מוכות בכלל.

6 עניין בוחבוט (מחוזי), לעיל הערה 1, בע' 274.

בחייו, קיבלה בתשובה דברים אלה: "זה מה שיש, וכעת שאת יודעת אביא את האשה לבית, ואת תשרתי גם אותה."⁷ בכך הוגדשה סאת המרורים. מייד אחרי כך מסופר שהנאשמת הבחינה, כשהיא "נסערת", ברובה על רצפת החדר, ונטלה את הרובה לירות "תוך סערת רגשות". כרמלה בוחבוט פועלת אומנם, אך גם פעולתה זו מוצגת בפסקי-הדין כפעולה מיכנית, כמעט אוטומטית. היא לוקחת את הגלילון, לוחצת על ההדק ומרוקנת את המחסנית אל גוף המנות.

הקודה המובאת בפסקי-הדין לסיפורה הטרגי של כרמלה בוחבוט מיועדת להחזיר את הקוראים אל דמות הקורבן המוכרת להם, ולהשלים בכך את המעגל הסיפורי שרקם בית-המשפט:

"במהלך אישפוזו התכחשה הנאשמת לעובדה שבעלה נפטר; היא המשיכה לטעון שהיא אוהבת אותו, וממשיכה, לטענתה, לשמוע את קולו של הבעל, עם איומים כלפיה, על אף שהיא מבינה שהדברים הם פרי דמיונה."⁸

מעט לאחר תיאור זה מופיעה הפסקה שצוטטה בתחילת הרשימה. בפסקה זו נוגע בית-המשפט לראשונה בצורה ישירה בשאלה המלווה את הקוראים מתחילת הדיון: כיצד קרה שכרמלה בוחבוט לא דיווחה לרשויות? בשלב מאוחר זה של הדיון נהפכה השאלה לשאלה רטורית, שכן הנרטיב המשפטי הוציא זה מכבר את כרמלה בוחבוט ממשבצת האדם האוטונומי, והכניסה למשבצת הקורבן. לנוכח הדגש ששם פסקי-הדין ב"קורבניות" האשה, נוצר רושם שכל ענישה מעבר לענישה סמלית תסתור את תחושת הצדק בלב הקוראים. בית-המשפט מודע לבעייתיות שבענישה מחמירה, ועל-כן הוא בוחר להסתתר לפתע מאחורי שפה משפטית פורמלית. הוא קובע שבמקרה זה אין מדובר בהגנה עצמית במובנה המשפטי. הוא חוזר ומדגיש שהנאשמת חרגה במעשיה "מעבר לכל היבט סביר",⁹ מאחר שנטלה את החוק לידיה וגזרה את דינו של בעלה למיתה.

הפסקה שצוטטה בתחילת הרשימה מיועדת לאפשר לבית-המשפט לגשר על הפער בין הנרטיב האמפתי שרקם על סבלה של כרמלה בוחבוט לבין גזר-הדין של שבע שנות מאסר שגזר עליה. בית-המשפט מסביר שיש להטיל על כרמלה בוחבוט את מלוא האחריות, מאחר שהיתה לה אפשרות בחירה ממשית: "אילו היתה פועלת בדרכים נאותות ומקובלות, כמו דיווח למשטרת ישראל, או אפילו שיתוף רשויות משרד הרווחה וקבלת סיוע במקלט לנשים מוכות... אפשר וניתן היה למנוע את התעללות המנוח בנאשמת."¹⁰ הסדר הוחזר על כנו. אנו מבינים שחוסר הרציונליות שבדרך הפעולה בה בחרה כרמלה בוחבוט "מעבר לכל היבט סביר" הוא שהמיט עליה את האסון. מדובר אס-כן במעשה חריג, לא-רציונלי ולא דרוש, שכן לחברה המסודרת יש דרכים ואמצעים טובים יותר

7 שם, שם.

8 שם, בע' 275-276.

9 שם, בע' 277.

10 שם, בע' 276.

לטפל בבעיה של אלימות נגד נשים ולהביא לידי מניעתה. הסיפור הינו סיפור הטרורדיה האישית של כרמלה בוחבוט, ותו לא.

פסק-הדין של בית-המשפט המחוזי, על העובדות המתוארות בו, מוצג כשיקוף נאמן של מציאות חיים. הביקורת הפמיניסטית מערערת על הנחה זו, ומנסה לחשוף את החלקיות וההטיות בתיאור שניתן בפסיקה בתי-המשפט למציאות החברתית של אלימות נגד נשים. המלומדת כריסטין ליטלטון (Christine A. Littleton) טוענת שפסק-דין העוסקים בנשים שהרגו מתוך הגנה עצמית מציגים סיפור חלקי בלבד, מאחר שהנחות-המוצא שלהם (האשה המוכה כחריג, האשה המוכה כפועלת מתוך פחד בלתי-רציונלי) מונעות הכנה מלאה של תופעת האלימות נגד נשים.¹¹ ליטלטון טוענת שאם נקשיב בזהירות לדיווחים של נשים מוכות על נסיוןן, נגלה סיפורים מורכבים שאינם מצליחים לחדור אל תוך מוסכמות השיח המשפטי.¹² נסיון חייהן של נשים מוכות, כפי שהן מדברות עליו בפורומים חוץ-משפטיים, מגלה סיפורים שונים ולעיתים אף סותרים. בין סיפורים אלה ליטלטון מזהה סיפור על פחד, סיפור על אהבה, סיפור על דאגה לילדים וסיפור על היעדר אופציות. הסיפור המשתלט על רוב הפסיקה העוסקת בנשים שהרגו מתוך הגנה עצמית הוא סיפור הפחד; סיפור האהבה נתפס כסיפור מזויזם ("היא המשיכה לטעון שהיא אוהבת אותו, וממשיכה, לטענתה, לשמוע את קולו של הבעל, עם איומים כלפיה"); סיפור הדאגה לקשר ולהמשכיות היחסים נתפס כלא-רציונלי ("היא נעתרה להפצרותיו וחזרה לביתה");¹³ וסיפור היעדר האופציות נתפס כלא-מדויק מבחינה אובייקטיבית ("אילו היתה פועלת בדרכים נאותות ומקובלות, כמו דיווח למשטרת ישראל, או אפילו שיתוף רשויות משרד הרווחה וקבלת סיוע במקלט לנשים מוכות... אפשר וניתן היה למנוע את התעללות המנוח בנאשמת"). השתלטותו של סיפור אחד, סיפור הפחד הבלתי-רציונלי, יוצר אותו מתח פנימי שחשפנו בפסק-הדין של בית-המשפט המחוזי במשפטיהן של נשים שהורגות מתוך הגנה עצמית. המתח נוצר בשל הניגוד בין המסר שבתי-המשפט מעביר לגבי האשה המוכה כקורבן סביל לבין עצם הפעולה של אותן מעטות מבין הנשים המוכות הקמות על מעניהן להורגם.¹⁴ סיפור הפחד מדגיש את הקווים הלא-רציונליים בפעולת האשה, שנגרמים כתוצאה מפחד משתק מפני הבעל או בן-הזוג המכה. פחד זה הוא שמשמש הסבר לאי-פנייתן לרשויות ולמעשה היאוש הסופי של האשה, שאינה רואה

11 Christine A. Littleton "Women's Experience and the Problem of Transition: Perspectives on Male Battering of Women" (1989) *U. Chi. Legal F.* 23

12 עמדה זו מפתחות גם כותבות פמיניסטיות אחרות. ראו: Mahoney, *supra* note 5;

13 Robin West *Narrative, Authority, and Law* (1993) 179 at ch.: "Women's Hedonic Lives"

14 עניין בוחבוט (מחוזי), לעיל הערה 1, בע' 274.

15 מתח זה מלווה אותנו כבר מן המילים הראשונות של פסק-הדין, באשר כרמלה בוחבוט (הקורבן הסביל) מכונה על-ידי בית-המשפט "הנאשמת", ואילו בעלה המתעלל מכונה "המנוח".

כל מוצא אלא שימוש באלומות נגדית.¹⁵ סיפור מעין זה שרוקם בית המשפט המחוזי מעביר אס-כן את האחריות משכם החברה בכללותה אל האשה קורבן האלימות, שכן היא מוצגת כמי שבחרה בחירה בלתי-רציונלית, תוך התעלמות ממגוון האמצעים שהמשפט והחברה מספקים להגנתה. באופן זה, האשה המוכה עשויה למצוא עצמה "מוכה" במשפטה בשלישית (להבדיל ממשפטי אונס, בהם האשה נאנסת בשנית). לראשונה, על-ידי הגבר המכה; בשנייה, על-ידי סביבתה החברתית, שפעמים רבות מאשימה אותה כי לא הצליחה להיות אשה טובה, ובכך הביאה על עצמה את האלימות; ובשלישית, על-ידי מערכת המשפט, שאומנם אינה מאשימה את כלל הנשים המוכות, אבל מפנה אצבע מאשימה כלפי אלה שנמנעו מלבקש עזרה או מלעזוב ביוזמתן את מערכת היחסים האלימה.¹⁶

2. בית המשפט העליון

שיקול-הדעת ששופטים נהנים ממנו בתיאור העובדות בפסקי-הדין נסתר לרוב מן העין, בין השאר משום ששופטים אינם מתבקשים להסביר מדוע בחרו במסגרת נרטיבית כזו או אחרת כדי להציג את עובדות המקרה. עיקר הדיון המשפטי מתמקד בפרשנות שנבחרה לכלל המשפטי ובדרך יישומו בעובדות.¹⁷ מרחב הבחירה של השופטים בייצוג

15 מאחר שמבחינה אובייקטיבית נראה שהיתה לאשה אפשרות לעזוב את היחסים האלימים או להניע רשויות להתערב על-מנת למנוע את המשכם, החלטתה להישאר ולא לדוות נראית כסותרת את טענתה שמעשיה היו בגדר "הגנה עצמית". הדרישות המשפטיות לקיום טענת הגנה עצמית (הדיפת תקיפה, סכנה מיידית וממשית לחיים וסבירות הפעולה) פורשו בדרישות שלא התקיימו בענייננו. ראו סעיף 34 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, כפי שתוקן: ס"ח תשנ"ד 356. לדיון בדרישות ההגנה ראו יעקב קדמי על הדין בפלילים (תשנ"ד) 236-237.

16 Littleton, *supra* note 11, at p. 29

17 לביקורת על חוסר העניין היחסי של תורת המשפט בפרשנות העובדות, ראו: Kim L. Scheppelle "Facing Facts in Legal Interpretation" 30 *Representations* (1990) 42. את השורשים המוקדמים להתעניינות של תורת המשפט בפרשנות העובדות ניתן למצוא בכתביהם של אנשי הריאליזם המשפטי האמריקאי. הריאליסטים דנו בנושא כחלק מפרויקט ביקורתי רחב יותר, שמטרתו היתה לערער על ההנחה החזקה של אובייקטיביות במשפט שאומצה על-ידי גישות פורמליסטיות למשפט. ראו למשל: Jerome Frank *Courts on Trial* (1950); Karl L. Llewellyn *The Bramble Bush* (1930) 64-70; Walter W. Cook "Facts' and 'Statements of Fact'" 4 *U. Chi. L. Rev.* (1936) 233-246.

הנושא נזנח עד לשנות השמונים, בהן התעוררה התעניינות מחודשת בפרשנות העובדות מצד חוקרי משפט שהושפעו מן הריאליזם האמריקאי ופיתחו אותו בכיוונים שונים (הכיוון הביקורתי והכיוון הכלכלי). ראו למשל: Mark Kelman "Interpretive Construction in the Substantive Criminal Law" 33 *Stan. L. Rev.* (1981) 591; Jack M. Balkin "The Rhetoric of Responsibility" 76 *Va. L. Rev.* (1990) 197; Bruce

העובדות מתגלה רק אם מעמתים בין מבנים נרטיביים שונים של אותן עובדות על-ידי שופטי רוב ומיעוט או על-ידי שופטי ערכאה ראשונה וערכאת ערעור.¹⁸ בעניין כרמלה בוחבוט, הבחירה שהיתה לשופטים בסיפור העובדות מתגלה כאשר משווים בין הדרך שבית-המשפט המחוזי בוחר להציג בה את עובדות המקרה לבין הסיפורים החלופיים ששופטי הרכב הערעור (השופט בך, השופט קדמי והשופטת דורנר) מציעים. כפי שנראה בהמשך, ניתן לאתר שתי מסגרות תיאורטיות המעצבות את סיפור העובדות בפסקי-הדין של שופטי הרכב הערעור.¹⁹ השופט בך והשופט קדמי ממשיכים בקו הסיפור הליברלי של בית-המשפט המחוזי, עם וריאציות: השופט בך מאמץ את הווריאציה המקילה ומדגיש את נסיבותיו ההריגות של המקרה, בעוד השופט קדמי מאמץ את הווריאציה המחמירה משיקולים של הרתעה. לעומתם, השופטת דורנר בוחרת להחליף את מסגרת הסיפור הליברלי במסגרת סיפור חלופית, שאכנה אותה הסיפור הרדיקלי.

(א) הסיפור הליברלי

נקודת-המוצא המשותפת לפסקי-הדין של השופט בך והשופט קדמי היא הצורך להתמודד עם הדיסוננס שעולה מפסקי-הדין של בית-המשפט המחוזי, המדגיש את קורבנותיה של כרמלה בוחבוט, אך גוזר את דינה לשבע שנות מאסר בפועל. ניתן להקשות ולשאול מדוע בית-המשפט המחוזי בוחר מלכתחילה להדגיש את הקורבנות של כרמלה בוחבוט אם ברצונו להצדיק גזר-דין מחמיר של שבע שנות מאסר בפועל. נדמה שניתן להסביר דיסוננס זה באופן הבא: בית-המשפט המחוזי סבור אומנם כי לגופו של עניין, מן הראוי להטיל על כרמלה בוחבוט עונש כבד, משיקולים של הרתעה ואולי אף כדי להוכיח שאינו נכנע ללחץ הציבורי המסיבי שהופעל עליו;²⁰ אולם נוסף על כך, בית-המשפט מושפע מן הצורך החברתי להציג אלימות קשה כמו זו שכוונה כלפי כרמלה בוחבוט כדבר חריג ויוצא-דופן במציאות החיים הישראלית. לנוכח צרכים מתנגשים אלה,

46–65 (1984) Ackerman *Reconstructing American Law*. התחום זכה בפרס בכתובה הפמיניסטית של השנים האחרונות. ניתן לייחס את העניין המחודש בתחום להתפתחויות פנימיות בתיאוריית המשפט (בעיקר הוויכוח על אובייקטיביות בפרשנות), כמו גם להשפעות מדיסציפלינות מחשבה חיצוניות למשפט, כהיסטוריה, פילוסופיה ותורת הספרות (סטרוקטורליזם ופוסט-סטרוקטורליזם). ניתן לגלות בכתובה הפמיניסטית ניתוח ביקורתי של קונסטרוקציית העובדות בפסיקה ובכתובה האקדמית. במאמר זה נתוודע לכתובתן של חלק מן החוקרות בתחום העוסקות בייצוגה של אלימות נגד נשים בפסיקה ובספרות המשפטית, וביניהן כריסטין ליטלטון, מרתה מהוני (Martha R. Mahoney), רובין ווסט (Robin West) ומרתה מינוי (Martha Minow).

18 הנושא זכה בטיפול רציני לראשונה בספרו של קארל לוולין: Karl L. Llewellyn *The Common Law Tradition* (1960).

19 ע"פ 6353/94 בוחבוט נ' מ"י, פ"ד מט(3) 647 (להלן: עניין בוחבוט (עליון)).

20 ראו עמידה שגב "אנשים עוד יאמרו, הנה, השפענו על בית-המשפט העליון" הארץ 12.10.94.

בית המשפט המחוזי בוחר לאמץ שיח של קורבניות המרחיק ומדחיק את הבעיה מן המרכז לשוליים החריגים, אך בו־בזמן גוזר עונש מאסר מחמיר, היוצר את הדיסוננס. שני שופטים בבית המשפט העליון מנסים ליישב את הסתירה הפנימית העולה מפסק־הדין המחוזי ובוחרים להשיג מטרה זו על־ידי הליכה בכיוונים הפוכים. השופט בך מדגיש את הקורבניות של כרמלה בוחבוט ואת חריגות המקרה, המצדיקים, לדעתו, הקלה ניכרת בעונש. השופט קדמי, לעומתו, בוחר להדגיש את אוטונומיית הפעולה והרצון של כרמלה בוחבוט, על־מנת להצדיק את הותרת הענישה המחמירה על כנה. למרות התוצאות המנוגדות שהשופטים מגיעים אליהן, שניהם מחזיקים בשתי הנחות יסוד של מסגרת הסיפור הליברלי: האחת, כי הרוב המכריע של האנשים נהנה מאוטונומיית בחירה ורצון, הנסתרת רק במקרים חריגים של קורבניות בוטה; והאחרת, כי ניתן ורצוי להפריד בין הספירה הפרטית לציבורית, ולהשקיף על אלימות כלפי נשים כעל סכסוך פרטי בין בני־זוג.²¹ נבחן כעת כיצד הנחות אלה מעצבות את הדיון של השופט בך והשופט קדמי.

(1) השופט בך

הצגת העובדות בפסק־דינו של השופט בך מתיישבת היטב עם הווריאציה המקילה של הסיפור הליברלי בדבר אחריותה של אשה מוכה להריגת בן־זוגה המתעלל. השופט מונה שורה ארוכה של מאפיינים ההופכים את המקרה של כרמלה בוחבוט לחרג וליוצא־דופן, ומצדיקים מתן יחס מיוחד לפנים משורת־הדין. בין שאר הגורמים המייחדים את המקרה, השופט מונה את החומרה המיוחדת של ההתעללות ממנה סבלה כרמלה בוחבוט במשך עשרים וארבע שנים. הסבל הרב שהיה מנת־חלקה אף הניע את רשות התביעה לחרוג ממנהגן ולתארו בכתב־האישום גופו. חומרת ההתעללות הניעה גם את בני משפחתו של יהודה בוחבוט המנוח לנקוט בצעד יוצא־דופן ולבקש רחמים על כרמלה. השופט מדגיש את חריגות המקרה על־ידי התמקדות בקורבניותה של כרמלה בוחבוט. הוא מתאר קורבניות זו במנותק מכל הקשר חברתי, משפטי או פוליטי רחב יותר. הקורבניות, כפי שהיא מוצגת בפסק־דינו של השופט בך, היא פרי מערכת יחסים פתולוגית בין זוג פרטים בחברה, בעל ואשה, שסיפורם מבודד לצורך העניין מהקשרים חברתיים ותרבותיים רחבים יותר. פסק־הדין מיועד לעורר את האמפתיה והרחמים של הקוראים, והוא משיג זאת בעזרת ציטוטים ארוכים מתיאור ההתעללות, כפי שהובאו בכתב־האישום, ובעזרת תיאור גרפי מפורט של הרגעים האחרונים שקדמו למעשה ההריגה:

"...עובר למעשה ההריגה, הכה המנוח את המערערת, פגע בה בסכין, רדף אחריה בדירה תוך צעקות, מכות ושבירת רהיטים, גירש מהחדר את הבנים שניסו לבוא לעזרת האם, ואף הוריע למערערת כי יביא לבית את האשה, שהוא נחשד על־ידי המערערת בקיום יחסים עמה, '...ואת תשרתי גם אותה'."²²

21 דיון מפורט וביקורתי בהנחות־המוצא של השיח הליברלי ראו בהמשך הרשימה, בפרקים ב, ד. סיכום מאיר־עניינים של הביקורת הפמיניסטית על השיח הליברלי ראו: Will

Kymlicka *Contemporary Political Philosophy* (1990) 238–292.

22 עניין בוחבוט (עליון), לעיל הערה 19, בע' 650–651.

הצגת המקרה של כרמלה בוחבוט כחריג נועדה בעיקרה להצדיק תוצאה של הקלה בעונש והפחתתו לחצי. עם זאת, השימוש ברטוריקה של חריגות תורם לחיזוק מגננוני הכחשה חברתיים והתנערות מנטילת אחריות ציבורית. הבעיה מוצגת בפסק-דין של השופט כך כבעיה הפרטית של כרמלה בוחבוט, שפתרונה מחייב יצירת חריג לכלל הרצוי של ענישה מחמירה.

טכניקה רטורית נוספת שהשופט כך נוקט בה כדי להצדיק את ההקלה בעונש היא הרגשת אי-הרציונליות של האשה המוכה. השופט כך מציין את הטשטוש והבלבול שמאפיינים את פעולותיה ודבריה של כרמלה בוחבוט, המביעה שתי כוונות שונות בו-זמנית: לפגוע פגיעה קטלנית במתעלל ולשים קץ לחייה. האמביוולנטיות הזו מצדיקה, לדעת השופט, פנייה לפסיכיאטרים מומחים, על-מנת שיסבירו לכית-המשפט את מצבה הנפשי של כרמלה בעת האירוע ואחריו.²³ השופט מוצא לנכון לאזכר את התעודה הפסיכיאטרית על מצבה הנפשי של כרמלה בעקבות האירוע (דיכאון ונסיון התאבדות) כדי להצדיק הקלה בעונש.

לאחר התעכבות על מאפיינים מיוחדים של מקרה בוחבוט המצדיקים הקלה בעונש (האלימות החמורה, התגובות הנפשיות של האשה), עובר השופט לדון בשיקולי שורת-הדין. למול המקרה החריג של כרמלה בוחבוט מוזכרים הממדים המדאיגים של תופעת האלימות במשפחה בין בני-זוג וכלפי ילדים. מעניין כי ממדי התופעה מוצגים על-ידי השופט כך לא על-מנת להכיר באחריות חברתית לבעיה של אלימות במשפחה, אלא כדי להציג את ה"אידך גיסא" להקלה בעונש – שיקול ההרתעה הכללית. ככל שהממדים של תופעת האלימות גדלים, קובע השופט, כן גובר החשש שענישה מקילה תגרום להחלשת המעצורים והעכבות של קורבנות בטרם נקיטה באלימות נגדית מצידם. כלומר, במסגרת הסיפור הליברלי שהשופט כך מאמץ, אפילו הצבעה ישירה על הממדים של תופעת האלימות במשפחה ("מדי שבוע מובאים לפנינו מקרים מוזעזעים של התעללות בעלים בנשותיהם והורים בילדיהם")²⁴ נועדה בסופו של יום לגלגל את האשמה אל כתפי הקורבנות. אכן, השופט מציין כי האשמה רובצת לפתחם של קורבנות האלימות הנמנעים מלפנות לרשויות המתאימות. פסקה זו מפסק-הדין של השופט כך מהווה הד ישיר לפסקה שצוטטה בתחילת הרשימה מפסק-הדין של בית-המשפט המחוזי, אך הפעם האצבע המאשימה מופנית לא כלפי כרמלה בוחבוט (שהוצאה מן הכלל והוצגה כחריג), אלא כלפי כלל הקורבנות של אלימות במשפחה:

"קורבנות האלימות מסוג זה ומשפחותיהם חייבים להבין, כי יש רק דרך אחת לתגובה על מעשים כאלה, כאשר דרכי השכנוע המקובלות אינן מועילות. רק הפנייה לרשויות הממונות על כך, היינו משטרת ישראל או רשויות הרווחה והסעד,

23 בהמשך המאמר, להלן בפרק ב.2, אעניין בביקורת על התמקצעות השית על נשים מוכות והכנסת עדים מומחים.

24 עניין בוחבוט (עליון), לעיל הערה 19, בע' 652.

אשר בחלקן מתמחות במיוחד במצבים מסוג זה, יכולה להוות פתרון הולם ויעיל לקשיים כאלה.²⁵ [ההדגשות שלי].

בשלב זה נכנסת לפעולה הנחה ליברלית נוספת בדבר אוטונומיית הפעולה של היחיד. השופט בך מוכן להכיר בקשיים הניצבים על דרכם של קורבנות האלימות הנדרשים לפנות לרשויות, אולם קשיים אלה מוצגים כפרי מחסומים אישיים פסיכולוגיים, ולא כמשקפים בעיה חברתית מבנית. לפיכך, האחראיות המוחלטת לכשלון הפנייה לרשויות מוטלת על הספירה הפרטית: הקורבן, בני משפחתה וחוג מכריה. כפי שהשופט מציין –

"אכן דרושים כוח רצון, תושייה ולעיתים אומץ כדי לפנות לגורמים הנ"ל ולבקש עזרתם, אך אין מנוס מכך, ואף מחובת קרוביהם וידידיהם של אותם קורבנות לעודדם ללכת בדרך זו, או אף, במקרים חמורים לנקוט בעצמם יוזמה בכיוון זה."²⁶

האירוניה שבעצה זו מודגשת כאשר מעמתים אותה עם מחקרים המציגים את האטימות, חוסר ההבנה, והאדישות של אותם "גורמים מוסמכים" שיש לפנות אליהם.²⁷ במסגרת הנחות הסיפור הליברלי, השופט בך מקבל את הסטטוס־קוו כנתון קבוע (תגובת שוטרים, אנשי־מקצוע ומערכת המשפט בכלל על אלימות במשפחה), וקורא לקורבנות עצמם להשתנות: לאזור עוז ולהתגבר על תחושת ההשפלה והדחייה על־מנת להצליח להפעיל את המערכת לעזרתם.

בסיום פסק־דינו, השופט בך חוזר אל עובדות המקרה על־מנת למצוא את האיוון המתאים בין השיקולים של הקלה והחמרה בענישה. החזרה היא גם אל הצד הפרטי של הדיכטומיה פרטי-ציבורי, הפעם על־ידי קישורה לדיכטומיה מסורתית נוספת של תבונה-רגש.²⁸ הרגש מוצג כמשתלט על השופט, המדבר לפתע בגוף סביל ("נאלצים אנו

25 שם, שם.

26 שם, שם.

27 ראו דו"ח הוועדה בנושא מדיניות חקירה, תביעות ומשפט בעבירות במשפחה, אלימות בין בני זוג (תש"ן) (להלן: דו"ח ועדת קארס). הדו"ח והמלצותיו לא חוללו שינוי מהותי בטיפול המשטרה והמשפטי בסוגיית האלימות במשפחה, כפי שעולה מן הדו"ח השנתי של מבקר המדינה 42 (1992) (להלן: דו"ח מבקר־המדינה). גורל דומה נפל גם בחלקן של ההמלצות משני מחקרים קודמים: משנת 1977 של משטרת ישראל, ומשנת 1984 מחקרה של דוקטור נגה אבני. לפירוט ראו דו"ח מבקר משרד המשטרה בנושא הטיפול המשטרה באלימות בין בני זוג (1993) (להלן: דו"ח מבקר המשטרה). ראו גם "השמש זורחת, השיטה פורחת והנשים מוכות", דיון פתוח בכנסת מיום ה'2 בדצמבר 1991 (להלן: דיון פתוח בכנסת).

28 הקישור בין הדיכטומיה פרטי-ציבורי לשורה ארוכה של דיכטומיות אחרות (טבע-תרבות, תבונה-רגש, גוף-שכל, אשה-גבר וכדומה) נחקר בספרות הפמיניסטית. ראו:

לחזור לעובדות המקרה, "עם כל הערכתנו... הרי בשר ודם אנו".²⁹ הענישה של כרמלה תוקל אומנם, אך רק במחיר הכבד של הצגת ההקלה בעונש כחריג לדרישות השכל והדין, כפרי רגשות האמפתיה המיוחדים שעורר סיפורה בלב השופט. מבנה מעגלי זה של פסק-הדין (פרטי-ציבורי-פרטי) מכתוב תוצאה מקילה תוך הצגתה כחריג, ומתן לגיטימציה לטיפול משפטי מחמיר במקרים אחרים של הריגת בן-זוג מתעלל על-ידי נשים מוכות.

(2) השופט קדמי

פסק-דינו של השופט קדמי נפתח אף הוא בסיפורה של כרמלה בוחבוט, המתומצת לכדי משפט אחד, אך הפעם הסיפור מובא על-מנת להתאימו להנחת הדיון הליברלית של היותו פרטים אוטונומיים ורציונליים, ולא על-מנת ליצור חריג לכלל:

"המערערת גרמה למותו של בעלה... כשהיא מודעת למעשה וחפצה בתוצאותיו; והכל על רקע של התעללות קשה ומשפילה..."³⁰ [ההדגשות שלי].

האמביוולנטיות שהוצגה בפסק-דינו של השופט בך בין הרצון של כרמלה בוחבוט לפגוע בבעל לבין הרצון לפגוע בעצמה נעלמת מפסק-דינו של השופט קדמי. כך גם נעלמים כל הסמנים המייחדים את ההתעללות הקשה שחוותה כרמלה בוחבוט. לדעתו של השופט קדמי, ההקלה בעונש מוצתה בעצם ההחלטה להאשימה בהריגה, ולא ברצח, ובמתן גזר-דין של שבע שנות מאסר על הריגה, במקום העונש המירבי של עשרים שנות מאסר.

הדיון עצמו כתוב כולו בשפה משפטית מופשטת ופורמלית. סיפור המעשה מתומצת במשפט כללי אחד, שמורחקים ממנו כל הפרטים המזהים האישיים. השפה הפורמלית והמרחיקה מיועדת להציג את גזר-הדין כמעשה איוון המחויב על-פי שורת-הדין, תוך התנתקות משיקולים של אמפתיה העלולים להטות את ההכרעה הרציונלית של השופט. דגש מיוחד מושם בחשיבות המסר של ההרתעה המופנה "לנוגעים בדבר" (דהיינו, לקורבנות האלימות).³¹ באיוון שעורך השופט בין חומרת ההתעללות, חומרת המעשה והצורך בהרתעת הקורבנות, הוא מגיע למסקנה שאין מקום להקל בעונשה של כרמלה בוחבוט. מסקנה זו נתמכת במבנה רטורי הפוך מזה שזיהינו בפסק-דינו של השופט בך (פרטי-ציבורי-פרטי). השופט קדמי בונה את טיעונו כך שיתחיל וייסגר בשיקולים של

Carol Pateman *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political*

Theory (1989); ראו גם: Mary J. Frug *Postmodern Legal Feminism* (1992) 60–86.

דיון בדיכטומיה פרטי-ציבורי ובכיקורת פמיניסטית עליה, להלן בפרק ד.1.

29 עניין בוחבוט (עליון), לעיל הערה 19, בע' 652–653.

30 שם, בע' 653.

31 שם, שם.

צורכי הדין ושלטון-החוק, שיקולים המקיפים כחומה בצורה את נטיית הלב לויתורים מפני השתלטות על השופט.³²

אחת הטכניקות שהשופט קדמי נוקט בהן על-מנת להדגיש את אחריותה של כרמלה בוחבוט הינה מתיחת קו חד בין רגש לתבונה, בין האמפתיה הטבעית שהשופטים חשים כלפי כרמלה בוחבוט לבין הצורך שלהם כשופטים לנהוג על-פי שורת-הדין. וכך חותם השופט קדמי את פסק-דינו:

"במקרה דנן, דורש הדין רמת ענישה שלא תיטול ממעשה ההמתה שביצעה המערערת את אופיו החמור, ולא תעמידנו בשורה אחת עם עבירות קלות יחסית, על כל המתחייב מכך לעניין ההוקעה וההרתעה; ואילו הלב מכתיב הבנה, התחשבות ומניעת סבל נוסף מן המערערת, אשר סאת סבלה מלאה מהתעללותו של בעלה. בנסיבות כאלה, על בית המשפט למלא אחר דרישת הדין, ולהותיר את שמכתיב הלב לרשות המופקדת על כך."³³ [ההדגשות שלי].

משפטים אלה, בהם מסכם השופט קדמי את פסק-דינו בדחותו את הערעור, קוראים להתנער מרגשות הסימפתיה שעלולים להטות את הבנתנו המשפטית. השופט מייעץ לקוראים לראות את מעשיה של כרמלה בוחבוט כפי שהם בעיני החוק; מעשים של סוכנת אוטונומית ועצמאית, שנטלה את החוק לידיה וקיפדה חיו של אדם אחר.³⁴ בית-המשפט מוכן ואמנם לעשות מחווה אנושית "לפנים משורת-הדין" ולהביע את רגשי הזדהות עם הטרגדיה האנושית שלפניו, אולם בתוך השניות של דין-רגש, התעלמות השופט ממצוות

32 המבנה המשולש דין-רגש-דין חוזר שלוש פעמים. והו המבנה הכללי של פסק-הדין של השופט קדמי, הפותח בשיקולים של שלטון-החוק, מציג את הנטייה הרגשית להקל וחזור עם סיום פסק-הדין לצורך לפעול על-פי דין. המבנה חוזר עוד פעמיים בפסקות ספציפיות בפסק-דינו של השופט קדמי:

"בית המשפט מפקד על שלטון החוק, ובתור שכזה עליו לעמוד על משמר הערכים שהחוק נועד להגן עליהם; וזאת - גם במקום שהלב נוטה לויתורים, אם יש באלה כדי לכרסם בחובת הציות לצו שמכתיב הדין.

במקרה דנן, דורש הדין רמת ענישה... ואילו הלב מכתיב הבנה... על בית המשפט למלא אחר דרישת הדין." [ההדגשות שלי]. (שם, בע' 654).

33 שם, שם.

34 תגובתה של המלומדת הפמיניסטית קתרין מקיגון על גישה מעין זו העולה מפסק-דינו של השופט קדמי מוצגת במאמר בנושא: Catharine A. MacKinnon "Toward Feminist Jurisprudence" 34 Stan. L. Rev. (1982) 703, 735: "I think it parodies autonomy to say that someone pushed to the wall who lashes out and is imprisoned for life as a consequence acted autonomously, even in the single moment of lashing out. It ignores why she needed to act and what she paid for it, neither of which she chose".

הלב נתפסת כראויה וכמקדמת את שלטון-החוק. במילים אחרות, באמצעות הדיכוסמיה בין רגש לדין, השופט מנסה לסתור (ולהסתיר) את המתח שהצבענו עליו בפסיקת בית-המשפט המחוזי – להטיל את מלוא האשמה על האשה האינדוידואלית, אך לשמור, בו-בזמן, על חזות פנים אנושית של בית-המשפט.³⁵

(ב) הסיפור הרדיקלי: השופטת דורנר

השוני בין עמדותיהם של השופטת דורנר והשופט קדמי מתחוויר כבר מן המשפט

35 ניתן להשוות את השימוש הרטורי של השופט קדמי בהבחנות רגש-תבונה לפסק-דין אחר שעמד במרכז הדיון הציבורי על אלימות במשפחה בארצות-הברית – פסק-דין *DeShaney v. Winnebago County Department of Social Services* 489 U.S. (1989) (להלן: עניין *DeShaney*). פסק-דין זה עסק בהתעללות של אב בילדו ובכשלון רשויות המדינה להציל את הילד בעוד מועד. המלומדת מרתה מינוי, במאמר ביקורת על פסק-הדין, חושפת טכניקות רטוריות דומות לאלה שוהינו אצל השופט קדמי בפסיקתו של נשיא בית-המשפט העליון האמריקאי, השופט רנקוויסט (Rehnquist). טכניקות אלה נועדו, לדעתה, לטשטש את האחריות הציבורית לגורלו של הילד המוכה ג'ושוע. כך, למשל, מינוי מפנה את תשומת-הלב אל משפט הסיום בפסק-דינו של רנקוויסט, הקובע לאמור: "Judges and lawyers, like other humans, are moved by natural sympathy in a case like this... but before yielding to that impulse..." *Ibid*, at p. 202. בנקודה זו קוטעת מינוי את רצף הדברים של השופט ומביאה את תגובתה: "Stop before yielding, cautions the phrase. Do not yield to that impulse – an impulse to act with sympathy, to act against reason... Before yielding to impulse, the Chief Justice admonishes, 'it is well to remember once again that the harm was inflicted not by the State of Wisconsin, but by Joshua's father.' The tragedy is a private one; the sin is not the State's." Martha Minow "Words and the Door to the Land of Change: Law, Language and Family Violence" 43 *Vand. L. Rev.* (1990) 1665, 1674.

למרות ההבדלים הניכרים בין עניין *DeShaney* לפרשת כרמלה בוחבוס (בעניין *DeShaney* דובר בתביעה נזיקית נגד רשויות הסעד על הפרת "ההליך ההוגן" בתיקון הארבעה-עשר בשל אי-התערבות במועד, בעוד שבפסקי-הדין בפרשת כרמלה בוחבוס מדובר בדיון פלילי, ניתן ללמוד מהשימוש של השופטים בריטוריקה המדגישה את ההבחנה בין רגש לתבונה על מטרה דומה: הרחקה והדחקה של האחריות הציבורית לאלימות. לדיון מפורט בקשרי-הגומלין בין הדיכוסומיות רגש-תבונה, פרטי-ציבורי, ראו: Minow, *ibid*. לביקורת פמיניסטית מנקודת-מבט פרגמטית על קשת רחבה של הבחנות מסורתיות (פרטי-ציבורי, רגש-תבונה, ניסיון-אמת, גוף-נפש) המשמשות לחיזוק ההיררכיה החברתית בין נשים לגברים, ראו: Margaret J. Radin "The Pragmatist and the Feminist" 63 *S. C. L. Rev.* (1990) 1699; ראו, נוסף על כך, המאמרים, לעיל הערה 28.

הראשון של הכרעתם. השופטת דורנר פותחת בציון העובדה כי "כרמלה בוחבוט הייתה אישה מוכה. עשרים וארבע שנים התעלל בה בעלה".³⁶ לעומת זאת, השופט קדמי מציין בפתח דבריו כי "המערערת גרמה למותו של בעלה ב־31 כדורים שירתה בו בגלילון מטווח קרוב, בתוך ביתם, כשהיא מודעת למעשה וחפצה בתוצאותיו..."³⁷ כבר מתוך משפטים אלה אנו למדים כי השופטת דורנר והשופט קדמי ממקמים את כרמלה בוחבוט בקצוות המנוגדים של הציר קורבן-סוכן חופשי.³⁸

ברצוני להתעכב דווקא על ניגוד בולט פחות העולה מהשוואת עמדותיהם של השופט בך והשופטת דורנר. שני השופטים בוחרים להדגיש את קורבניות האשה, אולם עיון מקרוב בעמדותיהם מגלה מחלוקת מהותית בתפיסת אותה קורבניות. מה בין הקורבניות של כרמלה בוחבוט כפי שהיא מתוארת בפסק־דינו של השופט בך לבין הקורבניות שהשופטת דורנר מתארת?

הנרטיב שהשופט בך רוקם, בהמשיכו לפתח את הנרטיב של בית־המשפט המחוזי, מתמקד בכרמלה בוחבוט ובשאלה מדוע לא דיווחה לרשויות ולא עזבה בעוד מועד את מערכת היחסים האלימה. על־מנת לערער נקודת־מוצא זו, השופטת דורנר בוחרת להרחיב את המעגל הסיפורי, ולחשוף בכך את האנשים והמוסדות הנוספים שהיו מעורבים בטרגדיה של כרמלה בוחבוט. ההרחבה הראשונה של מסגרת הסיפור נעשית כאשר השופטת מפנה אצבע מאשימה כלפי בני המשפחה ואנשי היישוב, שידעו ברובם על ההתעללות ונמנעו מלדווח לרשויות:

"ביישוב הקטן שבו היא מתגוררת היה זה סוד גלוי. הורי בעלה, אחיו, אחיותיו והסביבה, כולם ידעו על כך ושתקו. היא הסתובבה כצל, נושאת על פניה ועל גופה סימני חבלה ואינה מעלה חיוך".³⁹

האשמה זו מחריפה כאשר מתדליהם של בני המשפחה ואנשי היישוב מוצבים על ציר הזמן של עשרים וארבע שנים בהן היו עדים אילמים לאלימות הקשה ממנה סבלה. במהלך תקופת זמן ארוכה זו נולדו לכרמלה בוחבוט בנים שגדלו תחת אותה קורת־גג, אך נמנעו גם הם מלדווח לרשויות. השופטת דורנר אינה מסתפקת בהרחבת המעגל הפרטי של הנושאים באחריות. בשלב הבא של הדיון היא מפנה את מבטה אל הרשויות עצמן, אותן רשויות המוצגות באור כה חיובי בפסק־הדין של בית־המשפט המחוזי. כך, למשל,

36 עניין בוחבוט (עליון), לעיל הערה 19, בע' 654.

37 שם, בע' 653.

38 מחלוקת נוספת בין השופט קדמי לשופטת דורנר נוגעת בסיווג המעשה כרצח או כהריגה. השופטת דורנר מבקרת את דעתו של השופט קדמי כי האישום בהריגה היה אך מעשה חסד עם כרמלה בוחבוט. השופטת מדגישה כי במקרה זה לא התקיימו העובדות המקימות את עבירת הרצח. שם, בע' 655.

39 שם, בע' 654.

השופטת מביעה פליאה על שההסבר הבלתי-סביר של כרמלה בוחבוט לסימני החבלה החמורים בגופה (לטענתה, היא היכתה את עצמה) הניח את דעתם של אנשי-הסגל בבית-החולים בו אושפזה. לבסוף, השופטת מצרפת אל מעגל האחראים את רשויות החוק והמשפט:

"...the battered wife, frustrated and unprotected by an ineffective legal network, often sees no choice but to kill or be killed. Police, prosecutors, judges, and attorneys have been either unable or unwilling to provide adequate remedies for the battered spouse who thus becomes an 'almost certain target of escalating violence'. These 'spirals of violence' are fueled by inadequate procedures and authority for maintaining police custody of surveillance of wife-batterers."⁴⁰

הגדלת המרחב הסיפורי באמצעות מעגלים קונצנטריים הולכים וגדלים של אחריות, החל בחוג המשפחה הקרובה, המשך באנשי היישוב וכלה ברשויות הבריאות והמשפט, מאפשר לשופטת לשבור את מסגרת הדיון הדיכוטומית של פסק-הדין המחוזי. כפי שראינו, בית-המשפט המחוזי בוחר להדגיש את החלוקה החדה בין הספירה הפרטית לציבורית, דבר שמאפשר לו להטיל את האחריות הפלילית המלאה על כרמלה בוחבוט. השופט בך, שבוחר להקל בעונש, מחזיק עדיין בדיכוטומיה פרטי-ציבורי, ומנמק את ההקלה בעונש בשיקולים המתרכזים כולם בספירה הפרטית ובסיפורה האישי של כרמלה בוחבוט. השופטת דורנר, לעומת זאת, מצביעה על כך שהספירה הפרטית והספירה הציבורית משולבות זו בזו בתהליך הוויקטימיזציה של כרמלה בוחבוט עד לאין הבחן. באמצעות טשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי, השופטת דורנר מצליחה לשנות בהדרגה את הנרטיב המשפטי על אלימות במשפחה. סיפור הפחד הבלתי-רציונלי של האשה מאבד מכוח השכנוע שלו לנוכח כשלונם הברור של כלל המעורבים בפרשה בהפסקת אלימות וטרור שנמשכו עשרים וארבע שנים.⁴¹ הסיפור החלופי שהשופטת דורנר מציגה הוא סיפור

40 שם, בע' 656. ציטוט מתוך: Michael A. Buda & Teresa L. Butler "The Battered Wife Syndrome: A Backdoor Assault on Domestic Violence" 23 J. Fam. L. (1984) 359, 360.

מעניין שאת ההאשמה של רשויות המשפט השופטת בוחרת להעביר באמצעות הפניה לספרות זרה וציטוט ממנה. השופטת יכולה להציג נתונים מתוך מחקרים שנערכו בישראל (בשנים 1977, 1984, 1989), המצביעים על מחדלים של המשטרה והתביעה באכיפה יעילה של החוק לגבי בני-זוג מכים. ראו דו"ח מבקר המשטרה, לעיל הערה 27.

41 הפחד מאלימותו של יהודה בוחבוט מוצג כרציונלי בעזרת סיפורה החלופי של השופטת דורנר. על רציונליות הפחד מעידות גם כתבות בעיתונות מאותה תקופה, החושפות את הפחד והטרור שהשליט יהודה על אנשי קריית-שמונה, פחד שלפי המדווח בעיתונות, שיתק אפילו את ראש העירייה והניא אותו מהגשת תלונה על תקיפתו על-ידי יהודה

היעדר האופציות – סיפור על כשלון המערכת החברתית והמשפטית בכל הנוגע להגנתה היעילה של האשה המוכה. אכן, השופטת מציינת בסיכום פסק-דינה:

“אם כל חטאת אינה תגובת הייאוש של קורבן ההתעללות, אלא שתיקת החברה, החל באלה היודעים על מסכת ההתעללויות ואינם מדווחים על כך, וכלה ברשויות שאינן מתערבות במידה הדרושה.”⁴²

מתוך פרספקטיבה של כשלון המערכת בכללותה, סיפורה האישי של כרמלה בוחבוט מקבל משמעות שונה מזו שיוחסה לו בפסק-דינו של השופט בכ ובגור-הדין של בית-המשפט המחוזי. מתוך קריאה בין השורות של פסק-דינה של השופטת דורנר עולות ההנחות הבאות: ראשית, האחריות מתחלקת בין האשה, קורבן האלימות, לבין המערכת החברתית והציבורית. שנית, הסיפור הפרטי של כרמלה בוחבוט אינו נתפס כחריג, אלא כדוגמה המלמדת על חוליי השיטה בכללותה. שלישית, קורבניות האשה אינה נתפסת כנעוצה בחוסר תפקוד אינדיווידואלי שלה, אלא כפרי פעולתם של מבנים חברתיים ומשפטיים המאפשרים את המשך הכפפתן של נשים לדומינציה של גברים.⁴³ באמצעות הצגת הסיפור של “היעדר האופציות”, השופטת דורנר מחייבת אותנו להכיר באחריותנו הקולקטיבית ובצורך לנקוט דרכי פעולה מוסדיות על-מנת להתמודד עם בעיית האלימות נגד נשים. ההרתעה, כפי שהשופטת מציינת, אינה צריכה להתמקד בנשים המוכות (כפי שהשופט בכ והשופט קדמי מצייעים), אלא בראש ובראשונה ברשויות הציבור הנכשלות בהגשת סיוע אפקטיבי לנשים אלה.

לסיכום, במסגרת השיח הליברלי, קורבניותה של כרמלה מוצגת כחריג, כפרי מקרה טרגי פרטי, בעוד שעל-פי הנחות הדיון הרדיקלי, הקרובות יותר אל השופטת דורנר, מדובר במקרה המלמד על תופעה רחבה הרבה יותר של אלימות נגד נשים והיעדר כלים

בוחבוט. ראו ענת טל-שיר “ידעו ושתקו” ידיעות אחרונות 7.10.94, יהודה גורן “נקמתה של כרמלה בוחבוט” מעריב 21.2.94.

42 עניין בוחבוט (עליון), לעיל הערה 19, בע' 655.

43 “מחקרים רבים הראו כי אדישותה של החברה והתעלמותה ממעשי האלימות בחוג המשפחה מאפשרים התפתחות דינמיקה של אלימות גוברת והולכת”; שם, שם. כלומר, האידיאולוגיה של הגנה על פרטיות המשפחה פועלת להסתרה של תופעת האלימות מן העין הציבורית, ומאפשרת בכך את התגברותה. בהקשר זה ראוי לציין שמדיניות המשטרה לגבי אלימות במשפחה התאפיינה עד שנת 1991 ועד לפרסום דו"ח ועדת קארפ במדיניות של “השכנת שלום-בית”, ולא של אכיפת החוק הפלילי. ועדת קארפ קראה לשנות את המצב ולראות באלימות כלפי גשים פשע לכל דבר ועניין, המצדיק את הפעלת מלוא הכלים המשטריים. ראו דו"ח מבקר המשטרה, לעיל הערה 27, בע' 4. היישום של המלצות ועדת קארפ, שהתרגמו לנוהלי עבודה של המשטרה, לא תולל את השינוי המצופה. לדיון ביקורתי ראו גגה אבני “נשים מוכות ושוטרים: קורבנות של השיטה” פלילים א (תש"ן) 171.

חברתיים ומשפטיים מתאימים להתמודדות עימה. הקורבן שהשופטת מציגה הוא קורבן של המערכת, אשר יאושע עמוק יותר לנוכח ניפוץ המיתוס הליברלי בדבר קיום מנגנונים חברתיים ומשפטיים מתאימים ויעילים היכולים לבוא לעזרת האשה.⁴⁴ מעבר לכך, בעוד מסגרת הדיון הליברלי מנציחה חלוקה נוקשה בין הפרטי לציבורי, הדיון הרדיקלי פועל לטשטוש הגבולות. האחריות בפסק-הדין של בית-המשפט המחוזי ובפסק-הדין של שופטי הרוב בבית-המשפט העליון מוטלת בסופו של יום על הקורבן ובני משפחתה, שלא עשו די ולא פנו לרשויות. לעומת זאת, השופטת דורנר מכירה באחריות הציבורית למצב, ורואה בהאשמת האשה בשל היעדר פנייה לרשויות לעג לרש, שכן יחסן של רשויות אלה לנשים מוכות מהווה חלק מהבעיה עצמה.

ב. ביקורת פמיניסטית ופיתוח סיפורים פמיניסטיים אלטרנטיביים על אלימות נגד נשים

1. פמיניזם רדיקלי – סיפור היעדר האופציות וחלוקה של מבני כוח חברתיים על-פי ג'נדר

סיפור "הפחד הלא-רציונלי" שבית-המשפט המחוזי מציג מובנה בהתאם להנחות ליברליות מסורתיות בדבר אוטונומיות היחיד וחלוקה נוקשה לספירה פרטית וספירה ציבורית. לעומתו, סיפור היעדר האופציות שפסק-דינה של השופטת דורנר מתווה מושפע בעיקר מן הכתיבה ודרכי הניתוח של הפמיניזם הרדיקלי.⁴⁵ מהו הסיפור שהפמיניזם

44 סביר להניח שגם אילו בחרה כרמלה בוחבוט לעבור למקלט לנשים מוכות, היא היתה מתקשה למצוא מקום במעון בחיפה, שהיה בתפוסה מלאה במהלך כל שנת 1994 (ראו אורית שוחט "מחכים לגוויות" הארץ 10.10.94). על המצב הקשה במקלטים ראו גם אורה עריף "כולנו כרמלה בוחבוט" ידיעות אחרונות 10.10.94.

45 הפמיניזם הרדיקלי מכונה בספרות "Dominance Feminism" (ראו, למשל: Catharine A. MacKinnon *Feminism Unmodified* (1987)). בכתיבה המשפטית הישראלית, הכינוי הרווח הוא "פמיניזם רדיקלי" (ראו, למשל, אילת שחר "מיניותו של החוק: השיח המשפטי בנושא האונס" עיוני משפט יח (תשנ"ד) 159), ועל-כן בחרתי להמשיך להשתמש בו גם במאמר זה. לדיון בבעייתיות שהשם מעורר, בהיותו ריק מתוכן פוויטיבי, ראו מאמר תגובה על מאמרה של שחר – רונן שמיר "על משפט ושינוי חברתי" עיוני משפט יח (תשנ"ד) 631.

כפי שנראה בהמשך, הניתוח של השופטת דורנר אינו זהה לסיפור הרדיקלי, מאחר שההדגשה של חלוקת הכוחות הג'נדרית אינה חזקה בו, אלא הדגש מושם בו בהיעדר אופציות למימוש בחירה חופשית. כמו-כן, השופטת דורנר אינה מתעמקת בבעיה של "תודעה כוזבת" של הקורבן, שנחקרה ופותחה בכתיבה הרדיקלית. לכן, קריאה שונה של פסק-הדין תאפשר לשלבו גם עם גרסות מודרניות של התיאוריה הליברלית הקלאסית.

הרדיקלי מספר לנו על תופעת האלימות כלפי נשים והטיפול המשפטי בה? איזו חלופה הוא מציג לנרטיב המשפטי הליברלי שבית המשפט המחוזי ורוב השופטים בהרכב הערעור מאמצים? עמדת הפמיניזם הרדיקלי הוצגה ונחקרה עד כה בכתיבה המשפטית הישראלית בעיקר בהקשר של עבירת האינוס.⁴⁶ בהקשר זה הוצגו הקווים המייחדים את הדיון הרדיקלי, תוך התמקדות בכתיבתה של קתרין מקינון, ועומתו עם הנחות המוצא של הליברליזם המשפטי. לא אחזור כאן על הניתוח המפורט של התיאוריה, אלא אאתר מתוכו כמה מאפיינים החשובים לצורך דיוננו.

הניתוח הפמיניסטי הרדיקלי קורא להרחבה של קונטקסט הדיון מהמעגל הצר של הקורבן והפוגע אל ההקשר החברתי והמשפטי הכולל שהם פועלים בו. באמצעות הרחבה זו, הפמיניזם הרדיקלי מצליח להראות שפעולות שפורשו בעבר כביטוי להסכמה חופשית הן, פעמים רבות, פעולות שנעשו במצבים של כפייה, פחד והיעדר רצון חופשי.⁴⁷ הדיון הרדיקלי ממקם את הנאשם והקורבן בתוך קבוצת ההשתייכות הג'נדרית שלהם ובוחן את ההשפעה של השתייכות זו על יכולת פעולתם ועל כוחם היחסי.⁴⁸ אוריינטציות הניתוח הינה קבוצתית, ובכך היא מפנה עורף למסורת הליברלית של ניתוח המתמקד ביחידים.⁴⁹ כמובן, הפמיניזם הרדיקלי משנה את מסגרת הדיון הליברלי בנושאי הפליה ושוויון של נשים.⁵⁰ בעוד הדיון הליברלי מתמקד במצבים שקיימת בהם אפשרות להשוואה בין היחס שגבר זוכה בו ליחס שהאשה זוכה בו, בעיקר בתחום הזכויות האזרחיות ודיני העבודה, הפמיניזם הרדיקלי מרחיב את תחום הדיון בהפליה ושוויון למצבים הייחודיים לנשים וחושף את ההקשר האלים שלהם.⁵¹ כך, למשל, הפמיניזם הרדיקלי מנתח תופעות כגון אונס, אלימות במשפחה, הטרדה מינית, זנות ופורנוגרפיה תוך הצגתן כהיבטים של שיטה כוללת, היוצרת היררכיה בין גברים לנשים ומשמרת את חוסר השוויון החברתי והכלכלי של נשים.⁵² מעבר לכך, ההתמקדות של הפמיניזם הרדיקלי במצבים המערבים אלימות

46 לדוגמה, שחר, שם; שמיר, שם.

47 בהקשר זה ניתן לאתר קווי דמיון חזקים לביקורת של הריאליסטים האמריקאיים על הדיון בחופש הרצון התווי. לאיתור קווי הדמיון והשוני בין הביקורת הריאליסטית על השוק החופשי והביקורת הפמיניסטית על פרטיות המשפחה ראו: Frances E. Olsen "The Family and the Market: A Study of Ideology and Legal Reform" 96 *Harv. L. Rev.* 1497 (1983).

48 שחר, לעיל הערה 45, בע' 167.

49 אוון פיסס "מהו פמיניזם" עיוני משפט יח (תשנ"ד) 5, 12.

50 שחר, לעיל הערה 45, בע' 172; פיסס טוען שהשימוש של הפמיניזם הרדיקלי ברטוריקה של הפליה הינו רק מסישפתיים למסורת הליברלית, ומציע לראות בדיון של הפמיניזם הרדיקלי שינוי פרדיגמה מ"כלל אי-ההפליה" של השיטה הליברלי ל"כלל אי-ההכפפה" של השיטה הרדיקלי (שם, בע' 8).

51 MacKinnon, *supra* note 45, at p. 37: "Why should you have to be the same as a man to get what a man gets simply because he is one?"

52 *Ibid*, at p. 41; פיסס, לעיל הערה 49, בע' 11.

פיסית וסימבולית כלפי נשים מתקשרת לתובנה הרדיקלית כי מנגנון ההכפפה של קבוצת הנשים והפיכתן לקורבנות השיטה קשור בטבורו לארוטיזציה של יחסי כוח בין גברים לנשים.⁵³

מתוך הנחות-מוצא אלה קל להבין מדוע הסיפור הנבחר על-ידי הפמיניזם הרדיקלי להסברת התופעה של אלימות כלפי נשים הוא סיפור היעדר האופציות. סיפור זה נועד להפריך את ההנחה הליברלית בדבר קיומם של קווי פעולה חלופיים העומדים לרשות האשה. הפמיניזם הרדיקלי טוען כי מדובר במיתוס ליברלי, שתפקידו העיקרי הוא להטיל את האחריות והאשמה על כתפי האשה האינדיווידואלית ולהתכחש לאחריות החברתית לתופעה. על-מנת להילחם במנגנוני ההכחשה הקולקטיבית והאישית, שפעולתם חזקה במיוחד בתחום כגון אלימות כנגד נשים, הפמיניזם הרדיקלי בוחר לנתח את הפרקטיקות התרבותיות והמוסדיות החותרות תחת אפשרות הפעולה האוטונומית של נשים ותורמות להפיכתן לקורבנות. יש בכוחו של ניתוח זה לשפוך אור חדש על החלטת האשה להישאר ביחסים אלימים ולא להתלונן או לדווח עליהם. אם מביאים בחשבון את התלות הכלכלית של נשים רבות וילדיהן בגבר כמפרנס העיקרי במשפחה, ומוסיפים לכך את חוסר הנכונות של המשטרה להתייחס ברצינות לתלונותיהן של נשים מוכות,⁵⁴ את ההססנות של המשטרה להתערב ולתת לאשה הגנה אפקטיבית, את היחס המקל של התביעה

⁵³ Ibid, at p. 3.

⁵⁴ יחס זה של המשטרה מודגם בדבריה של אשה מוכה בדיון פתוח בכנסת, לעיל הערה 27, בע' 5-6:

"אני רוצה לתת עדות. לקח לי המון זמן להחליט לפנות למשטרה ואח"כ פניתי למשטרה, ציפיתי שיעזרו ולא עזרו... בפעם הראשונה הלכתי למשטרה לפני כעשר שנים, כי חשבתי שהם ירתיעו אותי. אבל אחרי שהזמינו כל אחד מאיתנו לחקירה, לא שמעתי מהם דבר. במקרים אחרים, לאחר שהתלוננתי קיבלתי תשובות בכתב, שאין עניין ציבורי. פעם הוא היכה את הילד בצורה חמורה והתלוננתי במשטרה. כשהבעל נחקר, הוא אמר שנתקל בשטיח ונפל על הילד. גם התיק הזה נסגר בטענה, שהתלונה נועדה 'לקדם את מטרותי', וזאת למרות שאז עוד לא פתחתי בהליכי גירושין. זמן קצר לאחר מלחמת המפרץ שוב נאלצתי לעזוב את הבית... על סמך התלונות שלי למשטרה, עורך הדין שלי פנה לבית-המשפט וזה הוציא צו של אי-הטרדה של אחד מבני הבית. על בסיס הצו שבתי הביתה. ביום רביעי האחרון שוב בא הביתה שיכור, קילל ושוב הגשתי תלונה במשטרה. החוקר אמר לי, שאילו הגעתי תוך 6 שעות מאז המכות, היה מבצע את הצו ואוסר עליו להיכנס. אני לא ידעתי שיש ענין של 6 שעות. והתוצאה היא שהוא שוב בבית, כאילו לא היה כלום."

בעקבות דו"ח ועדת קארפ נקבעו אמות-מידה לסגירת תיק מחמת חוסר עניין לציבור, ויצאו הנחיות לשוטרים כיצד לנהוג במקרים של תלונה על אלימות במשפחה. אולם, כפי שמציין דו"ח מבקר-המדינה, שחקר את שינוי המצב בעקבות המלצות ועדת קארפ, אף-על-פי שחל שיפור מסוים במצב, ההנחיות אינן מבוצעות עדיין כלשונן, ובעיקר לא כרוחן. ראו דו"ח מבקר-המדינה, לעיל הערה 27, בע' 545-549.

ובתי-המשפט כלפי גברים מכים, את מיעוט המקלטים לנשים מוכות⁵⁵ ואת היעדר ההגנה האפקטיבית על נשים שמוצאות בהם מקלט, ניתן להבין מדוע נשים רבות "בוחרות" לא לעזוב את הבית ולא לדווח לרשויות על האלימות.⁵⁶ במסגרת הסיפור הרדיקלי, הפחד חדל להיות אי-רציונלי, ונהפך לממשי ומאיים.⁵⁷ ניתוח קשת הגורמים החברתיים, הכלכליים והמשפטיים העומדים בדרכה של אשה מוכה להגנה אפקטיבית מגלה כי הבעיה אינה בעייתן של נשים חריגות הבוחרות משום-מה לא לדווח. מדובר במציאות חברתית מורכבת, התורמת להפיכת נשים אלה לקורבנות. הנורמה החברתית היא אולי של אוטונומיות רצון וחופש פעולה, כפי שהאידיאולוגיה הליברלית מספרת לנו, אך נשים כקבוצה אינן נהנות מתנאים מינימליים להגשמת אוטונומיה זו.⁵⁸ הניתוח הרדיקלי בוחן את המנגנונים שהיו אמורים לספק לאשה הגנה אפקטיבית – המשטרה, התביעה הפלילית, בתי-המשפט, גורמי הרווחה הקהילתיים, המקלטים לנשים מוכות, אמצעי ההסברה, הטיפול והחינוך – וחושף את ליקויי תפקודם. ניתוח זה מוביל למסקנה שהמחויבות החברתית להגנה על חירות הפרט אינה חלה במידה שווה על גברים ונשים, שכן לגבי נשים השיטה תורמת להמשך הכפפתן לגברים בבית, ומסתרת מאחורי טענות בדבר הגנה על פרטיות המשפחה.⁵⁹

הביקורת של הפמיניזם הרדיקלי נותנת בידינו כלים לחשוף את הרובד הסימבולי של פסקי-הדין בפרשת כרמלה בוחבוט, ובמיוחד את הדרך בה הצגת העובדות פועלת לחיזוק מנגנוני הכחשה קולקטיביים של בעיית האלימות נגד נשים. עצם השאלה "מדוע לא עזבה", המעצבת את הדיון כולו, ממקדת את הזרקורים באשה, הקורבן, שנתפסת כמי

55 קיימים בארץ תשעה מקלטים לנשים מוכות. המקלט הראשון בארץ נפתח בשנת 1977 בחיפה. עלי-פי אומדנים של מספר הנשים המוכות בישראל, מספרן נע בין שלושים אלף למאה אלף (ראו אבני, לעיל הערה 43, בע' 171). אין בתשעה מקלטים בכל רחבי הארץ כדי לספק הגנה (ולו זמנית) לכל הנשים הנחשפות לאלימות במשפחה. נשים רבות נדחות על הסף, התנאים במקלטים קשים, ואין בהם כדי לספק לחוסות הגנה מלאה. (ראו דיון פתוח בכנסת, לעיל הערה 27, בע' 14).

56 לסקירה של כשלונות המערכת המשפטית האמריקאית בהענקת הגנה אפקטיבית לאשה ראו: Eva J. Deborah L. Rhode *Justice and Gender* (1989) 239–242. ראו גם: Paterson "How the Legal System Responds to Battered Women" *Battered Women* (D.M. Moore ed., 1979) 79–100. לניתוח הגורמים לכשלון המערכת המשפטית בישראל ראו דו"ח ועדת קארפ, לעיל הערה 27.

57 אבני, לעיל הערה 43, בע' 182, מציגה את הפחד של נשים מוכות, במיוחד אלה שבעליהן עבריינים.

58 MacKinnon, *supra* note 45, at p. 41.

59 Catharine A. MacKinnon "Feminism, Marxism, Method and the State: Toward Feminist Jurisprudence [1983]" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991) 181.

שנדרשת לעזוב את היחסים כדי להגן על עצמה.⁶⁰ כך, ההנחה שהכישלון העיקרי הוא של האשה מטשטשת את אחריותן של הרשויות הציבוריות שאיפשרו לבעל להמשיך להתעלל באשתו במשך עשרים וארבע שנים. בדומה לכך, ההתמקדות ברגע היציאה מהבית מעלימה בעקיפין את חוסר השוויון בין הגבר לאשה, מאחר שלגבי ההחלטה הנקודתית אם לעזוב, האשה נתפסת כפרט אוטונומי, הנהנה, כמו הגבר, מאפשרות לעזוב מערכת יחסים אלימה.⁶¹ מעבר לכך, ההנחה המובלעת של פסקי-הדין כי דיוות או עזיבה משמעותם הפסקת הטרור והאלימות כלפי האשה מתעלמת מדינמיקה ידועה של אלימות וטרור כלפי נשים לאחר שעזבו את היחסים או במהלך ניסיון לעזובם.⁶² השיח המשפטי תורם אם-כן לתהליכים קולקטיביים של הכחשת הבעיה האמיתית, ומצטרף בכך למנגנונים חברתיים אחרים הפועלים להפיכת נשים מוכות לקורבנות השיטה.⁶³

תנאי בסיסי להצלחת הפרויקט הרדיקלי הינו שכנועה של החברה בכללה ושל בעלי הכוח שבה בפרט בצורך בשידוד מערכות כללי. על-מנת להדגיש את חומרת המצב והצורך המיידי בפעולה, הפמיניזם הרדיקלי בוחר לחשוף את מוקדי הדיכוי וההכפפה של נשים בחברה. עיקר הדגש מושם על-יכן בתופעות כאונס, פורנוגרפיה, זנות, הטרדה מינית ואלימות במשפחה, ניתוח זה מגלה שיטה מושלמת כמעט להשארת נשים במצב של קורבנות.⁶⁴ הריאקציה של נשים פמיניסטיות ואחרות לייצוגן של נשים בניתוח הרדיקלי כקורבנות לא איתרה לבוא. הניתוח הרדיקלי זכה בכינוי "פמיניזם של קורבנות", והיווה מטרה לביקורת חריפה בשל תרומתו לחיזוק הדימוי השלילי של נשים כחלשות, תלותיות

60 לביקורת מקיפה של הבחירה להתמקד בשאלה "מדוע לא עזבה?" ראו: Martha R. Mahoney "Exit: Power and the Idea of Leaving in Love, Work, and the Confirmation Hearings" 65 S. C. L. Rev. (1992) 1283.

61 Ibid, at p. 1284.

62 במקרה של כרמלה בוחבוט, כמו במקרים רבים אחרים, סיכל הבעל את ניסיון הבריחה של אשתו על-ידי איתור מקום מחבוא אצל רב באשדוד ופיזור הבטחות-שוא שאם תחזור לביתה, תיפסק האלימות. ראו דו"ח ועדת קארפ, לעיל הערה 27, בע' 20: ניתוח מעורבותם של שוטרים המשמשים כשליחים של הבעלים המכים במקלטים שנשותיהם מסתתרות בהם על-מנת ללחוץ עליהן לחזור. מרתה מהוני מציעה להילחם בתופעה זו על-ידי הגדרת עוולה נזיקית חדשה: "separation assault" (Mahoney, *supra* note 5), (at pp. 71–94).

63 Ibid, at pp. 10–19.

64 יש לשים-לב להבדל המשמעותי בין טענת הקורבניות של נשים שהפמיניזם הרדיקלי מפתח לבין הדימוי של הקורבניות שהשיח הליברלי של בית-המשפט מחזק. השיח הליברלי נוטה לראות בקורבניות תכונה פנימית של האשה האינדיווידואלית. לעומת זאת, בביקורת של הפמיניזם הרדיקלי מדובר במצב שהוא פרי מערכת של מגבלות חברתיות, כלכליות ומשפטיות. לניתוח תהליך הוויקטימיזציה של נשים מוכות במסגרת השיח הליברלי במשפט ראו: Mahoney, *supra* note 60, at pp. 1305–1312.

ופסיביות.⁶⁵ הביקורת טענה כי הדגשת ההיבט של קורבניות בחיי נשים יכולה לפעול כחרב פיפיות, מאחר שאלה המעוניינים למנוע את השוואת מעמדם של נשים למעמד הגברים ישתמשו בסוג זה של טענות להצדקת פרקטיקות פטרנליסטיות. מעבר לכך, המסר החזק של קורבניות נשים תורם לתהליכים של הכחשה אצל נשים המתקשות לזהות את עצמן עם הדימוי של האשה כקורבן.⁶⁶ מחיר נוסף של העברת מסר חזק וחד-משמעי של קורבניות נשים הינו התעלמות מן הצדדים החיוביים בנסיון החיים של נשים, וכן ויתור על דיון מעמיק בכוח פעולתן והישרדותן במצבים של טרור ואלימות קשים.⁶⁷ כמו-כן, הדיון ברמה הקולקטיבית של יחסי כוחות בין קבוצות אינו מאפשר להבחין בהתנגדות ברמת המאבק היומיומי האישי של נשים שונות. לבסוף, יש לזכור כי טענה של קורבניות ככלל מזמינה טענת-נגד של קורבניות על-ידי הצד המותקף, דבר שעלול להכניס את הדיון למעגל-קסמים ולמנוע דיון חברתי רציני בדבר שורשי הבעיה ודרכים למניעתה.⁶⁸ לסיכום, הפמיניזם הרדיקלי מציג תמונה מוגליטית של קורבניות האשה,

65 ביטוי מובהק לוויכוח הפנימי במחנה הפמיניסטי לגבי שימוש בטענות קורבניות ניתן למצוא בחילופי הדברים בין קתרין מקינזון למארי דנלפ (Mary C. Dunlap), שפורסמו ב: Symposium "Feminist Discourse, Moral Values, and the Law – A Conversation" 34 *Buff. L. Rev.* (1985) 11, 74–75. מקינזון מדגישה את קורבניות האשה באומרה ש"רגלו של הגבר מונחת על צווארה של האשה" ("His foot is on her throat"), ולפיכך לא יכול להיות לה קול אותנטי, והיא צריכה, ראשית לכל, להכיר במצבה כקורבן. בתגובה קמה דנלפ על רגליה וטענה שאין היא כפופה לאף גבר, וביקשה מנשים אחרות לקום ולמחות על הצגתן כקורבנות. שני ספרים שזכו בפרסום רב מבטאים את תגובת-הנגד בכתיבה הפמיניסטית הפופולרית לדגש ששם הפמיניזם הרדיקלי בקורבניות נשים: Katie Roiphe *The Morning After* (1993); Naomi Wolf *Fire with Fire* (1993). כותבות אלה מציעות כחלופה לפתח את מה שהן מכנות Power Feminism (בניגוד ל"Victim Feminism"). כתיבה זו מבוססת על הצגת כוח פעולתן, בחירתן ואחריותן של נשים. הביקורת העיקרית של פמיניסטיות אלה מופנית כלפי הניתוח הרדיקלי של הטרדה מינית, פורנוגרפיה ואונס מכרים. לניתוח והתפלמסות עם התיזה של Roiphe, ראו: Kathryn Abrams "Songs of Innocence and Experience: Dominance Feminism in the University" (Book Review) 103 *Yale L.J.* (1994) 1533.

66 Mahoney, *supra* note 5, at pp. 10–19. מהוני מנתחת את מנגנוני ההכחשה לגבי אלימות במשפחה ואת תרומתו של מסר הקורבן לחוסר נכונות של נשים להודות שהן עצמן סובלות מאלימות במשפחה.

67 השוו לדיון של Littleton, *supra* note 11 ו-Mahoney, *supra* note 5, המציגות את פעולת האשה המוכה כסובייקט רציונלי ואוטונומי, הבוחרת ופועלת בתנאי טרור וכפייה (האשה השורדת).

68 לדיון כללי בסכנות של שיח קורבניות ראו: Martha Minow "Surviving Victim" Talk" 40 *UCLA L. Rev.* (1993) 1411. דוגמה טובה לסכנות שבשיח קורבניות מציגה

שמהווה תמונת תשליל של שליטה גברית בחברה. למרות מחויבותו הבסיסית לקשב לנשים באמצעות מתודות של העלאת מודעות, הפמיניזם הרדיקלי מציג תמונה אחדותית של קורבניות מושלמת כמעט של נשים, ואינו מאפשר למרכיבים של בחירה וכוח בחייהן להתבלט.

2. פמיניזם תרבותי – סיפור על דאגה לקשר ולהמשכיות של מערכת היחסים

הטענה המרכזית של הפמיניזם הרדיקלי בדבר קורבניות הנשים כקבוצה לא נשארה חסרת מענה. במקביל לכתיבה הרדיקלית, צמח בספרות הפמיניסטית זרם כתיבה – הפמיניזם התרבותי – המדגיש את אותם היבטים בחוויה הנשית שהחסיר הפמיניזם הרדיקלי.⁶⁹ הפמיניזם התרבותי, ככינוי בספרות המשפטית,⁷⁰ מתמקד בחוויית ההיריון, הלידה, האימהות ומערכות יחסים בכלל על-מנת לחשוף את הקול הנשי הפעיל החסר

פרשת אניטה היל וקלארנס תומאס. בתגובה על טענות בדבר הטרדה מינית מבית-מדרשו של הפמיניזם הרדיקלי, שהעלתה אניטה היל נגד קלארנס תומאס במהלך תחקורו בסנט לקראת מינויו לשופט בית-המשפט העליון של ארצות-הברית, טען תומאס כי נהפך לקורבן טיפוסי של לינץ' נגד אפריקאים-אמריקאיים. לניתוח השימוש ב"סיפורים מוכנים" (stock stories) של קורבניות על-ידי תומאס והיל, ראו: Kimberle Crenshaw "Whose Story Is It, Anyway? Feminist and Antiracist Appropriations of Anita Hill" *Race-ing Justice, En-Gendering Power* (1994) 402. בהקשר הישראלי הועלו ספקות ראשונים לגבי השימוש בטענות פמיניסטיות על בסיס קורבניות לגבי פסק-הדין של בית-המשפט העליון בפרשת האונס בשמרת, ע"פ 5612/92 מ"י נ' בארי, פ"ד מח(1) 302. ראו רון שפירא "דיני עונשין: מהתמקדות בפרט להכרעה במאבקים בין-קבוצתיים" ספר השנה של המשפט בישראל (א' רוזן-צבי עורך, תשנ"ו) 629.

69 מפאת קוצר היריעה, ומאחר שנושא הדיון שלנו אינו דורש היכרות מעמיקה יותר עם פרטי הפמיניזם התרבותי, בחרתי לא להיכנס לפרטי הביקורת התרבותית לגבי מוסכמות-יסוד של השיח המשפטי (שיח של כללים, הצגה דיכוטומית של מצבים, שיח זכויות, סילוקם של רגש וניסיון אישי מכתובה משפטית אקדמית). להרחבה בנושאים אלה ראו: Currie Menkel-Meadow "Portia in a Different Voice: Speculations on Woman's Lawyering Process" 1 *Berkeley Women's L.J.* (1985) 39, 43. במאמר זה אתמקד בשני היבטים של הביקורת התרבותית שהינם רלוונטיים ביותר לנושא אלימות בין בני-זוג: הביקורת על התכנים של המושג רציונליות והמושג אוטונומיה לפי פירושם הליברלי המסורתי.

70 בחרתי להשתמש בכינוי הרווח לזרם זה בכתיבה המשפטית. ראו: Robin West "Jurisprudence and Gender" 55 *U. Chi. L. Rev.* (1988) 1, 13. שם מקובל נוסף לזרם כתיבה זה הוא relational feminism, ראו: Joan C. Williams "Deconstructing Gender" 87 *Mich. L. Rev.* (1989) 797, 810.

בשיח הרדיקלי.⁷¹ אחת האימהות המייסדות של זרם זה הינה הפסיכולוגית קרול גיליגן (Carol Gilligan), שמחקריה עוסקים בהתפתחות המוסרית של ילדים. בספרה *In a Different Voice*, גיליגן מציגה ומנתחת את השוני בין גישתם של ילדים וילדות לפתרון דילמות מוסריות. היא חושפת את מה שהיא מכנה כ"קול האחר" לפתרון דילמות מוסריות, קול המשקף אתיקה של דאגה לזולת.⁷² אתיקה זו מוצגת בכתיבתה של גיליגן כחלופה אטרקטיבית לשיח הזכויות הליברלי (המקושר בתיאוריה לקול הגברי).⁷³ לגישתה, גברים רבים רואים באוטונומיה אישית ערך מרכזי, ותופסים את המעורבים בדילמה המוסרית כיריבים בתחרות של זכויות, בעוד נשים מעריכות יותר דאגה לזולת ורואות את המעורבים בדילמה כמשתתפים ברקמה מורכבת ועדינה של מערכות יחסים שאין בהן מנצחים או מנוצחים.

ברמה הבסיסית ביותר, "הקול האחר" משקף תפיסה שונה של נשים לגבי זהותן העצמית.⁷⁴ לטענת גיליגן, גברים רבים מגדירים את זהותם העצמית כתלויה במרחק ובשמירת גבולות בין האני לאחר (שימו-לב לשורש ג.ד.ר. במלה "הגדרה"). נשים רבות, לעומת זאת, מגדירות את זהותן העצמית בהמשכיות לאחר, דרך מערכות היחסים המשמעותיות בחייהן.⁷⁵ השימוש העיקרי שנעשה עד כה במשפט בפמיניזם התרבותי הוא בביקורת על מתן זכויות פורמליות כדרך עיקרית לפתרון בעיות של היעדר שוויון בין

71 שכן, זאת יש לזכור: הפמיניזם הרדיקלי מנסה לחשוף את השתיקה, או נכון יותר, את ההשתקה השיטתית של נשים. ראו לעיל הערה 65.

72 Carol Gilligan *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (1982).

ביקורת על שיח זכויות ליברלי עליידי הנגדתו לאתיקה של דאגה לזולת (אלטרואיזם) אינה ייחודית לפמיניזם. גישה דומה ניתן למצוא בתיאוריות המשפט של ה-Critical Legal Studies (להצבעה על ההבדלים בין הפמיניזם התרבותי ל-CLS ראו: West, *supra* note 70, at pp. 4–5. מעבר לכך ניתן לגלות קווי דמיון בין הפמיניזם התרבותי לזרמי כתיבה שונים בפילוסופיה המבקרים את האינדיווידואליזם שבתיאוריה הליברלית, ראו: Williams, *supra* note 70, at pp. 802–806.

73 Gilligan, *ibid*, at p. 100: "The moral imperative... [for] women is an *injunction to care*, a responsibility to discern and alleviate the 'real and recognizable trouble' of this world. For men, the moral imperative appears rather as an injunction to *respect the rights of others* and thus to protect from interference in [ההדגשות שלי] the rights to life and self fulfillment".

74 גיליגן עצמה מזהירה שדבריה אינם מכוונים לבסס טענה אמפירית על נשים ככלל (אף-על-פי שהם מבוססים על מחקרים אמפיריים), אלא רק לחשוף גישה שונה (קול אחר) ולהציג את צדדיה החיוביים. ראו: *Ibid*, at p. 2.

75 "Since masculinity is defined through separation while femininity is defined through attachment, male gender identity is threatened by intimacy while female gender identity is threatened by separation." *Ibid*, at p. 8.

נשים לגברים. הפמיניזם התרבותי מבקר את יכולתו של המאבק לשוויון פורמלי להיענות לצורכיהן הייחודיים של נשים, בעיקר בתחום העבודה והחינוך, מאחר שאין בידו לספק כלים להתמודדות עם מצבים של שוני בצרכים ובהעדפות של נשים וגברים. נוסף על כך נעשה שימוש בתיאוריה התרבותית על-מנת לערער על ההנחות המסורתיות של המשפט לגבי פעולה רציונלית. הזרם התרבותי קורא להוסיף ל"קול הגברי", התופס רציונליות במונחים של פעולה למקסום התועלת העצמית, "קול נשי", המפרש רציונליות כהעדפה של שיתוף-פעולה עם הזולת ושימור מערכות יחסים.⁷⁶

בטרם נפנה לבחינת ההשלכות של התיאוריה התרבותית על הבנת הסוגיה של אלימות נגד נשים, ברצוני להאיר הבדל חשוב בין הפמיניזם הרדיקלי לבין הפמיניזם התרבותי, הבדל המשליך ישירות על עמדתם בסוגיה.⁷⁷ הן הפמיניזם התרבותי והן הפמיניזם הרדיקלי מסכימים ביניהם כי יש להביא בחשבון את השוני בין נשים לגברים במציאת פתרון לבעיית האלימות בין בני-זוג.⁷⁸ נקודת-מוצא משותפת זו מהווה ריאקציה לתפיסה הליברלית, שמסרבת לייחס כל חשיבות לשוני בין נשים וגברים כשלעצמו. אולם כאן נפרדות דרכיהם של הפמיניזם הרדיקלי והפמיניזם התרבותי, החלוקים לגבי מהותו של השוני בין גברים לנשים. על-פי הפמיניזם הרדיקלי, השוני בין גברים לנשים מקורו

לדיון בהשלכות התיאורטיות שיש לשוני ג'נדר על תפיסת הזהות העצמית של גברים ונשים ראו: West, *supra* note 70.

76 Carol Rose "Women and Property: Gaining and Losing Ground" *Property and Persuasion: Essays on the History, Theory and Rhetoric of Ownership* (1994) 233, 236. לביקורת הפרשנות הצרה שניתנה במסגרת הניתוח הכלכלי למושג רציונליות כקידום אינטרס עצמי, ולקריאה להרחיבו כך שיכלול גם פעולות הנעשות מתוך רגש של חובה (commitment), ראו: Amartya Sen "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory" 6 *Phil. & Pub. Aff.* (1977) 317–344.

77 מאמר זה מנסה לחדר את ההבדלים בין הגישות הפמיניסטיות על-ידי כינוסן להקשר אחד של אלימות נגד נשים. כינוס זה נועד לאפשר דו-שית ביקורתי בין התיאוריות, אך מטבע הדברים, הכינוס יחד והדגשים שנוצרים כתוצאה ממנו עלולים ליצור עיוותים משל עצמם בהבנת התיאוריות. כינוס התיאוריות יחד סביב נושא האלימות נגד נשים מכתוב צמצום של קשת הנושאים שאעסוק בהם. כך, למשל, בחרתי לא להתעכב על תחום חשוב ומהותי לפמיניזם הרדיקלי – סוגיית התודעה הכוזבת (false consciousness) של הקורבן. בדומה לכך, דיוני בפמיניזם התרבותי לא ייכנס לפרטי הביקורת של התיאוריה התרבותית על מוסכמות השיח המשפטי.

78 יש לשים-לב שאף-על-פי שהפמיניזם הרדיקלי יוצא לכאורה נגד הגישה ששוויון ושוני הם העומדים בבסיס דיני ההפליה, התיאוריה מבוססת למעשה על הכרה בשוני מטריאלי ביחסי הכוח בין נשים לגברים במציאות החברתית הקיימת. לדיון מפורט יותר בנקודה זו ראו: Williams, *supra* note 70, at pp. 837–838; Angela P. Harris "Race and Essentialism in Feminist Legal Theory" 42 *Stan. L. Rev.* (1990) 581, 592.

ביחסי כוחות בלתי-שוויוניים בין הקבוצות. במצב החברתי הקיים, גברים ככלל נהנים מאוטונומיה ומחירות, בעוד נשים כקבוצה מוכפפות לדומינציה גברית ומוחזקות במצב של היעדר כוח וקורבניות. הפתרון חייב להתחיל איפוא בהשוואת כוחה של קבוצת הנשים לקבוצת הגברים בחברה. הפמיניזם התרבותי מאתר את השוני בין גברים לנשים במקום אחר לחלוטין. על-פי תיאוריה זו, השוני היסודי בין נשים לגברים הינו שוני מהותי תרבותי, המתבטא בקיום מקושר יותר לאחרים של נשים.⁷⁹ שוני קיומי זה בא לידי ביטוי בשורה ארוכה של נושאים, כגון התפתחות קוגניטיבית, טעם אסתטי, העדפות מוסריות, יכולת ליצור קשרים וכיוצא באלה.⁸⁰ לענייננו חשובות במיוחד ההשלכות של השוני בין המינים על-פי התיאוריה התרבותית להבנת המושג רציונליות והמושג אוטונומיה, מאחר ששני אלה נמצאים במרכז הריון ביכולת הפעולה (agency) של נשים מוכות. לעניין הרציונליות אפנה בהמשך כאשר אפרט את דרכי התגובה של נשים על אלימות, ובנקודה זו ברצוני להתעכב על תוכן המושג אוטונומיה אישית לפי הפרשנות התרבותית.

המשמעות שתינתן לאוטונומיה קשורה בטבורה להנחות לגבי תפיסת הזהות העצמית של האני. לגבי מי שזהותו העצמית מכוננת על-ידי שמירת מרחק והפרדה מן האחר, תקבל אוטונומיה משמעות של מצב שגבולות היחיד נשמרים בו בצורה אפקטיבית מפני התערבותם של אחרים.⁸¹ לעומת זאת, לגבי מי שזהותה העצמית מוגדרת בהמשכיות

79 גיליגן עצמה אינה מפרטת מהו מקורו של השוני, אם הוא ביולוגי או נובע מתהליכי חיברות מוקדמים. גם הפמיניסטיות שייבאו את התיאוריה לכתובה המשפטית אינן מציגות עמדה ברורה בנושא, ונראות כפוסחות על שתי הסעיפים. ראו למשל: West, *supra* note 70, at pp. 20–21.

Ibid, at p. 21

81 ראינו כי הפמיניזם הרדיקלי חושף מנגנונים החותרים תחת האוטונומיה של נשים והמשמרים אותן בסטטוס של קורבנות. בין הכותבות הרדיקליות ניתן למצוא כאלה שצועדות צעד נוסף וקובעות כי נשים ככאלה מנועות מהשגת אוטונומיה מושלמת (כאשר זו מוגדרת כשמירת גבולות האני מפלישתם של אחרים). כך, לדוגמה, הפמיניסטית אנדריאה דוורקין מציינת: "[Intercourse]... appears to be the key to women's lower human status. By definition... she is intended to have a lesser privacy, a lesser integrity of the body, a lesser sense of self." Andrea Dworkin *Intercourse* (1987) 123. דוורקין מאמצת במשתמע את התפיסה הליברלית של אוטונומיה כשמירה על גבולות האני מפני פלישתם של אחרים. לדעת דוורקין, גבולות האני של האשה נפרצים כל אימת שהיא מקיימת יחסי מין הטרסקסואליים. (לא ברור אם היא מייחסת זאת למציאות ביולוגית או להבנה תרבותית של משמעות יחסי מין לגבי נשים). לפיכך, לדעת דוורקין, נשים חוות קיום שאינו מגיע למדרגה של אדם אוטונומי. לביקורת על חשיבה על המושג אוטונומיה במונחים של גבולות ראו: Jennifer Nedelsky "Law, Boundaries, and the Bounded Self" 30 *Representations* (1990) 162.

לאחר וכפונקציה של קשריה עם אחרים ("האני המקושר" הנשי על-פי התיאוריה התרבותית), תתפרש אוטונומיה כהגנה על התנאים הדרושים לחיזוקם של קשרים משמעותיים בחייה, כולל, לעיתים, התערבות של המדינה.⁸² הפמיניזם התרבותי, המציע להבין את תפיסת הזהות העצמית של נשים רבות כמי שמניחה "אני מקושר", הותר תחת ההנחות הליברליות על אוטונומיה, המבוססות על זהות עצמית של "אני נפרד". עד כה לא היה דיון רציני בכיוון זה, מאחר שהדיון המשפטי התמקד ברמה המעשית של הכנסת שינויים בדין הפוזיטיבי, כך שסדרי העדפויותיהן של נשים בנוגע למשפחה, ילדים

82 רובין ווסט מאמצת את התיאוריה התרבותית ומנתחת בעזרתה את התיוות ההופכיות של זהות עצמית אצל גברים ונשים (תיוות ההפרדה ותיוות הקשר). אולם ווסט אינה מוליכה את התיאוריה צעד אחד קדימה, עלימנת לחקור את ההשלכות האפשריות שהיו לזהות עצמית של "אני מקושר" על הבנתנו את המושג אוטונומיה. במקום זאת, ווסט מסתפקת בהנגדה בין הערך אוטונומיה שעומד בבסיס "האני הליברלי" לבין הערך אינטימיות ש"האני המקושר" של הפמיניזם התרבותי דוגל בה. בכך היא מתעלמת מן האתגר העמוק יותר שמציב הפמיניזם התרבותי: הצורך לחשוב מחדש על התכנים המסורתיים המיוחסים למושג אוטונומיה, ולבחון אותם לאור התפיסה האלטרנטיבית של זהות עצמית שמציג הפמיניזם התרבותי. לטענתי, הדיון בנושא אלימות נגד נשים מחייב חקירה של השלכות אלה, מאחר ששאלת האוטונומיה של האשה עומדת במרכז הוויכוח. מעניין שכאשר רובין ווסט מנתחת את נושא האלימות במשפחה במאמר אחר, היא מציגה גרסה מרוככת של זהות נשים כ"אני נותן". ווסט טוענת כי "הקול האחר" של נשים רבות הרואות עצמן כ"אני נותן" אינו קול אותנטי, אלא תגובה התגוננותית על מצב של פחד קיומי בחייהן. ההנחה המובלעת של ווסט היא כי לולא פחד זה, ייתכן שנשים אלה היו בוחרות להגדיר עצמן במנותק מבן-הזוג ("אני נפרד") ומייחסות ערך ראשוני לאוטונומיה במשמעותה המקובלת. גרסה מרוככת זו של "אני נותן" (כהעדפה נלמדת, ולא־אותנטית) מקרבת את ווסט לתפיסה הליברלית המסורתית. יתר על-כן, רכישת זהות עצמית מן הסוג של "אני נותן" מתוארת במאמר כפרי בחירה מודעת של האשה בזהות אחת מתוך תפריט זהויות אפשריות. ווסט חוטאת בכך לחיבנה הבסיסית של הפמיניזם התרבותי, לפיה זהות עצמית היא עניין קיומי שלרוב אינו נתון כלל לבחירה רציונלית של הפרט. למעשה, ווסט הופכת על פיה את הטענה של הפמיניזם התרבותי הגורס כי זהות העצמית של נשים כ"אני מקושר" מעוצבת במנותק מתנאים של אלימות במשפחה. הפמיניזם התרבותי רואה בזהות של "אני מקושר" אצל נשים רבות נקודת-מוצא, ומתמקד בחקירת ההשפעה שתהיה לזהות כזו על יכולת הפעולה והתמרון של נשים הסובלות מאלימות תוך-משפחתית. כך, למשל, ייתכן שזהות של "אני מקושר" תחזק את חששות האשה לעזוב מערכת יחסים אינטימית גם אם היא אלימה ומסכנת אותה. לפי פרשנותה של ווסט, לעומת זאת, קודם-כל מתקיים פחד קיומי בחייהן של נשים רבות, ורק מאוחר יותר (וכתוצאה ממנו), זהות האשה עוברת טרנספורמציה ל"אני נותן". ראו: West, *supra*, note 12, at pp. 196–200.

ומערכות יחסים בכלל יקבלו ביטוי הולם.⁸³ כפי שנראה בהמשך, לעמדותיהם המנוגדות של הפמיניזם הרדיקלי והפמיניזם התרבותי לגבי מהותו של השוני בין נשים לגברים יש השלכה ישירה על הדיון בנושא אלימות נגד נשים. המחנה הרדיקלי מדגיש את הגורמים המביאים לידי קורבנות האשה המוכה, המסכלים את פעולתה האוטונומית, בעוד המחנה התרבותי חושף את הקווים האוטונומיים בפעולתה של האשה המוכה השורדת.

מהי תרומתו של הפמיניזם התרבותי להבנת התופעה של אלימות במשפחה? ראשית, ההקשר של אלימות במשפחה אינו טבעי לדיון של הפמיניזם התרבותי. זרם זה מתמקד בעיקר במצבים ייחודיים לנשים, כהיריון, לידה, אימהות, בהם קל יותר לחשוף את הערך החיובי שבאתיקה של דאגה לזולת. הקושי המיוחד ביישום התיאוריה התרבותית בתחום של אלימות נגד נשים הוא שבתחום זה, הצדדים השלייליים של חשיבה מקושרת (אתיקה הדאגה לזולת) נחשפים כמחלישים את יכולת האשה להגן על עצמה.⁸⁴ עם זאת קיימים נסיונות אחדים לעשות שימוש בתיאוריה התרבותית בהקשר של אלימות נגד נשים, ובין הבולטים שביניהם מאמריהן של רובין ווסט ושל קרול רוז (Carol Rose).⁸⁵ הניתוח התרבותי של סוגיית האלימות נגד נשים יתרכז בשאלה כיצד תשפיע אתיקה של דאגה לזולת על החלטותיהן של נשים הסובלות מאלימות פנים-משפחתית ועל יכולתן להגן על עצמן. הוויכוח העיקרי שיש לפמיניזם התרבותי עם ההנחות הליברליות של הפסיקה ניטש על הדגש שהן שמות בחוסר הרציונליות שבהחלטת האשה להישאר ביתחים האלימים ולהימנע מתלונה או מדיווח. הפמיניזם התרבותי דוחה את ההסבר הליברלי בדבר פחד

83 לניסיון פרגמטי לעצב דינים שיאפשרו לפרטים בחברה להפעיל את העדפותיהם השונות מבלי לשלם מחירים שונים, ראו: Christine A. Littleton "Reconstructing Sexual Equality" 75 Cal. L. Rev. (1987) 1279.

84 עם זאת, דווקא צורך זה לחבר את הביקורת הפמיניסטית התרבותית עם נסיון חייהן של נשים במערכות יחסים קשות יכול לחסן אותה מפני גלישה לתפיסות רומנטיות של קשר ומערכות יחסים, בהן חוטאים חלק מן הכותבים המשתייכים לזרם הקומוניטרי. ראו למשל: Aisdair MacIntyre *After Virtue: A Study in Moral Theory* (1984).

85 West, *supra* note 12, at pp. 196–200; Rose, *supra* note 76. כל אחת מן הכותבות מדגישה היבט שונה במקצת של הגישה התרבותית המשלבת בתוכה ביקורת על המושגים אוטונומיה ורציונליות. רובין ווסט מתמקדת בנושא אוטונומיה אישית וקושרת אותו לשאלת הזהות העצמית של נשים כ"אני נותן". קרול רוז מתמקדת במושג רציונליות ומדגימה את השתנות תכניו המסורתיים (קידום אינטרס עצמי) כאשר יוצאים מנקודת מוצא תרבותית של מתן עדיפות לשמירת קשר ולדאגה לזולת. לדעתי, קרול רוז מקילה על עצמה כאשר היא בוחרת להסביר את פעולותיהן של נשים כנובעות מהעדפה לקשר, ואינה מנתחת אפשרות של פעולה מתוך תחושה של מחויבות שאינה זהה להעדפה אישית. לאור הגדרתה, קל לרוז לשלב את פעולותיהן של נשים מוכות בתיאוריה הכללית של רציונליות כקידום אינטרס עצמי, כאשר "העדפה לקשר" נחשבת במקרה זה לאינטרס העצמי של האשה. לניסיון להרחיב את המושג רציונליות כך שיכלול גם פעולות הנעשות מתוך רגש חובה ראו: Sen, *supra* note 76, at pp. 91–94.

בלתי־רציונלי של האשה הגורם לחוסר תפקודיות, ומציג כחלופה את סיפור הדאגה של האשה להמשכיות הקשר, שבכוחו לשפוך אור חדש על החלטות האשה.⁸⁶ כך, למשל, הפמיניזם התרבותי ידגיש את החלק המרכזי שהדאגה לילדים תופסת בקביעת דרכי פעולתה של האשה.⁸⁷ היא תעדיף לעיתים קרובות את טובת ילדיה על טובתה שלה, ותביא בחשבון את התוצאות הקשות לילד מניתוק מהאב.⁸⁸ כמו־כן, העובדה שנשים

86 אומנם, הפמיניזם התרבותי לא יכחיש את גורם הפחד, אבל יתנגד להצגתו כפחד בלתי־רציונלי. ככל שמיטיבים להבין את חשיבות הקשר בחיי האשה, כן מיטיבים להבין את הרציונליות של הפחד שלה מעזיבת מערכת היחסים. על־פי הסיפור התרבותי, נוסף לגורם הפחד, יש גם גורמים אחרים המשפיעים על החלטתה להישאר, כגון הדאגה לילדים, האהבה לבן־הזוג והמחויבות למערכת היחסים. ראיונות לעיתונות עם כרמלה בוחבוט מאששים סברה זו. ראו ראיון שנערך עם כרמלה בוחבוט מייד לאחר שחרורה מן הכלא – ענת טל־שיר ואיתן גליקמן "אני פוחדת ממה שמחכה לי בחוץ" ידיעות אחרונות 3.1.96: "אני יודעת שקשה להבין איך אשה אוהבת יורה בבעלה. ביקשתי מהילדים שיסלחו לי כי לקחתי להם את אבא. רציתי מסגרת חמה ומשפחה מהודקת, ולכן שתקתי כל כך הרבה שנים. כל חיי נלחמתי כדי לזכות במעט חמימות." [ההדגשות שלי]. ראו גם גורן, לעיל הערה 41: "הכל עשיתי למענך. שירתתי אותך כשפחה, כעבד, מעל ומעבר והכל מאהבה. לא רצית להתגרש. תמיד אמרת לי 'את תהיי השפחה שלי, המשרתת שלי'. הוא לא היה יכול בלעדי. אני הייתי מביאה לו הכל... בוא יהודה ותעיד כאן את האמת. כעת אתה כבר לא יכול לשקר. אהבתי אותך ובשביל זה סבלתי כל השנים." [ההדגשות שלי].

87 רוב הנשים המוכות הן אימהות. ראו: Linda Gordon *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence* (1988) 261. ראו גם דר"ח מבקר המשטרה, לעיל הערה 27, בע' 1, המציג סקר של נעמ"ת לפיו 90% מן הזוגות הסובלים מאלימות הינם הורים לילדים. מרתה מהוני מסבירה במאמרה את ההשפעה שתהיה לאימהות על החלטת האשה אם לעזוב מערכת יחסים: Mahoney, *supra* note 5, at p. 19: "One of the most pervasive fictions in the case law is that women with children are individual actors... In fact, mothers continually make decisions on the basis of extended, collective, multiple self-interest (their children's as well as their own, their husband's as well as their children's). The connectedness of mothers is not simply biological – it is existential, social, and extremely practical. Most simply, what makes my children's lives harder makes my life harder". מתוך ראיונות בעיתונות עם כרמלה בוחבוט מתגלה כי האהבה והדאגה לילדים ולהמשכיות הקשר מילאו תפקיד מכריע בנכונותה לשתוק ולהמשיך לתפקד בתנאים קשים של אלימות.

88 Mahoney, *ibid*, at p. 17. מניע זה גם מצוין בראיון עם כרמלה בוחבוט, האומרת על בעלה יהודה בוחבוט: "בתור אבא הוא היה עשר, אבל בתור בעל הוא היה שונה לגמרי." ענת טל־שיר ואיתן גליקמן "כנראה לעולם לא אצא מזה" ידיעות אחרונות 5.1.96.

חד-הוריות בחברתנו מתקשות לפרנס את משפחתן בכבוד ולדאוג לכל צורכי ילדיהן היא סיבה נוספת לכך שהאשה תעדיף להישאר, ולא לעזוב.⁸⁹ הנקודה הקשה ביותר אולי להבנה במסגרת הדיון המשפטי הליברלי היא החשיבות שנים מייחסות לקשר כשלעצמו, למרות הכאב והסכנה שהן נחשפות להם. כפי שליטלטון מציינת:

"Jo gave three reasons for staying – love, faith, and fear. The law had only one category – self defence – for the last, and so it heard only fear."⁹⁰

אהבה וכאב נתפסים כמוציאים זה את זה (אם אין מביאים בחשבון מזוכיזם), ולכן נוטים לחשוב שהאשה משקרת לעצמה כשהיא טוענת שהיא אוהבת את הגבר המכה.⁹¹

כרמלה אף מציינת: "כל השנים סבלתי בשקט כי רציתי בית שקט, רציתי משפחה מהודקת. יום אחד של שקט נתן לי כוח לסבול בשקט עוד חודש ועוד חודש, וכך 25 שנים. לא היה איכפת לי שאני סובלת. רק רציתי שלילדים שלי תהיה אמא. תמיד נלחמתי כדי שתהיה בבית חמימות, זה הסגנון שאני אוהבת. אבל זה פשוט לא יצא." שם, שם. עם זאת יש לציין שאלמות נגד נשים עלולה לגרום במקרים קיצוניים למחיקת האגו של נשים, ובעקבותיה להזנחת הילדים. תהליך זה מתואר אצל: Gordon, *ibid*, at pp. 262–263. הקשרים בין אלימות כלפי נשים ואלימות כלפי ילדים או הזנחתם הינם מורכבים, ולכן העדפתי לא לעסוק בהם במאמר זה.

89 נקודה זו בולטת, לדוגמה, בחברה הערבית בישראל, ראו התנגדותם של מספר ראשי מועצות מקומיות ערביות להקמת מקלטים לנשים מוכות בתחומיהן, מתוך התנגדות תרבותית לנשים חד-הוריות. נקודה נוספת ייחודית לשיטת המשפט הישראלית הינה כפיפותם של דיני הגישואין והגירושין לדין הדתי. נשים מוכות יהודיות שעוזבות את הבית עלולות להיתפס בגדר הקטיגוריה של "אשה מורדת" ולהפסיד את זכויותיהן למדור. נשים הבוחרות להישאר ינסו להשיג מדור שקט באמצעות תלונות למשטרה. התלונה נתפסת על-ידי האשה כאמצעי הרתעה יותר מאשר אמצעי ענישה. לכן נתקלים גם בתופעה רחבה של חזרה מתלונה. ראו: Gordon, *ibid*, at p. 273; אבני, לעיל הערה 43, בע' 183. נשים שאינן עוזבות על-מנת לשמור על מדור להן ולילדיהן חושפות אותם לסיכונים של אלימות. המלכוד שמצב זה יוצר נחשף היטב באנקדוטה שסיפרה מנהלת מקלט החירום לנשים מוכות בחיפה, אורית אומנית, בכנס על אלימות במשפחה, "אלימות נגד נשים: היבטים פמיניסטיים ביקורתיים", שהתקיים ב-31 במאי 1996 באוניברסיטת תל-אביב. לפי דיווחה, עובדת סוציאלית איימה על אחת הנשים המוכות, שסירבה לעזוב את ביתה על-סמך שיקולים של מאבק רכושי עם הבעל, שאם לא תעבור למקלט עם ילדיה, הם יילקחו ממנה על-ידי המדינה.

90 Littleton, *supra* note 11, at p. 44

91 *ibid*, at p. 46. מרתה מהוני מייחסת את הבעיה לכך שהמשפט מתרכז במעשה האלימות הספציפי, ואינו בוחן אותו בהקשר הרחב של קשר נישואים מתמשך. בפרספקטיבה רחבה זו מתקיימות תקופות ארוכות שאין בהן אלימות, וקשרי-אהבה נרקמים בין בני-הזוג (Mahoney, *supra* note 5, at p. 16). לניתוח מחזורי האלימות והרגיעה במסגרת יחסים

הפמיניזם התרבותי מנסה לתת משמעות לאהבה מסוג זה כמבוססת על מתן ערך שאינו אינסטרומנטלי למערכות יחסים. כאשר מבינים שהאשה תופסת את הקשר האינטימי שהיא מעורבת בו כמרכיב מרכזי בזהותה העצמית (אף-על-פי שזהו קשר הגורם לה סבל רב ומכאוב), ניתן להתחיל להבין את המחיר הפסיכולוגי העצום שעזיבת הקשר עלולה לגבות מן האשה.

תרומה נוספת של הפמיניזם התרבותי היא ההתמקדות בפעולות ההישרדות של אשה בתוך מערכת יחסים אלימה.⁹² כתיבה זו תנסה להתליף את דימוי הקורבן בדימוי השורדת (survivor).⁹³ הפמיניזם התרבותי מתנגד להצגת האשה כאובייקט הכפוף למנגנוני שליטה

אלימים בין בני-זוג ראו: Lenore E. Walker "How Battering Happens and How to Stop It" *Battered Women* (D.M. Moore ed., 1979) 64–72.

92 כך, לדוגמה, מה שנחזה להיות פסיביות של נשים מוכות הינו, למעשה, לגבי רובין ווסט, טכניקה של הישרדות. באמצעות שינוי התפיסה העצמית של האשה מ"אני נפרד" (liberal self) ל"אני נותן" (giving self), האשה מצליחה לעמעם את הכאב שבאלימות יומיומית החותרת תחת עצמיותה (West, *supra* note 12, at p. 195). ניתן לערוך השוואה מעניינת בין הספרות הפמיניסטית על נשים מוכות כשורדות לספרות השואה שעסקה בשאלות דומות. הכתיבה על השואה התלבטה בין הצגת הניצולים כקורבנות סבילים לבין הדגשת יסוד הגבורה ביכולת ההישרדות שלהם בתנאים קשים. דוגמה לספרות המדגישה קורבניות ראו: Bruno Bettelheim *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age* (1960) 107–175, 177–235, 237–265; Raul Hilberg *The Destruction of the European Jews* (1961) 14, 329, 343, 624–625, 662–663, 667, 669. דוגמות לספרות המדגישה יסודות של שרידה וגבורה ראו: Yehuda Bauer *They Chose Life: Jewish Resistance in the Holocaust* (1973); Reuben Ainsztein *Jewish Resistance in Nazi-Occupied Eastern Europe* (1975) "טקס הפתיחה" של כתיבת הגבורה בכנס שנערך ביד ושם בשנת 1968, לציון מלאת עשרים וחמש שנה למרד גטו ורשה. ראו: *Jewish Resistance during the Holocaust: Proceedings of the Conference on Manifestations of Jewish Resistance, Jerusalem, April 7–11, 1968* (1971) לביקורת על הנטייה למקם את גיצולי השואה בצורה מצמצמת תחת תווית הקורבן או השורד ולהציגה כמשקפת את מכלול נסיונם ראו: Lucy Dawidowicz *The Holocaust and the Historians* (1981) 130–135.

93 Elizabeth M. Schneider "Particularity and Generality: Challenges of Feminist Theory and Practice in Work on Woman-Abuse" 67 *N.Y.U. L. Rev.* (1992) 520, 561; Littleton, *supra* note 11, at p. 42 "I do not ask the question 'why didn't she leave?' Instead I ask the questions 'What are the strengths within this woman that have permitted her to survive living in the kind of hell that she lives in? How is it she is not killed?' That is the question we need to look at and to study." Walker, *supra* note 91, at p. 64.

גבריים. על-פי הסיפור התרבותי, נשים, גם במצבים קשים של כפייה וטרור, ממשיכות לפעול כסובייקט, ובוחרות בין דרכי פעולה חלופיות על-מנת למזער את הנזקים הנגרמים להן. בהקשר זה, אחד המאמצים של פמיניסטיות אמריקאיות שהוכתר בהצלחה היה שכנועם של בתי-המשפט להתיר עדות מומחה במשפטי נשים שהרגו את בני-זוגן, על-מנת לעזור לשופטים להבין את הרציונל שעומד בבסיס מעשיהן.⁹⁴ עדויות אלה נועדו להתגבר על ההטיות בהפעלת הדוקטרינה של ההגנה העצמית באופן שאינו משקף את נסיון חייהן של נשים מוכות.⁹⁵ נשים שהרגו את בני-זוגן וטוענות להגנה עצמית נאלצות להתמודד עם התמיהה של בית-המשפט: "מדוע לא דיווחו?" או "מדוע לא עזבו?". העובדה שלא נקטו בפעולות פשוטות אלה מחלישה את טענתן כי פעלו מתוך חשש אמיתי וכן לחייהן. עדויות מומחה על "סינדרום האשה המוכה" מיועדות להסביר מדוע פחד זה הוא רציונלי מנקודת-ראותה של האשה.⁹⁶ העדות אף נועדה להתגבר על קשיים ראייתיים המונעים את האשה מלהציג את סיפורה בהקשר המלא של האלימות.⁹⁷

94 המאבק הפמיניסטי על קבילותה של עדות מומחה על סינדרום האשה המוכה היה חלק מן המאבק לתקן את הטיות הג'נדר בפרשנות של דוקטרינת ההגנה העצמית, כך שתותאם לנסיון חייהן ולרציונליות פעולותיהן של נשים, להלן הערה 95.

95 "It was developed to assist women in speaking in our own voices in the courtroom, to describe the differences and complexity of our experience." Elizabeth M. Schneider "Describing and Changing: Women's Self-Defense Work and the Problem of Expert Testimony on Battering" 14 *Women's Rts. L. Rep.* (1992) 213, 216. רוב הנשים המוכות שהרגו את בני-זוגן לא עמדו בדרישה המשולשת של הגנה עצמית: סבירות, סכנה ממשית (imminent danger) ושימוש בכוח שווה (equal force). מעשה ההרג לא עמד במבחן הסבירות לנוכח האופציה לעזוב או להתלונן במשטרה. טענת האשה כי הסכנה לחייה היתה ממשית לא התקבלה מאחר שלא היה ניתן להצביע על גורם מיוחד באלימות שקדמה להריגה לעומת פעמים אחרות בהן לא נקטה האשה באלימות. כמו-כן, פעמים רבות השתמשו נשים בכלי נשק חם, או הרגו את הבעלים בשנתם, ובכך נכשלו בדרישת "הכוח השווה". לריון מפורט ראו: Schneider, *ibid*. טענות הפמיניסטיות התקבלו ברוב המדינות בארצות-הברית, ועדות מומחה על סינדרום אשה מוכה הוכרה בקבילה (Mahoney, *supra* note 5, at p. 37).

96 סינדרום האשה המוכה מתאר מחזורים בני שלושה שלבים: השלב של בניית המתח, השלב של התפרצות האלימות ושלב החרטה. מחזורים אלה עוזרים להסביר את החלטתן של נשים לא לעזוב לנוכח השלב השלישי, המתח את תקוותיהן לשינוי. ראו: Lenore Walker *The Battered Woman* (1979) 55-70 (להלן: *The Battered Woman*); Lenore E. Walker *The Battered Woman Syndrome* (1984). להכרה ראשונה בסינדרום האשה המוכה בישראל ולשימוש בו, ראו תפ"ח (ת"א) 107/96 מ"י נ' חיימוב (טרם פורסם).

97 חלק מן הביקורת הופנה כלפי דרך ההעדה הטיפוסית במשפט. דרך זו של שאלות ותשובות (fragmented testimony styles) קוטעת את רצף הסיפור של האשה ומונעת

עד כמה שהשמעת עדות מומחה עוזרת לחשוף את רציונליות הפעולה של האשה, כמי שפועלת מתוך ייחוס חשיבות רבה לשימור התא המשפחתי, היא עולה בקנה אחד עם טענותיהן של הפמיניסטיות התרבותיות.⁹⁸ אכן, לינור ווקר, אחת החלוצות מבין החוקרות הפסיכולוגיות בתחום הנשים המוכות, הצהירה כי הנחת העבודה שלה היא הקשבה לנשים אלה על-מנת ללמוד מדבריהן על הרציונליות של מעשיהן.⁹⁹ גרעין התיאוריה של ווקר על סינדרום האשה המוכה (או לפחות מה שנתפס כגרעין בעיני בתי-המשפט) עוסק במה שהיא מכנה "חוסר ישע נלמד" של נשים מוכות (learned helplessness). ווקר טענה כי התיאוריה בכללותה, למרות משמעויות-הלוואי הברורות של השם, נועדה להדגיש דווקא את הצדדים הפעילים שבנסיונותיהן של נשים מוכות לשלוט בסביבה על-מנת לצמצם את האלימות.¹⁰⁰ מבחינה זו התיאוריה משתלבת עם התובנות התרבותיות לגבי החשיבות שמייחסות נשים להמשכיות הקשר, מאחר שהעדפת הקשר עלולה להדוף נשים רבות אל תוך המעגל של "חוסר ישע נלמד" שווקר מתארת אותו.¹⁰¹ אולם קריאה קצת שונה של התיאוריה יכולה לחוק הנחות מסורתיות לגבי נשים מוכות כפסיביות ובלתי-רציונליות.

הבנה של תגובותיה בהקשר מתמשך של אלימות. השמעת עדות מומחה מיועדת להתגבר על קשיים אלה ולהציג סיפור נהיר על אלימות תוך-משפחתית. Lenore E. Walker "A Response to Elizabeth M. Schneider's Describing and Changing: Women's Self-Defence Work and the Problem of Expert Testimony on Battering" 9 *Women's Rts. L. Rep.* (1986) 223–225. בישראל, סעיף 6 לחוק למניעת אלימות במשפחה, תשנ"א–1991, ס"ח 138, מאפשר השמעת עדויות מומחה. עם זאת לא כללו התקנות שתוקנו מכוח החוק החדש הגשת תצהיר עם סיפור המעשה, שיפרט בצורה מוחשית יותר את האלימות שהמבקשת סובלת ממנה. בית-המשפט המליץ מפורשות על תיקון התקנות, כך שיכללו חובה לצרף תצהיר שיפרט את עובדות המקרה (במ"א (י"ם) 1328/93). פסקי-הדין עצמו עוסק בקטין, ולכן שמות הצדדים ופסקי-הדין נשארו חסויים. לאזכור פסקי-הדין ולביקורת החוק בנקודה זו, ראו רבקה מקייס "החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א–1991" מעמד האשה בחברה ובמשפט (פ' רדאי, כ' שלו, מ' ליבן-קובי עורכות, תשנ"ה) 307, 314. ראו גם סעיף 300א(ג) לחוק העונשין (תיקון מס' 44), תשנ"ה–1995, ס"ח 391, המאפשר להקל בעונשה של אשה מוכה שהורשעה ברצח בן-זוגה.

98 אם כי כוונה זו סיכלה פעמים רבות, כפי שנראה בהמשך, כאשר קלטו בתי-המשפט והמושבעים מתוך עדות המומחה רק את אותם חלקים שהתאימו לסטריאוטיפים חברתיים ולדעות קדומות על פסיביות, חולשה וחוסר רציונליות של נשים מוכות.

99 Walker *The Battered Woman*, *supra* note 96, at p. xili.

100 *Ibid*, at pp. 47–48.

101 כיוון ניתוח זה מפותח על-ידי קרול רוז, הבוחנת כיצד העדפת הקשר מבודדת בהדרגה את האשה המוכה ופוגעת באמינות אינמיה לעזוב את הבית. ראו: Rose, *supra* note 76. על-פי רוז, המחויבות של האשה לקשר והאחריות שהיא חשה כלפי ילדיה מחלישות את

נוסף על כך, הקשב לנשים המוכות שווקר הטיפה לו נהפך בהקשר של דיון משפטי לקשב למומחה הבא לאבחן סימפטומים שונים של האשה המוכה. העדת מומחה נועדה להתגבר, בין השאר, על הטיות של הדיון המשפטי המסכלות את יכולתן של נשים מוכות להסביר את נסיונן.¹⁰² עם זאת, להצגת סיפורה של האשה המוכה בפריומה של עדות מומחה יש מחיר גבוה. היא רומזת שרק מומחה יכול להעיד על סבירות ההתנהגות של האשה המוכה, ולא היא עצמה. היא מחזקת דימויים חברתיים של נשים מוכות כבלתי-רציונליות, הזקוקות ל"מתורגמן" על-מנת לתת פשר לתגובותיהן.¹⁰³ עדותן של נשים מוכות נשמעת באולם בית-המשפט כ"שפה זרה", שפה שהמומחה צריך לפענח ולתרגם בשביל בית-המשפט. דבריהן אינם נשמעים כניסיון להעביר מסר, אלא כמונולוג נצפה ומנותח על-ידי מומחים. השיח הרפואי-הפסיכולוגי המעצב את הדיון המשפטי מונע הקשבה אמיתית לאשה המוכה, על-מנת ללמוד מנסיונה. במקום זאת, דבריה נשמעים כסימפטום של משהו אחר (סינדרום חוסר הישע הנלמד), שהמומחה צריך להסבירו ולפרשו. במסגרת שיח המומחים, כל אשר יש לאשה המוכה לומר מותאם מייד להנחות מוקדמות ולסיפורים ידועים מראש באשר לאשה המוכה והתנהגותה; כלומר, ניתן לשמוע אותה כל עוד דבריה תואמים את כללי השיח הפסיכולוגי החדש. בדרך זו אין מעוררים את הקהל (השופטים, עורכי-הדין וההדיוטות) לנסות לשמוע אחרת או להקשיב לאשה טוב יותר. השיח המשפטי החדש על נשים מוכות מלמד על מחיר, אולי לא-צפוי, של השמעת עדויות המומחה: ויתור על אחד המסרים החשובים ביותר של הפמיניזם התרבותי: מתן "קול" עצמאי לאשה המוכה בפורום המשפטי.

לכן, נצחונן של פמיניסטיות בשכנוע בית-המשפט האמריקאי לקבל עדויות מומחה על סינדרום האשה המוכה, והשינוי ההדרגתי בפרשנות שניתנת שם לדוקטרינת ההגנה העצמית, כך שתתאים יותר לנסיון החיים של נשים מוכות,¹⁰⁴ הוכיחו עצמם אם לא

כוח המיקוח שלה ותורמות לקורבניותה. מאידך גיסא, ההיסטוריונית לינדה גורדון מציינת שמחויבות נשים לילדיהן שימשה גם כמקור כוח, ששכנע נשים רבות לעזוב יחסים אלימים לטובת ילדיהן. Gordon, *supra* note 87, at pp. 263–264.

102 לתיאור כללי של הטיות ג'נדר ברוקטרינת ההגנה העצמית ראו: Elizabeth M. Schneider "Equal Rights to Trial for Women: Sex Bias in the Law of Self-Defense" 15 *Harv. C.R.-C.L. L. Rev.* (1980) 623.

103 לביקורת ראו: Mahoney, *supra* note 5, at pp. 34–43; Littleton, *supra* note 11; Schneider, *supra* note 95.

104 שניידר מציינת שהטענות המרכזיות של פמיניסטיות התקבלו על-ידי בתי-המשפט, ובעיקר הטענות הבאות: (1) נשים נזקקות להגנה עצמית בסיטואציות שונות מאלה בהן גברים נזקקים לה, ופועלות להגשמתה בדרכים שונות משלהם. (2) הפרשנות שניתנה לדוקטרינת ההגנה העצמית בבתי-המשפט משקפת את נסיון החיים של גברים. (3) סטריאוטיפים ומיתוסים חברתיים על נשים בכלל ועל נשים מוכות בפרט מפריעים לבית-המשפט להכיר בקיום מצב של הגנה עצמית לגבי נשים מוכות שהורגות את בני-זוגן. ראו: *Ibid.*, at p. 231. בית-המשפט העליון הישראלי צועד בכיוון ההפוך לזה

כנצחון פירוס, אזי כניצחון שמחיר גבוה בציודו. העדות עזרה אומנם לחשוף את הרציונליות של פעולת הנשים המוכות, אך בה בעת פעלה לכיסוי והסתרה של ההתנגדות הפעילה של נשים מוכות, וכן לחיזוק סטריאוטיפים חברתיים בדבר פסיביות ותלותיות של נשים.¹⁰⁵ כך, למשל, תיאוריית "חוסר הישע הנלמד" פורשה בארצות-הברית כמלמדת על חוסר התפקודיות של האשה, ונוצלה כדי להכריז על אי-מסוגלותן ההורית של נשים מוכות בסכסוכים על משמורת ילדים.¹⁰⁶ תיאוריית "חוסר הישע הנלמד" הותאמה להנחות המוקדמות של השופטים והמושבעים בנושא של אלימות במשפחה.¹⁰⁷ כך, למשל, עדות המומחה נתפסה כמיועדת להסביר מדוע לא עזבה האשה את הבית, ולא כתשובה לשאלה אם הפחד של האשה היה סביר והצדיק את ההריגה.¹⁰⁸ נוסף על כך, אותו חלק של העדות שהתייחס ל"סיבה" לפעולת האשה (האלימות הרנדומלית של המכה) נטה להיעלם, והדגש הושם על-ידי השופטים והמושבעים ב"מסובב" – בחוסר

בפסק-דין שניתן לא מכבר, ע"פ 3071/92 אזואלוס נ' מ"י (טרם פורסם). בית-המשפט מצדיק את הפחתת אחריותו הפלילית של בעל שקיפר את חייהם של אשתו ומאהבה במילים אלה: "דמו של הישראלי המצוי ודמה של הישראלית המצויה עלול לרתוח, כאשר הוא רואה את בת הזוג או בן הזוג בבגידה, וכאשר מעשה הבגידה מכון כל כולו ללמד על מעשה הבגידה." שם, פסקה 11 לפסק-דינו של הנשיא ברק. בית-המשפט נוקט לשון של שוויון פורמלי, אך במציאות, תגובה מן הסוג שמתואר בפסק-הדין אופיינית יותר לגברים. ההתפתחויות בפסיקה האמריקאית נועדו להראות כי אף-על-פי שפעמים רבות נשים אינן פועלות דווקא מתוך "רתיחת הדם", עדיין הן ראויות לחסות תחת דוקטרינת ההגנה העצמית.

Rhode, *supra* note 56, at p. 242 105

Mahoney, *supra* note 5, at p. 49 106

Schneider, *supra* note 95, at pp. 216–217 107

108 נקודה זו חשובה להבנה מאחר שהיא חושפת את הדרכים שההליך המשפטי מוציא בהם את העוקץ מעדות המומחה. המאמץ של הפמיניסטיות להכניס עדויות מומחה נועד מלכתחילה לאפשר לנשים שימוש בטענת הגנה עצמית. ייחודה של טענה זו הוא בכך שהיא מספקת הצדק (justification) חברתי למעשה. זאת, להבדיל מהגנה מסוג של פטור (excuse), המבוססת על מעמדו המיוחד של העושה (כגון הגנת היעדר שפיות, שכרות וכיוצא באלה). נוסף על-כך, בטענת ההגנה העצמית, להבדיל מטענות הגנה של פטור, תשומת-הלב מועברת מן הספירה הפרטית לציבורית – מן המגבלות הסובייקטיביות שמקורן בעושה (actor) להצדקות האובייקטיביות למעשה שמקורן בערכים החשובים לחברה. בענייננו, יש ביכולתה של ההגנה העצמית להעביר את הדגש מן האשה המוכה אל המעשה (ואל הבעיה החברתית הקשה של אלימות בין בני-זוג). להבהרת ההבדלים בין שני סוגי ההגנות ראו ש"ז פלר יסודות בדיני עונשין (תשמ"ז, כרך שני) 506–511. למרות ההכרה של בתי-המשפט האמריקאיים בקבילותן של עדויות מומחה לביסוס טענה של הגנה עצמית, משמעותה כטענת הצדק טושטשה במשפטיהן של נשים מוכות. בתי-המשפט שמעו את העדות על "חוסר הישע הנלמד" של האשה המוכה כיוצרת מעין תת-קטגוריה

הישע של האשה.¹⁰⁹ באופן כללי, עצם ההשמעה של עדויות מזומחים, שתנאי מוקדם לקבילותן הוא היותן "מעבר להבנת האדם הסביר", במשפטן של נשים מוכות שהרגו או תקפו את בני-זוגן פעלה לחיזוק המיתוס החברתי בדבר חריגות התופעה של אלימות נגד נשים.¹¹⁰

3. המחלוקת בין הפמיניזם הרדיקלי לפמיניזם התרבותי: מבט שני

ניתן להבין את המחלוקת בין הפמיניזם התרבותי לפמיניזם הרדיקלי לגבי אלימות נגד נשים כמחלוקת על מיקום האשה בדיכטומיה קורבן-סוכן חופשי. דיכטומיה זו הינה

בתוך דוקטרינת ההגנה העצמית מסוג טענות הפטור (excuse), כטענה המבוססת על מצבה הפסיכולוגי של האשה. בכך נעקר במידה רבה העוקץ מן העדות, והיא נשמעת בבתי-המשפט בהתאם לסטריאוטיפים חברתיים בדבר פסיביות וחוסר תפקודיות של נשים. ראו: Schneider, *ibid*, at p. 234.

109 מרתה מהוני מתחה ביקורת על הדגשת האלימות האקראית בתיאוריה של לינור ווקר כמחסיאה את הבנת הדינמיקה של היחסים האלימים בין בני-זוג. לטענתה, ההנחה שאלימות בן-הזוג המתעלל היא "אקראית" מסווה את השיטתיות של פעולות המתעלל. מהוני סבורה כי האלימות אינה אקראית כלל ועיקר, אלא ניתנת להסבר רציונלי כחלק ממאבק כוח בין בני-הזוג, שמטרתו הגברת השליטה על האשה והשגת יתרונות ממשיים (כגון מניעת האשה מיציאה לעבודה, מניעת היחשפותה לרעיונות פמיניסטיים, שמירה על חלוקת עבודה מסורתית בין גבר לאשה, וכיוצא בזה). ראו: Mahoney, *supra* note 5, at pp. 53–60. ראו גם: Susan Schechter *Women and Male Violence* (1982) 219–224. קבלת ההנחה בדבר אלימות אקראית מחזקת תפיסות מסורתיות של אלימות גברים, הרואות בה חלק ממצב הדברים הטבעי או מחלה של הגבר, ולכן תשומת-הלב מופנית ממאבק הכוחות בין בני-הזוג לדרכי התגובה של נשים. תפיסות דומות משתקפות בראיונות עם ילדיה של כרמלה בוחבוט. כך, למשל, אנו שומעים את בנה של כרמלה בוחבוט, איציק, אומר בראיון עיתונאי: "נולדנו לתוך מערכת שבה היו חוקים ברורים. לא חסר אוכל ולא היה קר בחורף. תמיד היה בבית מכל טוב. אבא לא החסיר דבר מילדיו. אבל הייתה לו מחלת עצבים. זה היה הצד הרע שלו." הבן איתן מציין: "אני מאמין בגורל. העדפתי להאשים את הגורל ולא את אמא. זה היה הגורל שלנו, ואמא הייתה קורבן של נסיבות, ולכן אני לא יכול להאשים אותה." [ההדגשות שלי]. טל-שיר וגליקמן, לעיל הערה 88. לניתוח היסטורי של היחס כלפי אלימות גברים הנתפסת כחלק ממצב הדברים הטבעי ראו: Mahoney, *supra* note 87, at pp. 250–288; Gordon, *ibid*.

110 שכן, אם אלימות נגד נשים אכן כה נפוצה כפי שפמיניסטיות טוענות, הרי השופטים, אשר "בתוך עצמם הם יושבים", לא היו נזקקים מלכתחילה לעדות מומחה שיתרגם להם את הסיטואציה. ראו: Mahoney, *ibid*, at p. 37.

בסיסית לחשיבה המשפטית הליברלית, המבססת את רעיון האשמה והאחריות על הנחות בדבר אוטונומיות פעולה ורצון חופשי של היחיד. אף-על-פי שהתיאוריות הפמיניסטיות שבתנו מתייחסות בביקורתיות לדרכי הניתוח הליברלי, הן לא הצליחו להתנתק מדיכטומיה יסודית זו. כפי שראינו, הפמיניזם הרדיקלי ממקם את הנשים כקבוצה במשבצת הקורבן, שהשיטה בכללותה שוללת ממנו, רוב הזמן וברוב המקרים, את התנאים המינימליים לקיום אוטונומי.¹¹¹ בכך הוא מערער על הנחת היסוד הליברלית, לפיה הנורמה הכללית היא של אוטונומיות פעולה שנשים וגברים כאחד נהנים ממנה. גם הפמיניזם התרבותי מניח הנחה חזקה לגבי מיקום האשה בדיכטומיה של קורבן – סוכן חופשי, אם כי עמדה זו אינה מפורשת. ראינו כי הפמיניזם התרבותי מתרכז בשאלות בסיסיות, כגון: מהי אוטונומיה? ומהי פעולה רציונלית? וקורא לשינוי תוכנם של מושגים אלה, כך שישקפו תובנות נשיות. ניתן לומר שהפמיניזם התרבותי חולק על ההנחה המרכזית של הפמיניזם הרדיקלי כי נשים בהברתנו ממוקמות במשבצת הקורבן באופן מוחלט, מאחר שנשללו מהן כליל מקורות האוטונומיה. התיאוריה התרבותית חולקת על עמדה זו, בין השאר מאחר שיש בה משום ויתור גורף מראש על הזכות להגדיר את התכנים שיוכנסו למשבצת "סוכן חופשי". במילים אחרות, המחיר של הוצאת הנשים כקבוצה ממשבצת הסוכן החופשי והצבתן במשבצת הקורבן הוא הסכמה עקיפה להנחות הליברליות לגבי מהותה של פעולה אוטונומית ורציונלית. כתוצאה מכך, היכולת להבין את מקורות האוטונומיה של נשים ואת המניעים הרציונליים שעומדים בבסיס פעולתן נפגעת. הפמיניזם התרבותי מתעקש לנהל את הוויכוח ב"שדה של היריב", על-ידי ביקורת הנחות ליברליות מסורתיות של אוטונומיה ורציונליות. בדרך זו של העשרת התיאוריה הליברלית בתובנות מתוך נסיון חייהן של נשים, הפמיניזם התרבותי מקווה להתוות שביל-זהב של כיבוד שונותן של נשים, מבלי לצרף לכך את הערך השלילי של היות קורבן. הפמיניזם הרדיקלי מבקר בחריפות את הניסיון של הפמיניזם התרבותי כניסיון עקר, מאחר ש"הקול האחר", בשמו הוא מקווה לערוך רוויזיה של המושגים אוטונומיה ורציונליות, משקף תודעה כוזבת של נשים – קורבנות שהפנימו את ערכי הנשיות שהחברה הפטריארכלית מעודדת, עד שאין הן מסוגלות לראות את קורבניותן.¹¹²

¹¹¹ Abrams, *supra* note 65, at p. 1556.

¹¹² MacKinnon, *supra* note 45, at p. 39: "So I am critical of affirming what we have been, which necessarily is what we have been permitted, as if it is women's, ours, possessive... Women value care because men have valued us according to the care we give them, and we could probably use some. Women think in relational terms because our existence is defined in relation to men. Further, when you are powerless, you don't just speak differently. A lot, you don't speak. Your speech is not just differently articulated, it is silenced". לביקורת דומה ראו ג'ואן ויליאמס (Joan C. Williams), הרואה בערכי הנשיות שמציג הפמיניזם התרבותי גלגול מודרני של הדימויים השליליים נגד נשים, שנוצלו במשך דורות לשם הגבלתן. Williams, *supra* note 70, at pp. 806–807.

ג. בעיית חרב הפיפיות

1. הצגת הבעיה

הגענו למבוי סתום. הסקירה שהצגתי על הטיפול הפמיניסטי הרדיקלי והתרבותי בבעיית האלימות נגד נשים חושפת בעיה כללית שהתיאוריות סובליות ממנה. היא מכונה בספרות בעיית ה־double bind, ואכנה אותה להלן בעיית חרב הפיפיות. הפמיניסטית מרגרט ראדין (Margaret J. Radin), שנתקלה בבעיה בכתיבתה, מגדירה אותה כזו הלשון:

"The double bind is a series of two pronged dilemmas in which both prongs are, or can be, losers for the oppressed."¹¹³

בעיית חרב הפיפיות רווחת בביקורת הפמיניסטית. היא התעוררה, למשל, בדיון לגבי הטיפול הרצוי בהיריון במסגרת דיני ההפליה. מחד גיסא, שוויון פורמלי המתעלם מן הצרכים המיוחדים של נשים הרות עלול למנוע נשים מלממש את מלוא הפוטנציאל שלהן בעבודה. מאידך גיסא, מתן יחס מיוחד לנשים הרות עלול לחזק סטריאוטיפים של נשים כחלשות וראויות להגנה מיוחדת, וכן להצדיק פרקטיקות פטרנליסטיות שינוצלו למטרות זרות.¹¹⁴ אותה דילמה חוזרת בשאלות כהעדפה מתקנת, אונס סטטוטורי, יחסי ממון בין בני-זוג, נישואים וגירושים, פונדקאות ועוד ועוד.¹¹⁵ הדילמה נובעת מן הצורך לפעול בו-זמנית הן במישור המעשי (שינוי תנאי עבודה של נשים, מתן פתרונות דיור, הקלות מס, מעונות לילדים וכיוצא באלה) והן במישור הסימבולי (שינוי הדימוי החברתי של נשים, שינוי השיח המשפטי), על-מנת להביא לידי שיפור ממשי במעמדן של נשים.¹¹⁶ לעיתים קרובות נוצר מתח בין הפתרון המעשי לבין היבטיו הסימבוליים, ואז בעיית חרב הפיפיות מתעוררת במלוא חריפותה.¹¹⁷ אם נעדיף את השינוי המעשי המיידי (כגון איסור

¹¹³ Radin, *supra* note 35, at p. 1704.

¹¹⁴ לדיון מפורט ראו כרמל שלו "על שוויון, שונות והפליית מין" ספר לנדוי (א' ברק, א' מזוז עורכים, תשנ"ה, חלק שני) 893–930.

¹¹⁵ לפירוט ראו: Radin, *supra* note 35, at pp. 1701–1704.

¹¹⁶ מודעות לצורך לפעול בו-זמנית במישורים החומרי והסימבולי ניכרת בכתיבה של:

Minow, *supra* note 35; Mahoney, *supra* note 5; Littleton, *supra* note 11.

¹¹⁷ להדגמת הבעיה והתמודדות איתה בסוגיית אונס סטטוטורי והיריון ראו: Wendy W.

Williams "The Equality Crisis: Some Reflections on Culture, Courts, and Feminism" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991) 15. ויליאמס מגלה רגישות למשחק-הגומלין בין המישור הסימבולי והמטריאלי, ומעדיפה בשקלול סופי את המישור הסימבולי ונקיטת מדיניות של שוויון פורמלי.

על הטרדות מיניות במקום העבודה), נסתכן בחיזוק דימוי חברתי של נשים כחלשות וזקוקות להתערבות חיצונית של החוק והמדינה. לעומת זאת, אם נתרכז בשינוי הדימוי החברתי באמצעות מדיניות של שוויון פורמלי, נסתכן בהתעלמות מצורכי המיוחדים של נשים אינדיבידואליות.

ניתן לזהות את פעולתה של חרב הפיפיות גם בדיון הפמיניסטי בסוגיית האלימות נגד נשים, כפי שראדין מציינת:

"A related instance of the double bind is our attitude toward battered women. Are they weak-willed victims of false consciousness? If so, we view them as degraded selves, so how will they find self-esteem to free themselves? Or (the other side of the double bind) do we view their situation as one that they are choosing? If so, do we risk trying to bring about empowerment by pretending it already is present?"¹¹⁸

דיוננו בפמיניזם הרדיקלי והתרבותי מאשר טענה זו של ראדין. על-פי הפמיניזם הרדיקלי, קורבניותן של נשים מוכות אינה נובעת מפתולוגיה אישית שלהן (פחד בלתי-רציונלי), אלא ממגבלות חיצוניות – חברתיות, כלכליות, תרבותיות ומשפטיות, המונעות אותן מלהפעיל בחירה חופשית ומליהנות מאוטונומיה אישית. המגבלות החיצוניות על יכולת פעולתן של נשים מוכות מושלמות במנגנון פנימי – צמיחתה של תודעה כוזבת.¹¹⁹ על-פי התיאוריה הרדיקלית, השיטה הפטריארכלית, כמו כל שיטה הגמונית, יוצרת אצל קורבנותיה תודעה כוזבת של מצבן, המונעת אותן מלהכיר בדיכויין השיטתי.¹²⁰ בהקשר של אלימות במשפחה, נשים אלה יאשימו את עצמן על שלא מילאו כהלכה את תפקיד האם והרעיה, ובכך הביאו על עצמן את האלימות והסבל. לטענת הפמיניזם הרדיקלי, פעולת המלקחיים של מגבלות חיצוניות ותודעה כוזבת הופכת נשים מוכות לקורבנות ומשאירה אותן במצב זה. כתב-אישום חמור זה הובן על-ידי רבים

118 Radin, *supra* note 35, at p. 1703 note 10.

119 הפמיניזם פיתח את מתודת "העלאת המודעות" כתרופת-נגד לתופעה של תודעה כוזבת אצל נשים. לדיון ברקע ההיסטורי לצמיחת המתודה ובשימושים השונים שנעשים בה ראו: Catharine A. MacKinnon *Toward a Feminist Theory of the State* (1989) 83–105; Katharine T. Bartlett "Feminist Legal Methods" 103 *Harv. L. Rev.* (1990) 829, 863–867. לביקורת על השימוש בטיעון התודעה הכוזבת בתיאוריה של מקינן ולהצעה לרוויזיה ראו: West, *supra* note 12, at pp. 217–220.

120 לדיון בדרכי ההשפעה של מערכת הגמונית (דיכוי פיסית ושליטה אידיאולוגית) על קורבנותיה לפי ניתוח גרמשיאני (על-פי Antonio Gramsci), ראו: Kimberle W. Crenshaw "Race, Reform, and Retrenchment: Transformation and Legitimation in Antidiscrimination Law" 101 *Harv. L. Rev.* (1988) 1331. (קרנשאו מנתחת את ההשפעה של הגזענות באמריקה על תודעתם של אפריקאים-אמריקאיים).

(מקרב המעגל הפמיניסטי ומחוצה לו) כמחזק הנחות מסורתיות לגבי נשים כפסיביות, תלותיות וחסרות-אונים. המעבר מכתב-אישום להודאה באשמה (או לפחות בחולשה) מתרחש, בין השאר, בשל המסנן של התרבות הפופולרית שהמסר הרדיקלי מועבר דרכו, אשר נוטל ממנו את עוקצו. בתברה שרווחת בה האמונה כי אוטונומיה הינה מצב אוניוורסלי המשקף את הטבע האנושי, קל לקרוא את הניתוח הרדיקלי לגבי נשים שאינן מצליחות להתגבר על המגבלות וליהנות מבחירה חופשית כמצביע על פגם פנימי שמקורו באשה. מכאן הדרך קצרה לסטריאוטיפים המסורתיים של פסיביות, חולשה ותלות של נשים.¹²¹ הפמיניזם התרבותי, שפונה לכיוון ההפוך, נתקל גם הוא בבעיית חרב הפיפיות. על-פי הפמיניזם התרבותי, אי-יכולתנו להבין את האוטונומיה והרציונליות שבפעולותיהן של נשים מוכות נובעת מאימוץ בלתי-ביקורתי של הנחות ליברליות לגביהן (אוטונומיה כהפרדה מהאחר ורציונליות כקידום אינטרס עצמי). התיאוריה התרבותית מציגה את העדפותיהן הייחודיות של נשים (אתיקה של קשר ודאגה לזולת) ומנסה לחשוף באמצעותן את פעולות ההישרדות שלהן ואת הרציונליות של פעולתן. אולם קו טיעון זה מסתכן בטשטוש המגבלות האובייקטיביות המוטלות על פעולתן של נשים מוכות ובהתעלמות מן הבעיה של תודעה כוזבת. כאשר תורגמו תובנות אלה למשפט באמצעות הצגת עדות מומחה על סינדרום האשה המוכה, פורשה העדות בהתאם להנחות המקובלות בתרבות הפופולרית בדבר חוסר ישע של נשים מוכות.

2. ראשית הפתרון: השתחררות מן הדיכטומיה קורבן – סוכן אוטונומי

המבוי הסתום שהפמיניזם הרדיקלי והפמיניזם התרבותי נקלעו אליו הניע כותבות פמיניסטיות שונות לבחון מחדש את הנחות-המוצא של הדיון. בחינה מתודולוגית זו העלתה שהבעיה נובעת, בין השאר, מקבלה בלתי-ביקורתית של מסגרת הדיון הדיכטומית. הדיון בנושא האלימות נגד נשים נוטה, כפי שראינו, להציג את האשה כקורבן או כסוכן אוטונומי. ייצוג דיכטומי זה, מצינת אליזבת שניידר, אינו נכון ואינו מדויק, והוא נכשל באופן שיטתי ביומרתו לייצג נכונה את המציאות המורכבת של חי נשים.¹²² הנטייה שלנו לחשוב במונחים דיכטומיים על מצבן של נשים מוכות נובעת בין השאר מכך שהקטיגוריות של אוטונומיה וקורבניות נתפסות כמוציאות זו את זו, כפי שמרתה מהוני מסבירה:

"In our society, agency and victimization are each known by the absence of the other: you are an agent if you are not a victim, and you are a victim if you are in no way an agent. In this concept, agency does not mean acting for oneself under conditions of oppression; it means being without oppression,

¹²¹ Abrams, *supra* note 65, at p. 1554.

¹²² Schneider, *supra* note 95, at p. 239.

either having ended oppression or never having experienced it at all. *This all-agent or all-victim conceptual dichotomy will not be easy to escape or transform.*"¹²³ [ההרגשה שלי].

הבעיה בחשיבה דיכוטומית זו הינה שתיאור המדגיש את הקורבניות (victimization) של נשים אינו מצליח לעמוד על אופני ההתנגדות וההישרדות של נשים מוכות. מאידך גיסא, דיון המדגיש את האוטונומיה של נשים אלה נוטה להעלים את ההקשר החברתי הרחב של קורבניות. לדעתי, ההיתפסות לחשיבה דיכוטומית בהקשר של נשים מוכות אינה מקרית אלא מהווה סימפטום של בעיה כללית יותר שהכתיבה הפמיניסטית סובלת ממנה, בעיה שתוארה בספרות כבעיית האסנטיאליזם (essentialism).¹²⁴ האסנטיאליזם שהכתיבה הפמיניסטית סובלת ממנו מתבטא בזיהוי מצמצם של כלל קבוצת הנשים על-פי תכונה משותפת אחת (המסתירה את השוני בין נשים), וכן בצמצום (רדוקציה) האשה האינדיווידואלית לתכונה מרכזית אחת (המתעלמת מריבוי ומסתירות ברמת האינדיווידואל). על-מנת לחשוף את הבעיות הקולקטיביות של נשים, הכתיבה הפמיניסטית רואה צורך לשרטט קווים משותפים בניסיון הנשי. מאידך גיסא, הכללות אלה אינן מצליחות לתאר נאמנה את מצבן של נשים אינדיווידואליות, והן יוצרות עיוותים חמורים בהבנת נסיוןן של נשים מרקע שונה.¹²⁵ הדיכוטומיה קורבן-סוכן אוטונומי שימשה להסתרת השוני בין נסיון החיים של נשים שונות בדיון באלמות נגד נשים, וכן להסוואת ריבוי הפנים בניסיון האינדיווידואלי של האשה הספציפית. ברמה העמוקה יותר, חשיבה דיכוטומית על נשים מוכות התאפשרה בשל קבלה בלתי-ביקורתית

Martha R. Mahoney "Victimization or Oppression? Women's Lives, Violence and Agency" *The Public Nature of Private Violence* (M. Albertson Fineman & R. Mikituik eds., 1994)

124 אנג'לה הריס מגדירה את בעיית האסנטיאליזם הפמיניסטי כך: "The notion that there is a monolithic 'women's experience' that can be described independent of other facets of experience like race, class, and sexual orientation is one I refer to in this essay as 'gender essentialism'." Harris, *supra* note 78, at p. 588

125 Kimberle W. Crenshaw "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991) 57 שתי הכותבות חושפות את הבעייתיות שבאסנטיאליזם הפמיניסטי לגבי נשים אפריקאיות-אמריקאיות. Patricia A. Cain "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991) 263 קיין עוסקת בתת-ייצוג של נסיון חייהן של נשים לסביות בתיאוריה הפמיניסטית.

של תפיסה פשטנית של זהות אישית כדבר קבוע ויציב, הניתן לצמצום לתכונה מרכזית אחת: קורבניות או אוטונומיה.¹²⁶

בשלב זה לא הוצעו עדיין פתרונות כוללים לבעיה, אולם מספר כותבות החלו מסמנות את הדרך. כך, למשל, שניידר מציעה להחליף את החשיבה הדיכוטומית בחשיבה על ספקטרום, שיהיה ניתן לחקור בעזרתו את יחסי הגומלין בין מגבלות לבין חופש בחייהן של נשים מוכות:

"Feminist work should reject these extremes [i.e., victimization and agency] and should instead explore the interrelationship between and simultaneity of oppression and resistance... We must seek to understand both the social context of women's oppression which shapes women's choices and constrain women's agency and resistance in more nuanced way."¹²⁷

פתרון מסוג זה דורש שינוי של הבנתנו את מושג האוטונומיה (כמאפשרת דו־קיום של מגבלות וחופש בחיי הפרט), ובזמן הגמשה של הקטיגוריות המשפטיות הקיימות, באופן שיאפשרו התמודדות עם מצבים מורכבים שהאשה פועלת בהם מתוך אוטונומיה חלקית (partial autonomy).¹²⁸

הפתרונות הללו אינם מספקים. ראשית, קשה לתרגםם לשיח המשפטי. יש לזכור שהביקורת הפמיניסטית במשפט אינה עוסקת רק בפיתוח תיאורטי של טיעונים על אוטונומיה אישית. הביקורת הינה בעלת אוריינטציה פרקטית, והיא מיועדת לזכות במאבקים משפטיים ספציפיים, עובדה שיוצרת קונפליקטים קשים ביישום התיאוריות. כך, לדוגמה, הדרך הקלה והבטוחה לנצח בייצוג המשפטי של אשה מוכה שהרגה את מענה הינה לקבל את ההנחות המשפטיות על אוטונומיה אישית ולהציג את האשה הספציפית כחריג לכלל (לא־רציונלית, פסיבית, חסרת ישע). הפרקטיקה המשפטית תורמת באופן זה לחיזוק הדיכוטומיות שהתיאוריה מנסה לרופף. ההגנה על אשה אחת עלולה לעלות במחיר חיזוק סטריאוטיפים מוזיקים לגבי נשים אחרות.¹²⁹ מאידך גיסא, ניסיון לשנות באופן רדיקלי את מסגרת הדיון עצמה עלול לעלות במחיר כבד במאבקהן המשפטיים של נשים ספציפיות בכל השלבים, עד להשגת השינוי המיוחל.¹³⁰ נוסף על כך, החשיבה המשפטית הינה חשיבה בינארית, דבר שמקשה על העברת מסרים מורכבים בבית-

Minow, *supra* note 68, at pp. 1432–1433 126

Elizabeth M. Schneider "Feminism and the False Dichotomy of Victimisation 127 and Agency" *Newsletters on Feminism and Philosophy and Philosophy and Law*:

APA Newsletters (Spring 1995) 48, 50

Abrams, *supra* note 65, at pp. 1556–1557 128

Ibid, at pp. 1555–1556 129

ראדין מכנה פתרון זה "פתרון בעולם אידיאלי", ומפרטת את סיבותיה להעדפת פתרונות

פרגמטיים ומניים על פניו. Radin, *supra* note 35, at p. 1700

המשפט.¹³¹ הבעיה בולטת במיוחד במשפט הפלילי, שם השופטים נדרשים לקבוע חפות או אשמה. לבסוף, הפתרונות שהוצעו אינם מתמודדים לעומק עם השאלה מהם המקורות לחידוש האוטונומיה של הפרט ולחיוזקה, ועד כמה מקורות אלה נגישים לנשים מוכות. ברצוני להציע שבהיעדר תיאוריה עשירה של עצמיות (theory of the self), התשובות שיינתנו לשאלה זו יישארו חלקיות ובלתי־מספקות. במסגרת הרשימה הנוכחית לא יהיה בידי לפתח תיאוריה כזו או אפילו ליישם תיאוריות קיימות בתחום האלימות נגד נשים. עם זאת ברצוני לחדד את הגורמים שמילאו עד כה תפקיד חשוב בהתוויית השיח הפמיניסטי לנתיב בו התקדם עד כה, מכיוון שלדעתי, כיוון זה אינו יכול לספק כלים להתמודד בהצלחה מלאה עם האתגר שמציבה סוגיית האלימות. בשורות הבאות אנתח את מגבלות הדיון הנוכחי ואתווה כיוון שלא נבחן עד כה לפיתוח התיאוריה הפמיניסטית ביחס לאלימות נגד נשים.

ד. ציבוריות ככלי לפיתוח אוטונומיה אישית

1. ביקורת פמיניסטית על הדיכטומיה פרטי – ציבורי

נכון לפתוח בניתוחה של שניידר מאחר שהיא בוחרת לשלב בדיון המהותי בנושא האלימות נגד נשים דיון בשאלות מתודולוגיות.¹³² שניידר טוענת שהיציאה מן הסבך חייבת לעבור דרך ביקורת של הנחות הדיון המובלעות, ובעיקר הייצוג הדיכטומי של האשה כקורבן או כסוכן אוטונומי. ביקורתה של שניידר על מסגרת הדיון הדיכטומית אינה נעצרת בסיפור הליברלי של בתי־המשפט על נשים מוכות, אלא חלה גם על הביקורת הפמיניסטית, שבחרה מסיבות שונות לייצג את האשה בצורה מצמצמת (רדוקטיבית) ומהותנית (אסנטיאליסטית), תוך מיקומה ההחלטי במשבצת הקורבן או הסוכן האוטונומי. עם זאת, כפי שאנסה להראות בהמשך, ביקורתה של שניידר אינה יורדת לשורש הבעיה, מאחר שהיא מתעלמת ממשנתה נוסף המעצב את הדיון כולו. המדובר בדיכטומיה בין הפרטי לציבורי, שעומדת במרכז הביקורת הפמיניסטית על הטיפול המשפטי באלימות נגד נשים.

הדיכטומיה פרטי – ציבורי עמדה במוקד הביקורת הפמיניסטית למן ראשית המאבק לשיפור מעמד האשה בחברה.¹³³ נקודת־המוצא של הדיון הפמיניסטי בנושא האלימות נגד נשים היא ההצבעה על כך שהחלוקה פרטי – ציבורי (במשור החברתי, המוסדי והסימבולי)

131 ראו רונן שמיר "הפוליטיקה של הסבירות: שיקול דעת ככוח שיפוטי" תיאוריה וביקורת 5 (1994) 7, 19; מנחם מאיטנר "הסבירות של הפוליטיקה" תיאוריה וביקורת 5 (1994) 25, 46.

132 להסברת החשיבות של שאלות מתודולוגיה לניתוח הפמיניסטי של המשפט ראו: Bartlett, *supra* note 119.
Pateman, *supra* note 28 133.

משמשת צידוק אידיאולוגי לאי-נכונותן של רשויות החוק והמשפט לפעול נמרצות לפתרון הבעיה, ומאפשרת לחברה להמשיך להכחיש את ממדיה.¹³⁴ הדיכטומיה פרטי-ציבורי, טוענת כותבות פמיניסטיות, השאירה כמשך שנים רבות בצל את נושא האלימות במשפחה, הסוותה את חומרתו ואיפשרה לו להימשך כמעט באין מפריע.¹³⁵ את המפתח להבנת הקשר בין הדיכטומיה סוכן אוטונומי-קורבן, בה דנו עד עתה, לבין ביקורת ההבחנה פרטי-ציבורי ניתן למצוא בתיאוריה הליברלית הקלסית. על-פי תיאוריה זו, אוטונומיה אישית מזוהה עם הספירה הפרטית, בעוד שקורבניות (או האיום על אוטונומיית הפרט) מיוצגת כפלישת הציבורי לספירה הפרטית. מאחר שהמדינה ומוסדותיה, המייצגים את הספירה הציבורית, מהווים איום-בכוח על החופש והאוטונומיה של היחיד, תתמקד ההגנה על אוטונומיית היחיד בהגנה על הספירה הפרטית מפני פלישת הספירה הציבורית.¹³⁶ הבנת הבעיה של אלימות נגד נשים דורשת, לעומת זאת, היפוך של הנחת היסוד הליברלית, שכן הגנה על פרטיות עלולה לעיתים לפגוע באוטונומיה של נשים. לפיכך, חלק ניכר מן הכתיבה הפמיניסטית החל בשנות השישים מכוון לביקורת המסגרת המושגית הליברלית של חלוקה דיכטומית לפרטי וציבורי.

ההקשר ההיסטורי של המאבק הפמיניסטי באלימות נגד נשים יכול להסביר את ההסכמה הרחבה הקיימת בכתיבה הפמיניסטית המודרנית על הצורך בבחינה ביקורתית של ההבחנה פרטי-ציבורי.¹³⁷ ביקורת זו מקבלת ביטוי מפורש וברור בתיאוריה הרדיקלית. כפי שראינו, הפמיניזם הרדיקלי טוען כי ההבחנה בין הפרטי לציבורי, שביטוייה המובהקים הוא בהגנה המשפטית על פרטיות התא המשפחתי מפני התערבות הממשלה, משמעותה המעשית הינה חיוק כוחו של הגבר להמשיך להתעלל באשה כמעט באין מפריע.¹³⁸ התיאוריה הרדיקלית קוראת תיגר על השימוש בהבחנה פרטי-ציבורי כדי להצדיק חוסר מעש מצד הרשויות, וחותרת לקעקע אותה, על-מנת לאפשר התערבות

134 Rhode, *supra* note 56, at pp. 237–243.

135 כפי שטוענת מקינן: "[the right to privacy] reinforces the division between public and private that... keeps the private beyond public redress and depoliticizes women's subjection within it." MacKinnon, *supra* note 45, at p. 102.

136 Nedelsky, *supra* note 81.

137 לסקירה וביקורת על ההבחנה פרטי-ציבורי בכתיבה פמיניסטית ראו: Ruth Gavison

1 "Feminism and the Public/Private Distinction" 45 *Stan. L. Rev.* (1992).

Kymlicka רואה את הביקורת על ההבחנה פרטי-ציבורי כאחד משלושת הנושאים המרכזיים של הביקורת הפמיניסטית על המסורת הליברלית. Kymlicka, *supra* note 21, at pp. 247–262. קיימים בכתיבה הפמיניסטית גוונים שונים בביקורת הדיכטומיה, חל באלה הקוראות למתיחת הגבול באופן שונה וכלה באלה הקוראות לביטול התייחסות מעיקרו. ראו: Gavison, *ibid*.

138 "This right to privacy is a right of men 'to be let alone' to oppress women one at a time... It keeps some men out of the bedrooms of other men." MacKinnon,

אפקטיבית של המדינה לשירות התופעה של אלימות במשפחה.¹³⁹ החתירה לפריצת הגבולות בין הספירה הפרטית לספירה הציבורית והצגת קווי-הגומלין ביניהן קיימת גם בתיאוריה התרבותית, אם כי קשה יותר לזהותה. הקושי נובע מכך שהפמיניזם התרבותי מקושר עם אידיאולוגיית "הביתיות" (domesticity), המתקשרת מצידה עם הרצון להגן על ייחודיותה של הספירה הפרטית מפני "פלישתם" של ערכים ופרקטיקות מן הספירה הציבורית.¹⁴⁰ עם זאת, בחינה מקרוב של התיאוריה התרבותית מגלה שגם היא חותרת תחת שימור ההבחנה החדה בין הספירות הפרטית והציבורית, אך עושה זאת בכיוון ההפוך לזה של התיאוריה הרדיקלית. הסיסמה הקולעת למאבק של הפמיניזם הרדיקלי היא "הפרטי הוא הפוליטי", כלומר, תנאי מוקדם להשוואת מעמדן של נשים לגברים הינו הפוליטיזציה של התחום הפרטי, כך שהפרקטיקות הנהוגות בו יעלו לראש סדר-היום הציבורי.¹⁴¹ לגבי התיאוריה התרבותית, לעומת זאת, המטרה היא יותר של "ביות" (domestication) הספירה הציבורית. כלומר, פיתוחם של ערכים המקושרים עם תרבות נשית ועיצובה מחדש של הספירה הציבורית בהתאם. כך מסבירה ג'ואן ויליאמס בתמצית את מטרות הפמיניזם התרבותי:

"Relational feminists [i.e., cultural feminists] find enshrined in domesticity 'female' values that, they believe, will enable women to achieve equality not

Anne C. Dailey "Constitutional Privacy and *supra* note 45, at p. 102. ראו גם: *The Just Family*" 67 *Tul. L. Rev.* (1993) 955, 1019.

139 MacKinnon, *supra* note 34, at p. 191. עם זאת, כפי שמסבירה רות גביוון, ההכרה בצורך לחוק את ההגנה על נשים בספירה הפרטית אינה מביאה בהכרח לידי נטישת המסגרת המושגית של חלוקה לפרטי ולציבורי: Gavison, *supra* note 137, at pp. 18–21.

140 ראו: Williams, *supra* note 70. לדיון היסטורי באידיאולוגיית הביתיות בהקשר ההבחנה בין המינים ראו: Rhode, *supra* note 56, at pp. 7–28. לניתוח פילוסופי התומך בצורך להפריד בין ספירות קיום שונות, כולל הספירה הפרטית המשפחתית, עלי-מנת להגשים תיאוריה של צדק חלוקתי ראו: Michael Walzer *Spheres of Justice* (1983) 227–242. 141 בהקדמה לספרה *Feminism Unmodified* מקינן מציינת כי המטרה הרחוקה היא להפוך את הסוגיות הנידונות בשיח הפמיניסטי לחלק אינטגרלי של סדר-היום הפוליטי:

"Some day, probably a day marked by no one at the time, but some time after the beginning of the end of this system, the questions considered here will simply become part of 'the political'." MacKinnon, *supra* note 45, at p. 3.

לניתוח הקריאה הפמיניסטית לפוליטיזציה של הספירה הפרטית ראו: Iris M. Young *Justice and the Politics of Difference* (1990); Nancy Fraser *Unruly Practices* (1989). 113–190. כפי שגביוון מציינת, ניתן להבחין בגוונים שונים בטענה זו. ניתן להבינה כקריאת-תיגר על עצם ההבחנה, או כקריאה מתונה יותר להכיר ברלוונטיות הפוליטית של התחום המשפחתי. Gavison, *supra* note 137, at p. 19, note 46.

by buying into the male world on male terms, but by transforming the world in women's image."¹⁴² [ההדגשה שלי.]

יוצא איפוא כי למרות השוני בתכנים ובגישות, שני הזרמים, הרדיקלי והתרבותי, מאמצים הנחה דיונית משותפת – קריאת-תיגר על ההבחנה המסורתית בין הפרטי לציבורי. שניהם מנסים להביא לידי האחדה או (אם תרצו) לידי השטחה של ההבדלים בין הספירות, אם כי הם עושים זאת בכיוונים הפוכים. הפמיניזם הרדיקלי קורא לפוליטיזציה של הנעשה בתחום הספירה הביתית, בעוד הפמיניזם התרבותי דורש, בין השאר, את "ביות" הספירה הציבורית.¹⁴³

הכיוונים ההפוכים שהפמיניזם הרדיקלי והפמיניזם התרבותי צועדים בהם בביקורת ההבחנה פרטי-ציבורי קשורים קשר הדוק לדרך שהם מאפיינים בה את בעיית האלימות נגד נשים. הדגש ששמה הכתיבה הרדיקלית בקורבניות השיטתית של נשים מוכות מתיישב היטב עם הניסיון להביא לידי פוליטיזציה של הספירה הפרטית. עיקר עניינו של הפמיניזם הרדיקלי הוא בחשיפת המגבלות החיצוניות של המשפט, הכלכלה והחברה, הפועלות לשימור ההיררכיה של יחסי כפיפות בין נשים וגברים. חשיפת מגבלות אלה דורשת העלאה של הנעשה במשפחה לראש סדר-היום הציבורי (the personal is political), וכן חשיפת הדרכים בהן השימוש ברטוריקה של פרטי-ציבורי מונע מתן עזרה

¹⁴² Williams, *supra* note 70, at p. 810.

שתי דוגמות ידועות לניסיון לביית את הספירה הציבורית בהתאם לערכי "הקול האחר" הינן של קתי פרגוסון: Kathy E. Ferguson *The Feminist Case Against Bureaucracy* (1984), המפתחת תיאוריה פמיניסטית הקוראת לטרנספורמציה של המינהל הציבורי בהתאם לערכים נשיתיים; ושל Menkel-Meadow, הקוראת לרפורמה בפרקטיקות של עריכת-דין בהתאם לתובנות של הפמיניזם התרבותי; Menkel-Meadow, *supra* note 69.

¹⁴³ לצורך הדיון הנוכחי איני מבחינה בין המשמעויות השונות של פרטי וציבורי הבאות לידי ביטוי ביחסי-הגומלין המורכבים בין משפחה, עבודה, חברה אזרחית, מדינה. לדיון מקיף בנושא ראו: Olsen, *supra* note 47. לגיתות המושגים בהקשר התיאוריה ההברמסיאנית על הספירה הציבורית ראו: Fraser, *supra* note 141, at pp. 113–143. הקיטלוג של התחומים השונים (בית, שוק, חברה אזרחית, הפוליטי) לחלוקה הריכוטומית פרטי-ציבורי מוצא את ביטוייו גם בוויכוח בין הפמיניזם הרדיקלי לפמיניזם התרבותי, אך קוצר היריעה אינו מאפשר לי להיכנס לפרטי המחלוקת. אסתפק בהדגמת המורכבות של הבעיה בהקשר הביקורות השונות המועלות לגבי מקום העבודה. הפמיניזם הרדיקלי דורש, כחלק מן הדרישה לפוליטיזציה של הספירה הפרטית, פוליטיזציה של מקום העבודה, ובעיקר התערבות המדינה בפרקטיקות של הסדרה מינית במקום העבודה. ראו: Catharine A. MacKinnon *Sexual Harassment of Working Women* (1979). לעומת זאת, הפמיניזם התרבותי יראה צורך "לביית" את מקום העבודה (כחלק מרפורמה כללית של הספירה הציבורית) על-ידי התאמתו ליחידים עם מחויבות משפחתית. ראו: Williams, *supra* note 70; Littleton, *supra* note 83.

אפקטיבית לנשים בתחום המשפחתי ותורם להשאתן במצב של קורבנות. באופן דומה, הדגשת הצדדים האוטונומיים והרציונליים בהתנהגותן של נשים מוכות על-ידי הפמיניזם התרבותי מתייגת היטב עם הניסיון לייבא ערכים "ביתיים" לספירה הציבורית. נשים מוכות ייראו פסיביות ובלתי-רציונליות כל עוד נמשיך לבחון את מעשיהן באמצעות מושג הרציונליות של השוק הפרטי (כלומר, פעולה לשם קידום אינטרס עצמי) ובאמצעות המושג אוטונומיה בייצוגו הליברלי (כמחייב שמירה על גבולות).¹⁴⁴ כוח ההישרדות שנשים אלה מגלות בניסיון יומימי לדאוג להמשך התפקוד של התא המשפחתי בתנאים קשים של אלימות מתגלה רק כאשר מאפשרים ל"קול האחר" של פעולה לקידום ענייניהם של אחרים מרחב קיום בשיח המשפטי הציבורי. כמובן, עיצוב מחדש של הספירה הציבורית (ביורוקרטיה ומקום עבודה) בהתאם לסדרי עדיפות של נשים יכול לתרום ישירות לחיזוק כוח המיקוח שלהן גם בספירה המשפחתית.

2. לקראת פיתוח תיאוריה חדשה על עצמיות

תרומתו של הדיון בשאלות מתודולוגיות אינה אנליטית בלבד; יש בכוחו לעזור לנו לזהות דרך שלא נבחנה עד כה. בתחילת הרשימה טענתי שהכתיבה הפמיניסטית בנושא נשים מוכות נוטלת על עצמה לחשוף את מגבלות "הסיפור הליברלי" שבית-המשפט מציג לגבי נשים מוכות שהרגו את בני-זוגן, ולהחליפו בסיפורים שיאפשרו לייצג נכוחה את תופעת האלימות נגד נשים.

כנגד הסיפור המקובל במשפט בדבר "פחד בלתי-רציונלי" של האשה, התיאוריות הפמיניסטיות שנבחנו ברשימה זו מציעות שתי חלופות. כינינו אותן בקיצור "סיפור היעדר האופציות" (פמיניזם רדיקלי) ו"סיפור האהבה והדאגה לקשר" (פמיניזם תרבותי). עם זאת, למרות תרומתם של סיפורים חלופיים אלה לקידום הבנת פעולתן או חוסר פעולתן של נשים מוכות, גם הם נכשלים בסופו של דבר בנסיונם לפתח הסבר מורכב ורגיש דיו ליחסי-הגומלין בין מגבלות לחופש בחייהן של נשים מוכות. שתי התיאוריות מצליחות לחשוף ולבקר את ההנחות הבעייתיות של השיח הליברלי, ונעצרות בזה.¹⁴⁵ האלטרנטיבה מפותחת כיום על-ידי כותבים מתחום הפילוסופיה, מדע המדינה והחברה. כוונתי לאותן תיאוריות הקוראות להחליף את התפיסה האטומיסטית של האני הליברלי

¹⁴⁴ Nedelsky, *supra* note 81, at p. 162.

¹⁴⁵ בשולי הדברים יש לציין כי התיאוריה הליברלית עצמה אינה אחידה ואינה מדשדשת במקום. יש כותבים הפועלים מתוך התיאוריה הליברלית ומנסים לשנותה כך שתתמודד ביתר הצלחה עם תופעות של אוטונומיה חלקית (partially compromised personhood). ראו: Nancy Hirschmann "Revisioning Freedom: Relationships, Context and the Politics of Empowerment" *Revisioning the Political: Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory* (N. Hirschmann & C. Distefano eds., 1994). גם בתיאוריה הכלכלית יש התפתחויות חשובות לגבי המושג רציונליות, ראו: Sen, *supra* note 76.

בתפיסה של זהות עצמית המתכוננת ומתעצבת במידה רבה בספירה הציבורית של שית ופעולה בינאישיים.¹⁴⁶ כיוון זה היה סגור במידה רבה בפני הגישות הפמיניסטיות שניתחנו ברשימתנו, מאחר שאחת מהנחות היסוד של כתיבתן היתה הניסיון לטשטש את ההבחנה בין הפרטי לציבורי. לעומת זאת, החלופה לאני הליברלי מפותחת על-ידי כותבים המבליטים דווקא את התרומה הייחודית של הספירה הציבורית ושל מערכות יחסים בינאישיים בתהליך הכינון של האני האוטונומי. במקום לטשטש את ההבדלים בין הפרטי לציבורי, כותבים אלה מערערים על נקודת-המוצא הליברלית המזהה בין אוטונומיה לבין הספירה הפרטית, ומראים את תרומתה של הספירה הציבורית דווקא להתפתחותו וכינונו של האני האוטונומי. אוטונומיה וציבוריות אינן מוצבות עוד משני צידי המתרס, אלא להיפך, יחסי-הגומלין ביניהן נחקרים.¹⁴⁷

ניתן לזהות ניצני שינוי בכיוון זה גם בכתיבה הפמיניסטית במשפט. כך, למשל, ויקי שולץ (Vicky Schultz) בוחנת, במאמר העוסק בהפליית נשים במקום העבודה, את העדפותיהן ביהס למקום העבודה.¹⁴⁸ שולץ בודקת את יחסי-הגומלין בין פרקטיקות

Charles Taylor *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (1989); 146 MacIntyre, *supra* note 86; Jurgen Habermas *The Theory of Communicative Action* (1984); Seyla Benhabib *Situating The Self* (1992); Michael J. Sandel *Liberalism and the Limits of Justice* (1982) ניתן לזהות קווים משותפים בין הכותבים הנ"ל אם מתרכזים בתפיסה הבינאישית של זהות האני שהם מפתחים ובחשיבות שהם מייחסים לאינטראקציה של האני עם אחרים בספירה הציבורית. כפי שניתן לצפות, הכותבים חלוקים בנקודות רבות ברמה הקונקרטית יותר, בין השאר, בהצבת נקודת האיוון בין דטרמיניזם לחופש בפעולת האני.

147 לכאורה, גם הפמיניזם הרדיקלי נע בכיוון זה, שכן מוקד הניתוח שלו הוא הספירה הציבורית. אולם הדיון הרדיקלי מתרכז בחשיפת האיום שבספירה הציבורית על אוטונומיית האשה, ואין בו דיון מעמיק בתרומה הפוטנציאלית של הספירה הציבורית לאוטונומיית היחיד (נשים וגברים כאחד). במישור עמוק יותר, אידיאל האוטונומיה שמאמצות כותבות רדיקליות זהה לאידיאל הליברלי – אוטונומיית היחיד מקושרת עם שמירת גבולות מן האחר. ראו: Dworkin, *supra* note 81. אין ניסיון לחשוב מחדש על אוטונומיה בהקשר של מערכות קשרים עם אחרים בספירה הציבורית. לביקורת דומה על מושג האוטונומיה הליברלית ראו: Jennifer Nedelsky "Reconceiving Autonomy: Sorces, Thoughts and Possibilities" 1 *Yale J.L. & Feminism* (1989) 7, 12 גיסא, הפמיניזם התרבותי יסכים עם החשיבות של מערכות יחסים בכינון האני, אולם הספירה הפרטית תיראה כתרומה החשובה ביותר לתהליך זה. ניתן לומר שהתיאוריה המוצעת כאן משלבת את שתי התיאוריות, אך דוחה את הנחת-המוצא המשותפת של טשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי.

Vicki Schultz "Telling Stories About Women and Work: Judicial Interpretations of Sex Segregation in the Workplace in Title VII Cases Raising the Lack of Interest Argument" 103 *Harv. L. Rev.* (1990) 1749

רווחות במקומות עבודה שונים (צווארון לבן וצווארון כחול) ואת כוחן להשפיע על העדפותיהן הראשוניות של נשים ביחס לעבודות "גבריות". מאמרה של שולץ מהווה תגובה על השימוש הציני שבית-המשפט עושה, בפסק-דין *EEOC v. Sears, Roebuck & Co.*¹⁴⁹ בתובנות של הפמיניזם התרבותי לשם הצדקת פרקטיקות מפלות בין נשים לגברים במקום העבודה. היא טוענת כי השימוש לרעה בתובנות של הפמיניזם התרבותי התאפשר בחלקו בשל הכישלון בביסוס תובנות אלה באמצעות תיאוריה עשירה של האני. כאשר מייצגים נשים בצורה מצמצמת (רדוקטיבית) ומקובעת כ"אני מקושר", אין קל מלהשתמש בייצוג זה נגד נשים המנסות להיכנס לעבודות "גבריות". שולץ טוענת שגישה כזו מתעלמת מתהליך מתמשך של התהוות העדפותיהן של נשים לגבי מקום העבודה במקום העבודה, ושינוי תפיסת הזהות העצמית שלהן בהתאם למסרים ולפרקטיקות רווחות במקום העבודה.¹⁵⁰ חשיבותו העיקרית של מאמרה של שולץ לענייננו הוא בחידוש שהוא מסמן: ההבנה שהתיאוריה הפמיניסטית תישאר לכודה במעגל שוטה כל עוד לא תפתח תיאוריה עשירה של האני, שתידרש ליחס בין היחיד לספירה הציבורית. נקודת-המוצא בתיאוריה זו היא שאוטונומיה אינה תכונה קבועה של האני, אלא יכולת (capacity) הדורשת תנאים חברתיים ומוסדיים המעודדים את פיתוחה. יש להבין כי לא בידוד והסתגרות, אלא דווקא חשיפה ותקשורת עם אחרים (חברים, בני משפחה, מורים, חברים לעבודה ועוד) הן שמספקות את התמיכה וההדרכה הנחוצות לפיתוח האוטונומיה של היחיד, אף-על-פי שהן גם אלה שמאיימות לעיתים על המשך קיומה.¹⁵¹

הבסיס התיאורטי למחקר כזה הונח לפני שנים רבות, עוד בכתיבתה המוקדמת של חנה ארנדט (Hannah Arendt), בספרה *The Human Condition*.¹⁵² בספר זה ארנדט

149 302 F.2d (1988) 839. בפסק-דין זה נתבעה חברת חנויות כלבו על שלפי מדיניות ההעסקה שלה, נשים אכלסו בעיקר משרות של מכירה ללא עמלות, שהשכר בהן נמוך, לעומת משרות מכירה עם עמלות, שאכלסו בעיקר גברים. החברה טענה להגנתה כי אין מדובר במדיניות מפלה, אלא השוני הסטטיסטי הוא פרי העדפותיהן של הנשים, המבכרות משרות נטולות סיכון גבוה. טענה זו, שנתמכה בממצאים של מחקר פמיניסטי תרבותי, התקבלה על-ידי בית-המשפט והביאה לידי זכייתה של החברה במשפט.

150 Schultz, *supra* note 148, at p. 1821.

151 הבנת התרומה של מערכות יחסים אישיים וציבוריים לגבי נשים, לצד הסכנה הטמונה בהן, מבדילה בין כותבות פמיניסטיות לכתיבה קומוניטרית. הכתיבה הפמיניסטית מתאפיינת בגישה פחות רומנטית ויותר אמביוולנטית לקהילה מאשר כתיבתם של כותבים קומוניטריים. התמקדות בנסיון חייהן של נשים מלמד על התרומה של הקהילה לחיזוק האני, אך גם מצביע על הסכנות של הדיכוי הטמונות בכוח הקהילה על היחיד. כמובן, הקהילות שנחקרות על-ידי כותבות פמיניסטיות אינן דווקא קהילות מסורתיות, כמו המשפחה המורחבת או קהילה דתית, אלא גם קהילה של חברים, שותפים לרעיון, קהילה של העלאת מודעות וכיוצא באלה. ראו למשל: Marilyn Friedman "Feminism and Modern Friendship: Dislocating the Community" 99 *Ethics* (1989) 275.

152 Hannah Arendt *The Human Condition* (1958).

מנתחת את המושג "פעולה אנושית" (human action) כמבוסס על שלושה מרכיבים: פלורליות (plurality), נטליות (natality) ונרטיביות (narrativity).¹⁵³ בקווים כלליים ניתן לומר כי המרכיב של פלורליות מתבטא בריבוי המשתתפים וריבוי הפרספקטיבות בכל פעולה אנושית;¹⁵⁴ המרכיב של נטליות (התחלה מחדש, לידה) מתבטא ביכולת האנושית להתחיל מחדש ולפעול באופן מקורי ולא־צפוי; והמרכיב של נרטיביות או של שיח בינאישי מתבטא בתהליך מתמשך של רקימת רשת יחסים, סיפורים ומסורת המכוננים קהילה אנושית. יתרון גישה זו של ארנדט הוא בכך שהיא מאפשרת לנטוש את הדיכטומיה בין דטרמיניזם לרצון חופשי (קורבניות ואוטונומיה). התמקדות במצב של פלורליות כתנאי מרכזי של הקיום האנושי מאפשר לארנדט לחקור את הדרכים בהן קשרים בין אנשים (פעולה משותפת, שיח, סיפורים) תורמים לכינון האני האוטונומי, ולאן דווקא סותרים אותו. מאידך גיסא, הדגש שארנדט שמה במרכיב הנטליות, יכולתו להתחיל סיפור חדש ולא־צפוי, מדגיש את מרכיב החופש בפעולה אנושית ומונע קבלה בלתי־ביקורתית של תיאוריות חזקות של social construction ושל תודעה כוונת. שמירה על מתח בין הפלורליות לנטליות הינה חיונית, לדעת ארנדט, להמשך קיומה של ספירה ציבורית מתפקדת. מתח זה נשמר בעזרת המרכיב השלישי של הקיום האנושי, הוא מרכיב הנרטיביות. היכולת האנושית להיכנס לשיחה ולרקום סיפורים משותפים מבוססת על קיומם של חומרים משותפים לקהילה (שפה, מסורת, מערכת מושגית), אך תלויה גם במשחק היצירתי של כל אחד מן המשתתפים באותם חומרים משותפים. יוצא איפוא כי התמקדות בספירה הציבורית כמרכזית בפיתוחה של אוטונומיה אישית מאפשר לארנדט להבחין במורכבות הפעולה האנושית ולדחות תיאוריות המנסות לצמצם אותה לדיכטומיה של קורבניות או אוטונומיה.

החידוש במושג האוטונומיה שארנדט מפתחת מודגם יפה בקטע מן הספר *The Human Condition*, בו ארנדט תוקפת את המטפורה המסורתית של authorship לתיאור אוטונומיה אנושית. אוטונומיה, שמשמעותה המילולית הינה כתיבת החוק לעצמי, מתקשרת על־פי התפיסה המסורתית לרעיון של אדם המתבר את סיפור חייו.¹⁵⁵ ארנדט

153 Ibid, at pp. 175–247. לזיהוי שלושת המרכיבים של הפעולה האנושית בכתיבתה של ארנדט ודיון בהם, ראו: Jurgen Habermas "On The German-Jewish Heritage" 44 *Telos* (1980) 127; Seyla Benhabib "Judgment and the Moral Foundations of Politics in Arendt's Thought" 16 *Political Theory* (1988) 29.

154 להרחבה ראו: David Luban *Legal Modernism* (1994) 188.

155 ביטוי לתפיסה זו של אוטונומיה כ-authorship ניתן למצוא בדיון של Raz באוטונומיה. ראו, למשל: Joseph Raz *The Morality of Freedom* (1986) 372: "If a person is to be the maker or author of his own life then he must have the mental abilities to form intentions of a sufficiently complex kind, and plan their execution" [ההדגשה שלי]. בניסיון לחשוב מחדש על אוטונומיה, נדלסקי מציעה קריאה חתרנית של המשמעות הראשונית של אוטונומיה (מתן חוק לעצמי) תוך הצבעה על המשמעויות

מתנגדת למטפורה של המחבר (author) בשל המסר האינדיווידואליסטי החזק שלה, ומציעה להחליפה בוו של המספר (storyteller):¹⁵⁶

"...nobody is the author or producer of his own life story. In other words, the stories, the result of action and speech, reveal an agent, but this agent is not an author... Somebody began it and is its subject in the twofold sense of the word, namely, its actor and sufferer, but nobody is its author."¹⁵⁷

מטפורת המספר מאפשרת להבחין ביכולת שלנו כבני-אנוש לספר את סיפור חיינו, אך גם מצביעה על כך שמשמעות הסיפור וזהות הגיבור תלויות תמיד גם בקיומו של קהל צופים ומאזינים.¹⁵⁸ במילים אחרות, כבני-אנוש, אין לנו שליטה מוחלטת בסיפור חיינו; האוטונומיה שלנו מתפתחת ומתרחשת תמיד בתוך מערכות יחסים ובתיווך ציבורי של אחרים ששופטים את סיפורנו.¹⁵⁹ לכן, ארנדט סבורה שתהיה זו טעות להבין אוטונומיה כתכונה או כמהות קבועה ונתונה מראש, ומציעה לראותה כיכולת (capacity) הזקוקה תמיד לתנאים סביבתיים בהם תוכל לפרוח ולהתפתח. לדעתה, התנאי הבסיסי לפיתוח אוטונומיה אינו בידוד היחיד בספירה הפרטית, אלא דווקא חיווקן של מערכות קשרים בינאישיים ויצירת מרחב קיום לאני בספירה הציבורית.¹⁶⁰ אוטונומיה נתפסת כמצב של

הקולקטיביסטיות (ולפיכך התלות הבינאישית) הגלומות בצד ה"חוק" של האוטונומיה.

ראו: Nedelsky, *supra* note 147, at pp. 10–11.

Arendt, *supra* note 152, at p. 186.

Ibid, at p. 184.

Ibid, *ibid* 158.

159 לשם הבהרת נקודה זו, ארנדט מצביעה על המובן הראשוני של היות סובייקט: היות הגיבור והסובל בו־זמנית (*Ibid*, *ibid*). ראו גם פרשנותו של פול ריקור: Paul Ricoeur "Action, Story and History: On Re-reading *The Human Condition*" 60 *Salmagundi* (1983) 60, 67: "The life-story proceeds as a compromise from the encounter between the events initiated by man as the agent of action and the interplay of circumstances induced by the web of human relationships. The result is a story in which everyone is the hero without being the author"

160 Arendt, *supra* note 152, at p. 188: "Action, as distinguished from fabrication, is never possible in isolation; to be isolated is to be deprived of the capacity to act"; *Ibid*, at p. 208: "...without a space of appearance and without trusting in action and speech as a mode of being together, neither the reality of [...] one's own identity, nor the reality of the surrounding world can be established beyond doubt". הכרה בחשיבותן של מערכות יחסים בינאישיות לכינון האני האוטונומי אין משמעותה שכל חשיפה ציבורית עשויה לחזק את אוטונומיית האני. הסתת תשומת-הלב אל מערכות קשרים בינאישיים בספירה הציבורית מאפשרת להתחיל לבדוק וליצור

איוון בין מגבלות לחופש בפעולת היחיד, והיא מושגת על-ידי השתלבות האני בספירה הציבורית (רשת הסיפורים של הקהילה) ותהליך הדרגתי של אינדיווידואציה (individuation), בו זהותו העצמית של האני מתכוננת ביחס למשתתפים האחרים בשיח החברתי.¹⁶¹

הצגתו המלאה של כיוון המחקר שארנדט מסמנת, המפותח כיום על-ידי כותבים בני זמננו, דורשת דיון נפרד, שבכוונתי לערוך במאמר-המשך. עם זאת ברצוני להצביע על שלושה מרכיבים בתיאוריה הארנדיאנית היכולים להבטיח היחלצות מן המבוי הסתום אליו נקלעו התיאוריות הפמיניסטיות שבחנו. ראשית, ארנדט מציעה ניתוח של פעולה אנושית התוודת תחת מסגרת דיכטומית המציבה אוטונומיה וקורבניות, חופש ומגבלות, כמוציאים זה את זה.¹⁶² שנית, ארנדט מפתחת תיאוריה עשירה של אוטונומיה האני כמספר, המשנה את התפיסה המסורתית של אוטונומיה אישית.¹⁶³ שלישית, ארנדט ממקמת את האני בספירה הציבורית ומנתחת את מרכיבי הפעולה האוטונומית בה (נטליות, פלורליות ונרטיביות).¹⁶⁴

הבחנות בין סוגי קשרים מועילים ומוזיקים לאוטונומיה היחיד. לעומת זאת, הדגשת השמירה על גבולות הספירה הפרטית כתנאי הכרחי ומספיק לאוטונומיה אינה מאפשרת כלל להתחיל בחינה ביקורתית זו.

161 בוני הוניג מיטיבה לתאר את ההיפוך שעולה בידה של ארנדט להשיג באמצעות שימת דגש בתרימות הספירה הציבורית כהליך כינון האני: Bonnie Honig "Toward an Agonistic Feminism: Hannah Arendt and the Politics of Identity" *Feminists Theorize the Political* (J. Butler & J.W. Scott eds., 1992) 215, 220: "...Arendt's actors do not act because of what they are, their actions do not express a prior, stable identity; they presuppose an unstable, multiple self that, seeks its, at best, episodic self-realization in action and in the identity that is its reward".

Ricoeur, *supra* note 159 162

163 Honig, *supra* note 161, at p. 220. אחדות האני אינה נתפסת אצל ארנדט כנקודת-המוצא, אלא כקונסטרוקציה שמושגת לאחר הליך מורכב, שזהות האני ואחדותו מתכוננות באמצעותו.

164 יש לשים-לב שהמשמעות של "ספירה ציבורית" בכתיבתה של ארנדט אינה גיאוגרפית או מוסדית, אלא פונקציונלית. ספירה ציבורית נוצרת בכל מקום בו שיח ופעולה של המשתתפים יוצרים מרחב משותף בינאיש שהם מתגלים בו זה לזה. ראו: Arendt, *supra* note 152, at p. 198: "...Action and speech create a space between the participants which can find its proper location almost any time and anywhere. It is the space of appearances in the widest sense of the word, namely, the space where I appear to others as others appear to me..."

לדיון במשמעויות השונות (ויש אומרים הסותרות) שייחסה ארנדט לספירה הציבורית ראו: Benhabib, *supra* note 146, at pp. 89–120.

3. השלכות המחקר החדש על בעיית הנשים המוכות

כיוון המחקר החדש יכול להיות כיוון פורה בחקר תופעת האלימות נגד נשים. כיוון זה דוחה את הסיפור הליברלי של בית־המשפט, המניח אוטונומיה של היחיד במקום לבחון את מקורות התהוותה. כמו־כן, מחקר מסוג זה נשאר ביקורתי לגבי הסיפורים החלופיים הפמיניסטיים, המניחים שתהליכי חיברות מוקדמים או התנאים המטריאליים החיצוניים הינם כה חזקים שיש בכוחם להכתיב את מיקומה החד־משמעי של אשה כקורבן או כסוכן אוטונומי.¹⁶⁵ כחלופה, הוא מפתח את התובנה לגבי כינונו של האני האוטונומי כתהליך מתמשך, שזהות האני אינה קבועה מראש, יציבה, או אחידה, אלא יש בה גורמים אוטונומיים וקורבניים בו־זמנית, וכן שיכולת הפעולה של האני תיקבע, בין השאר, על־פי החיזוקים שיקבל בספירה הציבורית. במקום להתמקד בשאלה אם האשה פעלה כקורבן או כסוכן חופשי, ישאל המחקר המוצע מהם המנגנונים האישיים, החברתיים והמוסדיים המחזקים את האוטונומיה של האשה, וכיצד שלילתם עשויה לתרום לקורבניותה.¹⁶⁶ התיאוריה הפסיכולוגית של לינור ווקר, החוקרת את השפעת מחזורי האלימות במשפחה על יכולת הפעולה האוטונומית של האשה, פוסעת בכיוון זה. אולם כפי שראינו, תיאוריה זו מתרכזת בהשפעה של טרור ואלימות בבית פנימה. הכיוון החדש יאפשר לנו לזהות נזק נוסף על הנזקים הפיסיים והנפשיים המוכרים של אלימות נגד נשים. נזק זה

165 כפי שראינו, אחת הבעיות של הגישות הפמיניסטיות הרדיקלית והתרבותית היא תפיסה המהותנית (אסנטיאליסטית) של האני הנשי כקורבן או כסוכן אוטונומי. תפיסה זו אינה מאפשרת להבחין בהליך ההתהוות המתמשך של האני. כך, למשל, האני הנשי שהפמיניזם הרדיקלי מציג הינו אני מונוליטי, המכונן בצורה חזקה על־ידי מסגרות חיצוניות (משפטיות, חברתיות, כלכליות ותרבותיות). מסגרות אלה מכתיבות לא רק את התנאים המהותיים של הכפפת נשים, אלא גם את המשמעות הסימבולית דרכה יפורשו דיווחיהן על אלימות במשפחה. מעבר לכך, המרחב הסימבולי החיצוני קובע במידה רבה את המודעות העצמית של האשה. לכן, חלק ניכר מן התיאוריה הרדיקלית עוסק בסוגיית התודעה הכוזבת. תיאור דטרמיניסטי זה משאיר מקום מועט להבחנה ביכולת פעולה של האני (agency), ועוד פחות מקום לקשב לדיאלקטיקה בין מגבלות לחופש בחייהן של נשים. ניתן למצוא את תמונת התשליל לתיאור הרדיקלי בכתיבה של הפמיניזם התרבותי. ההתמקדות של התיאוריה התרבותית בהליכים פנימיים קוגניטיביים, מוסריים ופסיכולוגיים נוטה להעצים את יכולת הפעולה (agency) של האשה על־חשבון הבנת התהליך המתמשך שהאני שנתון למגבלות ולחופש פעולה מתהווה דרכו. על־פי התיאוריה התרבותית, העדפותיה וזהותה העצמית של האשה נקבעות באופן ביולוגי או בתהליך חיברות מוקדם מאוד בחייה, ונשארות קבועות לאחר־מכן. בשל הנחות מוקדמות אלה, שתי התיאוריות כאחת אינן מצליחות להקשיב בוהירות לסיפוריהן של נשים מוכות ולפתח תיאוריה שתצליח ללכוד את המורכבות (ואפילו את הסתירות) בהתנסותן.

166 אם נשליך ניתוח זה לתחום האלימות נגד נשים, השאלה שתישאל לגבי נשים שהרגו אינה אם הן פעלו כתוצאה מהיותן קורבן או סוכן אוטונומי, אלא מהי ההשפעה של שלילה שיטתית של הספירה הציבורית מנשים אלה על חיזוק מנגנונים קורבניים אצלן.

נובע משלילת הציבוריות, הגוררת בעקבותיה שלילה של המקורות לחידוש ולחיוזק האוטונומיה של האשה המוכה. כאשר בוחנים את בידודה של האשה לאורן של תיאוריות המדגישות את התרומה של הספירה הציבורית לכינונו כסובייקטים אוטונומיים, קל לראות את הנזק העצום של שלילתה לאשה המוכה.¹⁶⁷ מחקר זה ייתכן שיצביע על כך ש"חוסר הישע" שאובחן אינו רק פרי הליכים פסיכולוגיים פנימיים, אלא גם תוצאה ישירה של מניעת המקורות של חידוש החלק האוטונומי של נשים אלה וחיוזקן. קורבניות האשה אינה הסיבה, אלא המסובב של שלילת הציבוריות ממנה.¹⁶⁸

כיוון מחקר זה יאפשר לנו לבחון צד נחקר פחות של תופעת האלימות נגד נשים. ידוע שתופעת האלימות נגד נשים פועלת לבידודה הקיצוני של האשה מבני משפחתה, חבריה, וסביבתה החברתית והמקצועית. בידוד זה יכול להיות ישיר, כאשר בן-הזוג אוסר על האשה לצאת לעבודה ולהיפגש עם ידידיה ומכריה; והוא יכול להיות גם תוצאה עקיפה של הבושה שהאשה חשה, הגורמת לה להסתיר את האמת מסביבתה על-ידי שקרים והסתגרות בבית פנימה. חלק חשוב מדינמיקת היחסים האלימים מכון למנוע נשים מיציאה לעבודה ומפיתוח קשרי חברות מחוץ למשפחה ועיסוקים בתחום הציבורי. האשה

167 הכתבות והראיונות העיתונאיים בפרשת כרמלה ויהודה בוחבוט חושפים דינמיקה מתמשכת של מניעת הציבוריות מכרמלה. בעלה יהודה לא איפשר לה להיפגש עם קרוביה, ואפילו לא עם אימה, ללא רשות בכתב ממנו. תקופה ארוכה מנע ממנה יציאה לעבודה, והסכים בתנאי שהוא זה שיבוא לקחתה בסוף היום. הציבוריות במובנים היומיומיים ביותר שלה, כגון עריכת קניות או הליכה לבנק, היו כולם פרוגרסיבים של הבעל יהודה. הבידוד ממנו סבלה כרמלה בוחבוט היה קיצוני עד כדי כך, שאפילו כאשר היתה מאושפזת בבית-החולים, נמצא בעלה יהודה לצידה כל הזמן, ומנע אותה מלהיפגש ביחידות עם קרוביה, מחשש שתספר על האלימות. לפירוש ראו טל-שיר, לעיל הערה 41; דוד לביא "חופשיה אבל מופחדת" מעריב 2.1.96; גוגה קוגן "הרגתי אותו" ידיעות אחרונות 20.2.94. בידודה החברתי של כרמלה איפשר לה לראות את דמותה משתקפת אליה אך ורק מעיניו של יהודה בעלה (שכינה אותה שפחה ומשרתת) ומעיניהם של ילדיה, שחזו בהשפלתה המתמשכת. לעומת זאת, יהודה בוחבוט היה התגלמות הציבוריות. הוא נהנה ממשרה טובה, היה בעל קשרים טובים בעירייה (המגיעים עד לרמה הגבוהה ביותר של ראש עיריית קריית-שמונה), הוא נחשב לאיש העוזר לאחרים בצרה ונהנה מזרם מתמיד של מאהבות. מי שלא היה חבר שלו בקריית-שמונה פשוט פחד ממנו. לפירוש ראו עמי רוזנסקי "קשר של שתיקה" על המשמר 22.11.94.

168 לכאורה נראה כי הכיוון החדש מחויר אותנו אחורה, אל הגל הראשון של התנועה הפמיניסטית, שהתמקד בספירה הציבורית תוך התעלמות מן הבעיות בבית פנימה. רושם ראשוני זה מוטעה בשני מובנים. ראשית, הציבוריות בה עסקה התנועה הפמיניסטית בראשיתה היתה ציבוריות במובן הצר של השגת זכויות פוליטיות לנשים, ואילו הציבוריות שאנו עוסקים בה מקיפה את הספירות האזרחית, הכלכלית והפוליטית גם יחד. שנית, הפניית הזרקורים לספירה הציבורית לא נועדה לחסן את הספירה הפרטית מפני ביקורת, אלא להבין את יחסי-הגומלין המורכבים ביניהן.

מוצאת עצמה מורחקת בהדרגה מן הספירה הציבורית¹⁶⁹ בשל הצורך לשמור על הסוד הנורא, בשל השקרים שהיא משקרת לאנשים הקרובים אליה ובשל אובדן הדרגתי של המקורות הגשמיים והנפשיים שיכולים לתמוך בה במאבקה היומיומי.¹⁷⁰

4. תרומתו של המחקר החדש במישור המשפט הפלילי

בטרם אסיים, ברצוני לחזור בקצרה אל נקודת-המוצא של דיוננו: יחסו של המשפט הפלילי לנשים מוכות שהורגות. מטרתי היא לבחון את התרומה האפשרית של כיוון המחקר החדש. ראינו כי סוגיה זו מעוררת קושי מיוחד לגבי הדוקטרינה המשפטית, שכן היא מתקשה להשתבץ במשבצות המסורתיות של "קורבן" ו"סוכן חופשי". מתח זה נתפס עד כה כגורם שלילי, שיש לנסות לבטלו על-ידי הצגת סיפורים נהירים יותר לגבי האשה המוכה בפסיקת בית-המשפט.¹⁷¹ שאיפה זו משותפת גם לתיאוריות הפמיניסטיות, שגילו רמת תחכום רבה יותר מן הפסיקה, אך נשארו שבויות בקונספציה המחייבת לבחור באופן החלטי במיקומה של האשה באחד הצדדים של הדיכוטומיה קורבן-סוכן חופשי. בעיית חרב הפיפיות שהתגלתה והמחלוקת הפנימית שהיא עוררה בקרב הכתיבה הפמיניסטית חשפו שוב את המתח ממנו ניסו הסיפורים המשפטיים להתחמק ללא הצלחה. הכיוון החדש שהתיאוריה הארנדיאנית מצביעה עליו מסמן ראשית לכל שינוי תפיסה עקרוני. במקום לראות את המתח בין הקורבניות לחופש שסוגיית ההגנה העצמית חושפת כמתח שלילי, ניתן לראות בו פוטנציאל חיובי, מאחר שהוא יכול לשמש לנו תזכורת למורכבות הפעולה האנושית. במקום להתאים את סיפוריהן של הנשים המוכות למשבצות המשפטיות הקיימות, ייתכן שיש צורך להתאים את המשבצות לסיפורים המורכבים של אוטונומיה חלקית. זה שינוי מורכב, שייתכן כי רצוי להתחיל להפעילו מחוץ למסגרת המשפט הפלילי, שהחשיבה הקוטבית חזקה בו במיוחד. עם זאת, כפי שראינו, למשפט הפלילי תפקיד סימבולי חשוב בעיצוב הדימוי החברתי של נשים מוכות (בשל העניין התקשורתי במקרים אלו), ולכן אסור שהפתרון יתעלם מן הצורך בשינוי גם בתחום המשפט הפלילי. תתיאוריות הפמיניסטיות שבחנו מלמדות ששני התחומים שנראים כמתאימים ביותר לרפורמה בתחום המשפט הפלילי – דוקטרינת ההגנה העצמית וקבילותן של עדויות מומחה – הם גם אלה הנתונים יותר מכל בסכנה של חרב הפיפיות. ראינו כי הרחבה של דוקטרינת ההגנה העצמית למצבים של נשים מוכות שהורגות גררה בעקבותיה גם שינוי בתוכן הבסיסי של הדוקטרינה, מצידוק לפטור, ובכך פעלה לחיזוקם של מיתוסים

169 על המשמעות הרחבה שארנדט נותנת למונח "ספירה ציבורית" ראו לעיל הערה 164.

170 התהליך ההדרגתי של אובדן כוח המיקוח של האשה ביחס לבעל על-ידי ניתוק גובר מן הסביבה החיצונית מתואר אצל: Rose, *supra* note 76.

171 ראו דיוננו בנסיגותיהם של השופט בך והשופט קדמי ליישב את המתח שנתגלה בפסיקת בית-המשפט המחוזי על-ידי אימוץ סיפור אחיד של קורבן או סוכנת חופשייה, לעיל בפרק א.2.(1).

חברתיים לגבי נשים מוכות.¹⁷² באופן דומה, הכנסתן של עדויות מומחה פסיכולוגיות על חוסר ישע נלמד נתפסה כמלמדת על חוסר הרציונליות והפסיביות של נשים אלה. לדעתי, שינוי הדוקטרינה המשפטית באופן שיצמצם ככל שניתן את סכנת חרב הפיפיות מחייב חשיבה בוזומנית במישור המעשי (כיצד ניתן לעזור לאשה המסוימת) ובמישור הסימבולי (מהו המסר שישדר שינוי זה), לטווח הקצר ולטווח הארוך כאחד. כך, לדוגמה, הכנסתן של עדויות מומחים, פסיכולוגים קליניים, לגבי סינדרום האשה המוכה מיקדה את הזרקורים באשה ובספירה הפרטית. אולם אם הנזק לאשה נובע, בין השאר, מחסימת הספירה הציבורית בפניה, יש מקום להעיד מומחים מתחום הפסיכולוגיה החברתית, למשל.¹⁷³ מומחים אלה יוכלו להסביר כיצד התפיסה של האשה המוכה בעיני אחרים משליכה על תפיסתה העצמית ועלולה לחבל במקורות האוטונומיה האישית שלה. הפנייה לפסיכולוגיה חברתית תחייב אותנו לבחון את פעולת-הגומלין בין הפרטי לציבורי, ולא להתמקד רק בפסיכולוגיה האישית של האשה המוכה. מעבר לכך, פתיחת הדלת של המשפט הפלילי לפני מומחים שיאפשרו הבנה של יחסי-הגומלין בין הפרט לסביבתו החברתית יכולה להצדיק הקלה בעונשן של נשים שנשללו מהן מקורות האוטונומיה מבלי לשדר מסר תר-משמעי של קורבניות. לצד העדתם של מומחים, יש לדאוג לשינוי בהליך המשפטי ובסדרי הראיות, שיאפשר לשמוע את סיפורן המלא של נשים מוכות מבלי לסלף. בכך נאפשר לנשים אלה להשמיע את קולן במסגרת השיח הציבורי הפלילי ללא המחיר הגבוה שבסטיגמה הכרוכה בהעדתם של מומחים/מתורגמנים מכל סוג שהוא.

למרות הצורך במציאת פתרונות לסוגיות הקשות שעולות במסגרת התמודדותן של המשפט הפלילי עם בעיית האלימות נגד נשים, נדמה שפתרון המצטמצם מראש למסגרת המשפט הפלילי, תרומתו תהיה מוגבלת. המשפט הפלילי אינו מספק כלים עדינים דיים לטיפול בבעיות, ויכולתו להעביר מסרים מורכבים מוגבלת מטבעה.¹⁷⁴ נוסף על כך, כפי שראינו, המערכת הפלילית אינה אי בודד בים, ואינה פועלת במנותק ממערכת שירותי הרווחה, הדת, הבריאות וכיוצא באלה. מדובר למעשה ברשת של קשרי-גומלין בין

172 ראו לעיל הערה 108.

173 עדות המומחה שהתקבלה בהשפעת מחקרה של ווקר היא של פסיכולוגים המתמקדים באשה הפרטית ובמסגרת היחסים המצומצמת בינה לבין המתעלל. לא הועדו מומחים אחרים, כגון פסיכולוגים חברתיים, שהיו יכולים להסביר את יחסי-הגומלין בין תגובות האשה לבין יחס הסביבה החברתית והרשויות המקצועיות למצבה. כיוון מחקר זה מפותח בספר של לי הוף: 81–146 (1990) *Lee A. Hoff Battered Women as Survivors*, המתמקדת בחקירת יחסי-הגומלין בין האשה המוכה למסגרות חברתיות (social networks), פורמליות ולא-פורמליות, שהיא פונה אליהן. מחקר מסוג זה תורם להרחבת מסגרת הדיון, מן האשה הפרטית ותגובותיה הפסיכולוגיות להקשר החברתי הפוליטי שהיא פועלת בו, ובעיקר להשפעה של דימויה בעיני אחרים על תפיסתה העצמית של האשה המוכה. ראו גם: Bettelheim, *supra* note 92.

174 דוגמה מאלפת לקושי הכרוך בהבאת שינוי באמצעות המערכת הפלילית היא גורלו של ד"ח ועדת קארפ, לעיל הערה 27.

מוסדות שונים המעורבים בתחום, היוצרים יחד את הספירה הציבורית לגבי האשה המוכה. הבאת המערכת הפלילית לתפקוד אפקטיבי בהגנה על נשים מוכות מצריכה שיתוף-פעולה של המערכות הסוציאלית, הטיפולית והמשטרתית בקהילה.¹⁷⁵ תרומה חשובה של כיוון המחקר החדש יכול שתהיה דיוקא בתחומים המשיקים למשפט הפלילי: דיני הנוזקין והמשפט החוקתי. נדמה שפסק-דינה של השופטת דורנר מוביל אותנו עד לפתח, אך אינו עובר את המפתן. השופטת חושפת את קשת הגורמים הפרטיים והציבוריים המעורבים בהליך הפיכתה של כרמלה בוחבוט לקורבן, אך נעצרת לפני ההכרה בחובת הדיווח ויזום בדיקות עצמאי של גורמים חיצוניים. אם דיווחי העיתונות נכונים, 80% מהנשים המוכות שנרצחו דיווחו לרשויות והתלוננו לפנייהן בעוד מועד.¹⁷⁶ האם יש בכך כדי הקמת עילת תביעה נזיקית ברשלנות כלפי רשויות הרווחה?¹⁷⁷ האם נאפשר תביעה קבוצתית בהקשר זה? ייתכן שיש מקום להכיר בתביעה נזיקית של האשה גם נגד בן-זוגה המתעלל שתתמקד בנוק המיוחד של שלילת הציבוריות ממנה. כמו-כן ייתכן שיש מקום להפעיל את חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו,¹⁷⁸ ולהכיר בעוולה חוקתית של רשויות הציבור, שהימנעותן מהתערבות בזמן מהווה פגיעה בכבוד האדם ובחירות של נשים מוכות ומקימה עילת תביעה נגד הרשויות.¹⁷⁹ מנגד, ייתכן שיש מקום לשקול מחדש את היתרונות והחסרונות של הקמת מקלטים נוספים לנשים מוכות כפתרון מיידי למצוקתן. הקמת מקלט לנשים יכולה להביא לידי סגירת האשה בספירה הפרטית, תוך ניתוקה מסביבתה החברתית וממקורות הכנסתה, בעוד הגבר האלים נשאר עם קורת-גג לראשו, שליטה בנכסי הווג וגישה קרובה למקום עבודתו.¹⁸⁰ במקביל יש מקום לפעול במישור החברתי-הכלכלי, ולדאוג לפתרונות דיור של קבע לנשים אלה, וכן ליצור

175 תובנה זו הניבה ניסוי שנערך לאחרונה בבאר-שבע ובחיפה בתיאום מערכתי ושיתוף-פעולה קונקרטי ויומיומי הדוק בין השירותים הסוציאליים, המשטרה ובתי-המשפט (בין השאר על-ידי התגייס שחרור גבר בערובה בקבלת טיפול בשירותי הרווחה). לדיווח על ההצלחות הראשוניות של הניסוי בבאר-שבע בשבירת מעגל האלימות ראו דר"ח מבקר המשטרה, לעיל הערה 27, בע' 24-26.

176 עריף, לעיל הערה 44.

177 לניסיון כושל בכיוון זה בארצות-הברית ראו עניין *DeShaney*, supra note 35.

178 ס"ח תשנ"ב 150.

179 לדיון בהכנסת עוולות חוקתיות לשיטת המשפט הישראלית ראו דפנה ברק-ארו עוולות חוקתיות: ההגנה הכספית על הזכות החוקתית (תשנ"ד).

180 הדבר תלוי, כמובן, באופי המקלט (רדיקלי או טיפולי). הקמת מקלטים נוספים אינה מצביעה על מחויבות אמיתית של החברה להילחם בנגע, מאחר שהיא מאפשרת לחברה "מקלט" מנטילת אחריות לאי-כליאתם של גברים ולאי-הספקת פתרונות ארוכי-טווח לנשים. המקלט יכול אומנם להיות שלב-מעבר שמכינים בו את האשה לקראת חיים עצמאיים; אולם רוב המקלטים עברו טרנספורמציה מאידיאולוגיה פמיניסטית לאידיאולוגיה טיפולית. המדינה, המממנת 60% מתקציב המקלטים, מתנה מימון בתנאים שונים החותרים תחת הרדיקליזציה של המקלטים. חישוב אריתמטי פשוט מגלה שכל עוד

תוכניות הכשרה מקצועית ומעונות יום לילדיהן.¹⁸¹ הרהורים אלה הינם ראשוניים בלבד. עם זאת, כבר עתה ניתן לומר שיש בכוחם להצביע על משמעות ראשונית ובסיסית של דוקטרינת ההגנה העצמית מעבר למשמעות המשפטית הצרה – המחויבות החברתית להגנה על עצמיות הפרט. מעשה היאוש של כרמלה בוחבוט חייב לשמש לנו, כחברה, תזכורת חשובה וכואבת, ובסיס לשאול את עצמנו: האם עשינו די להבטיח לכרמלה בוחבוט ולנשים אחרות תנאים מינימליים לפיתוח עצמיותן? האם שיטתנו המשפטית מסוגלת להבטיח לגשים הגנה על העצמיות, כך שלא יאלצו להיזקק למעשים של הגנה עצמית?

ה. במקום מסקנה – תרומתן של תיאוריות נרטיביות

בפרק האחרון העליתי מחשבות והרהורים לגבי השאלה הפרקטית, כיצד תיאוריה חדשה של עצמיות עשויה לשנות את דרכי ההתמודדות המשפטיות והחברתיות עם תופעת אלימות נגד נשים. עם זאת, חשיבותה העיקרית של תיאוריה זו הינה, לדעתי, דווקא ברמת השיח המשפטי והחברתי על התופעה. כזכור, פתחתי את המאמר בניתוח הסיפור המשפטי של בית המשפט המחוזי לגבי מקרה אחד של אלימות במשפחה – פרשת כרמלה ויהודה בוחבוט.¹⁸² בתחילת המאמר בחרתי לא להסביר עדיין מדוע בחרתי בניתוח נרטיבי לתקיפת הבעיה של אלימות נגד נשים. כעת, לקראת סיום המאמר,

אין המדינה מממנת מקלטים באופן מלא וממשיכה לממן בתי-סוהר בכל מאת האחוזים, משתלם לה לשלוח נשים למקלטים במקום לשלוח בעלים אלימים לבית-הסוהר.

181 העיתונות מספרת כי במקרה של כרמלה בוחבוט, לאחר ההריגה והישיבה בכלא, התעוררו לפתע רשויות הציבור ועשו יד אחת לדאוג לפתרונות. בכלא עברה כרמלה קורס תפירה וטופלה על-ידי פסיכולוגית. הלובי הציבורי למען כרמלה בוחבוט ארגן לה פתרון דיור זמני עם היציאה מן הכלא בקיבוץ שריד, ואחר-כך פתרון קבע במגדל-העמק והשגת מקום עבודה בהתערבותו האישית של חבר-הכנסת שאול עמור, ראש עיריית מגדל-העמק, ראו דבורה שפירא "כמו תינוק בצעדים הראשונים שלו" מעריב 5.1.96. פתרונות אלה נעשו באופן וולונטרי או כמחווה של רשויות הציבור. הם מצביעים על הצורך הדחוף ליצור פתרונות מסוג דומה כעניין שבזכות לכלל הנשים המוכות עוד בטרם ייאלצו לפנות למסלול ההגנה העצמית (ובאופן שיתר מסלול זה ברוב המקרים).

182 את גבולות ה"טקסט" שבחרתי לנתח הצבתי החל בסיפור המשפטי של בית-המשפט המחוזי וכלה בסיפור של בית-המשפט העליון, תוך השוואתו לסיפורים החלופיים בספרות הפמיניסטית. יכולתי כמובן ללכת לאחור ולבחון את הדרך בה בחרו עורכי-הדין של התביעה וההגנה להציג את הסיפור, וכיצד סיפרו כרמלה וילדיה את נסיונם, או להמשיך לנתח קדימה, כיצד סיקר הסיפור בתקשורת, כיצד כרמלה וילדיה מספרים היום אותו סיפור וכן הלאה. מאחר שמדובר בסיפור אנושי, גבולות הטקסט אינם נתונים לנו, ולכן החיתוך הינו שרירותי תמיד במידה זו או אחרת.

ברצוני להתייחס לביקורת אפשרית על בחירתי במתודולוגיה הנרטיבית: האין בהתמקדות בסיפור טרגי במיוחד כדי להסתיר את היומיומיות של הבעיה, את היקפה וגילויה השגרתיים יותר? ראשית, אני מסכימה שאלה הן סכנות שיש להתמודד איתן, וחלקי-הארי בכתיבה פמיניסטית מוקדש לכך (למשל, על-ידי הרחבת המחקר הסטטיסטי).¹⁸³ עם זאת, בחרתי בניתוח נרטיבי של סיפורה של כרמלה בוחבוט בשל השתכנעויותי ביהירות שיש לדרך ניתוח זו, שלא נוסתה עדיין בכתיבה המשפטית הפמיניסטית בישראל. התיאוריה הארנדיאנית על הקשר בין עצמיות לציבוריות יכולה להאיר חלק מן היתרונות ששכנעוני לבחור במתודולוגיה זו.¹⁸⁴ את המפתח ניתן למצוא בתובנה של ארנדט שאין אנו מחברים (authors) מוחלטים של סיפור חיינו, ושהמעגל הציבורי מתפקד בחיינו תפקיד כפול: מתן מרחב לפיתוח אוטונומיה וזהות עצמית, אך גם הטלת מגבלות על חופש פעולתנו, שינוי ואף הטטה של הסיפור שהתחלנו. כפי שמסבירה חנה ארנדט:

"Because the actor always moves among and in relation to other acting beings, he is never merely a 'doer' but always and at the same time a sufferer. To do and to suffer are like opposite sides of the same coin, and the story that an act starts is composed of its consequent deeds and sufferings. These consequences are boundless, because action, though it may proceed from nowhere, so to speak, acts into a medium where every reaction becomes a chain reaction and where every process is the cause of new processes. Since action acts upon beings who are capable of their own actions, reactions, apart from being a response, is always a new action that strikes out on its own and affects others."¹⁸⁵ [ההדגשה שלי.]

תובנה זו פועלת בשני המישורים: המהותי והרטורי. במישור המהותי היא מחייבת חשיבה מחדש על אוטונומיה אישית, וכיצד ניתן ליצור תנאים לפיתוחה לגבי נשים מוכות (ובכך עסקתי בפרק הקודם). במישור הסימבולי היא מלמדת אותנו שאחת השאלות המרכזיות שיש להתמודד עימן בטיפול המשפטי בתופעת האלימות נגד נשים היא תוצאת השיח המשפטי על נשים מוכות. השופטים והכותבות הפמיניסטיות, כמו כל אדם אחר, אינם יכולים להתחמק מן המצב האנושי של היותנו מספרים, ולא מחברים (במובן

183 אחת התוצאות החשובות של דו"ח ועדת קארפ, לעיל הערה 27, היה שינוי המשתנים של האיסוף הסטטיסטי המשטירתי, באופן שיפרידו עבירות אלימות במשפחה מעבירות אחרות, ויבדקו התפלגות ג'נדר בהן.

184 ארנדט עצמה בחרה במתודולוגיה הנרטיבית על פני מודלים של כתיבה מדעית. ראו: Hannah Arendt *Men in Dark Times* (1968) 22; Hannah Arendt *Preface to Between Past and Future* (1968).

185 Arendt, *supra* note 152, at p. 190.

הארנדיאני). משמעות הדבר הינה שהסיפורים שאנו מספרים ייהפכו לחלק מרשת הסיפורים של חברתנו, וככאלה, יהיו חשופים תמיד לשינוי ולעיבוד מחדש על-ידי אחרים בהקשרים שונים. כך, למשל, ראינו שהסיפור של לינור ווקר על חוסר ישע נלמד של האשה עזר לנשים מוכות שטענו הגנה עצמית במשפטים פליליים, אך בו־זמנית, כאשר הועבר להקשר של סכסוכי משמורת, הוא חשף נשים מוכות לסכנה של אובדן המשמורת על ילדיהן.¹⁸⁶ הטעות שאפיינה את סיפורה של ווקר, כמו גם סיפורים אחרים שניתחנו, היתה הניסיון של המספרת לקפוץ לעמדה של המחבר (המושך בחוטים מאחורי הקלעים), ולהציג את עמדתה ללא כל מודעות לתיווך הציבורי שדרכו תישמע ותובן.¹⁸⁷ ארנדט מלמדת כי בן־האדם, בניגוד להפצים ועצמים, אינו מתמצה במונחים של "מה", להבדיל מ"מי", ולכן נדרש תמיד סיפור על־מנת להבין את מעשיו. בתי־המשפט והביקורת הפמיניסטית שניתחנו כאן היו שותפים לכשל של הניסיון לענות על השאלה "מהי האשה המוכה?", במקום להתחיל בשאלה "מיהי האשה המוכה?" שאלת ה"מה" איפשרה לדון בנושא מנקודת־דיון של מחבר (author). ארנדט מלמדת שעצם השאלה "מהי האשה המוכה?" (בשל אימוץ עמדה של "מחבר" הסיפור) מטעה, מאחר שהיא מכוונת את הכותבת לחיפוש המהות, במקום המיהות.¹⁸⁸ השאלה שעלינו לשאול במקום זאת היא "מיהי האשה המוכה?", ותשובה לשאלה זו דורשת תמיד סיפור, ולא פרופוזיציה (האשה המוכה היא x). יש לספר את סיפור האשה המוכה לא על־ידי בידוד האשה ובחינתה במנותק מנסיון חייה, אלא דווקא על־ידי בחינתן של מערכות יחסים שפעולותיה ומעשיה מקבלים באמצעותן מובן ומשמעות.¹⁸⁹ יש לספר סיפור זה כשופטים, אנשי ביקורת, עורכי־דין, תכרים או משפחה, תוך מודעות לעמדתנו כמספרים ומספרות ולמגבלותיו של סיפורנו כסיפור אנושי.

186 ראו לעיל פרק ב.2.

187 ארנדט מסבירה שטעות זו נעשתה לראשונה על־ידי אפלטון בספר החוקים, ואחר־כך נהפכה למסורת בפילוסופיה המערבית. Arendt, *supra* note 152, at p. 185.

188 עמדה המתעלמת מן המצב האנושי של פלורליות ונטליות בו־זמנית, החותרות תחת האפשרות של תשובה ממצה על־ידי צמצום האדם ל"מה".

189 Arendt, *supra* note 152, at p. 186: "Who somebody is or was we can know only by knowing the story of which he is himself the hero... everything else we know of him... tells us only *what* he is or was". [ההדגשה במקור]